

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра політології та державного управління**

**ВОЛАТИЛЬНІСТЬ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ:
ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти - другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 6 курсу,
спеціальності 052 – Політологія
Дубовик Анастасія Сергіївна

Керівник:
к. політ. н., доц. Молочко П. О.

Рецензент:

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри №
від «» грудня 2021 р.

Завідувач кафедри проф. Круглашов А.М.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	С. 3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛАТИЛЬНОСТІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ	С.7
1.1. Формування дослідницької традиції оцінки динаміки партійних систем в сучасній політичній науці	С. 7
1.2. Аналіз джерельної бази дослідження	С. 25
РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ ВОЛАТИЛЬНОСТІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	С. 30
2.1. Формування системи чинників волатильності партійної системи у процесі демократизації України	С. 30
2.2. Інституціоналізація політичних партій як чинник волатильності партійної системи України	С. 40
2.3. Особливості процесу інституціоналізації партійної системи України в контексті чинників її волатильності	С. 53
РОЗДІЛ 3. НАСЛІДКИ ВОЛАТИЛЬНОСТІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ У ВИМІРІ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ВИБОРУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ...	С. 69
3.1. Регіоналізація партійної системи України як наслідок волатильності ...	С. 69
3.2. Дестабілізація партійних ідентичностей як наслідок волатильності партійної системи України	С. 82
3.3. Перспективи та тенденції розвитку партійної системи України	С. 90
ВИСНОВКИ	С. 100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	С. 103
ДОДАТКИ	С. 115

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена надзвичайною інтенсивністю динамічних процесів, характерних для партійних систем сучасних країн. Якісні зміни в функціональних, організаційних, електоральних, ідеологічних характеристиках політичних партій вимагають теоретичного осмислення і подальшого уточнення концептуальної бази теорії партій і партійних систем.

Попри песимістичні прогнози, політичні партії залишаються одним з ключових політичних інститутів і невід’ємним елементом сучасних демократій. Питання взаємозв’язку між політичним режимом і партійною системою, рівнем інституціоналізації партійної системи і (не)стабільністю політичного процесу, питання впливу інституціонального дизайну, соціокультурних характеристик на партійну систему – всі ці теми залишаються актуальними дослідницькими напрямками сучасної політичної науки.

Варіативність існуючих в сучасному світі типів і конфігурацій партійних систем, несхожість процесів їх становлення та еволюції в різних країнах світу, різномірність чинників, що визначають динаміку їх функціонування та змін, актуалізують необхідність комплексних досліджень партійних систем в конкретних політичних системах із застосуванням сучасного політологічного інструментарію вивчення волатильності.

В Україні партійна система є важливою складовою політичної системи. Починаючи від 1998 р. кандидати, висунуті саме політичними партіями, отримують домінуючу більшість депутатських мандатів на виборах до Верховної Ради України та кількісно суттєво частину місць у місцевих виборних органах влади. Проте, партійна система України позначена високим рівнем волатильності, відтак, є дуже нестабільною: нові політичні партії швидко отримують прихильність виборців, і швидко її втрачають: політичним партіям, що пройшли до Верховної ради України, вкрай рідко вдається затриматися там більше двох термінів поспіль; концентруючись на головній

меті – перемога на виборах, політичні партії згортають активність партійних своїх організаційних структур.

Залежно від рівня стабільності функціонування партійної системи, вона може виступати як каталізатор інституалізації демократичних інститутів, так і сповільнювати процес консолідації демократичних стандартів в політичний простір соціуму. Як стверджує М. Педерсен, зміни партійної системи ніколи не є простими та прямолінійними, хоча й охоплюють тільки три рівні: парламенту та уряду, партійної організації та електорату. Саме тому, зміна партійної системи як сукупний набір змін у моделях взаємодії та конкуренції на цих рівнях, а також між ними, є актуальною проблемою для сучасної політичної науки.

Метою дослідження є визначення сукупності причин та наслідків волатильності партійної системи України. Для досягнення цієї мети були визначені такі дослідницькі **завдання**:

- охарактеризувати процес формування дослідницької традиції оцінки динаміки партійних систем в сучасній політичній науці у теоретико-методологічному вимірі;
- проаналізувати формування системи чинників волатильності партійної системи у процесі демократизації України;
- визначити особливості процесів інституціоналізації політичних партій та партійної системи України як чинники її волатильності;
- визначити характеристики дестабілізації партійних ідентичностей та процесу регіоналізації партійної системи України як наслідки волатильності;
- означити перспективи та тенденції розвитку партійної системи України.

Об'єктом дослідження є партійна система України.

Предметом дослідження – причини та наслідки волатильності партійної системи України.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання сфери політичного. Зокрема, діалектичний метод використано з метою з'ясування статусу, місця та ролі категорії «волатильність» в системі наукового пізнання політичних систем. Логіко-семантичний метод сприяв поглибленню понятійно-категоріального апарату, за допомогою якого вивчався предмет дослідження, зокрема: «партійна система», «стабільність», «трансформація», «вимірювання», «індекс». Метод аналізу та синтезу було використано для комплексного дослідження місця та значення Індексу М. Педерсена в системі інструментів вимірювання волатильності партійних систем, формулювання висновків щодо особливостей концептуалізації поняття «волатильність» в сучасній політичній науці. Структурно-логічний метод дав можливість з'ясувати волатильність партійної системи як співвідношення ознак її стабільності та динаміки. Методи класифікації та групування використані для виділення окремих напрямів дослідження волатильності партійних систем.

Системний підхід методологічно забезпечив можливість вивчення партійної системи України як цілості, для якої характерний стійкий та впорядкований взаємозв'язок між її елементами, що завдяки цьому є суб'єктом взаємодії з оточуючим середовищем (політичною системою, політичними інститутами та суспільством). За допомогою інституційного підходу була здійснена комплексна характеристика політичних партій як політичного інституту, що є елементом партійної системи та забезпечує її функціонування та еволюцію. Дослідження політичних партій і партійної системи України з позицій неоінституціонального підходу сприяло визначенню дестабілізації партійних ідентичностей як наслідку волатильності партійної системи України.

Сукупність означених методологічних підходів та методів уможливили використання емпіричних індикаторів, зокрема Індексу ефективного числа політичних партій (М. Лааксо, Р. Таагапера), Індексу волатильності (М. Педерсена), Індексу націоналізації політичних партій і партійних систем (М. Джонса і С. Мейнверінга), Індексу територіального покриття (Д. Карамані),

Індексу агрегації та фрагментації. Зважаючи на те, що в сучасній політичній науці на момент написання кваліфікаційної роботи було здійснено обрахування всіх відомих в партології індексів щодо всіх електоральних циклів в Україні, нами здійснювався вторинний аналіз цих обчислень.

Наукова новизна результатів дослідження визначається характером постановки дослідницької проблеми, в рамках якої визначається взаємозв'язок між причинами та наслідками волатильності партійної системи України, відображений у перспективах та тенденціях її розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані для подальшої адаптації теорії партійних систем до політичних реалій країн із незавершеним демократичним транзитом та у навчальному процесі у закладах вищої освіти для викладання курсів для здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Політологія».

Апробація результатів дослідження була здійснена на засіданні методичного семінару кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (2 грудня 2021 р.)

Структура роботи. Об'єкт, предмет, мета та завдання визначили структуру кваліфікаційної роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛАТИЛЬНОСТІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ

1.1. Формування дослідницької традиції оцінки динаміки партійних систем в сучасній політичній науці

Формування дослідницької традиції визначення змісту поняття «партійна система» не супроводжувалося дискусіями, аналогічних тим, що розгорнулися довкола визначення поняття «політична партія». Проте, для проблеми оцінки динаміки партійних систем важливе методологічне значення має те, як саме визначається об'єкт дослідження, що зумовлює вибір критеріїв та розробки відповідних індексів. В політичній науці зазвичай означають два основні підходи до сутності поняття «партійна система». Американські дослідники Л. Барді та П. Мейр позначають дану концептуальну дихотомію як «безліч партій» – «система партій» (set of parties vs. system of parties) [128, p. 152].

Перший підхід, в основі якого лежить концепція «безлічі партій», визначає партійну систему як певний набір партій, що протистоять одна одній. Опис партійної системи в подібних категоріях зводиться до підрахунку кількості партій і перерахуванню властивостей окремих партій, при цьому моделям між партійної взаємодії надається другорядне значення. Зокрема, такий підхід був характерним для М. Дюверже: «Порівняння різних партій дозволяє окреслити нові елементи аналізу, яких не існує в кожній окремо взятій партійної спільності: число партій, відповідні кількісні параметри, союзи, географічна локалізація, розподіл в політичному спектрі тощо. Система партій характеризується відомим співвідношенням всіх цих моментів» [18, с. 263].

Другий підхід, в основі якого лежить концепція «системи партій», визначає партійну систему не в кількісних категоріях, а в якісних, тобто партійна система є чимось більшим, ніж просте безліч партій. Подібна інтерпретація бере свій початок від наукових пошуків італійського дослідника Дж. Сарторі: «Категорія системи безглузда в науковому плані, якщо вона, як

цілісність, не володіє унікальними характеристиками, які відсутні у складових кожного з її елементів, тобто на індивідуальному рівні поза цією системою. Система – це результат певної взаємодії її частин, такої взаємодії, яка визначає межі системи або, принаймні, її обмеженість. ... Партийна система – це система взаємодій, що формується в результаті міжпартийної конкуренції» [Цит. за: 35].

Схоже визначення пропонує американський дослідник Д. Рає, стверджуючи, що поняття «партийна система» означає «сукупність конкурентних відносин між політичними партіями. Партийна система – це не є в буквальному сенсі певна кількість партій – людей, установ, напрямів діяльності. Партийна система – це конкуренція між партіями в рамках єдиного політичного режиму, і саме ця система конкуренції надає політичним партіям їх унікального значення» [133].

Таким чином, спираючись на «широкий підхід», партийну систему можна визначити як стабільну систему взаємодій, що формується в результаті міжпартийної конкуренції за володіння владою. При цьому дослідники виділяють три основні арени або рівні міжпартийної конкуренції: електоральний, парламентський і урядовий [135, р. 3]. Саме виокремлення рівнів між партийної конкуренції згодом стало основою вимірювання динамічних процесів в партийній системі, що були означені як волатильність партийної системи.

Водночас, концептуалізація поняття волатильності партийної системи тісно пов'язане та певною мірою залежне, від класифікації партийних систем. М. Дюверже на основі кількісного критерію розробив потрібну класифікацію партийних систем. Він виділив однопартійні, двопартійні і багатопартійні системи. При цьому, розуміючи обмеженість такої класифікації, французький вчений в кожному класі виділив різні підкласи. Серед однопартійних систем він виділяв тоталітарні, до яких відносив партийні системи комуністичних і фашистських режимів, і нетоталітарні (наприклад, партийна система Туреччини з 1923 по 1950 рр.). Серед багатопартійних систем М. Дюверже виділяв трипартійні, чотирипартійні та поліпартійні, розрізняючи при цьому

американський та англійський біпартизм [18, с. 252–253].

Альтернативну класифікацію розробив інший французький вчений Ж. Блондель, який запропонував враховувати не просто кількість число партій, але і їх відносний розмір, який виражається в отриманих ними голосах на виборах. Ж. Блондель розділив всі партійні системи на три групи: традиційні одномпартійні партійні системи; мобілізаційні одномпартійні партійні системи; системи з більш ніж однією партією [124, с. 147].

При цьому вчений зосередився на характеристиці систем з більш ніж однією партією, поміж яких виділив чотири типи: 1) двопартійні системи; 2) партійні системи двох з половиною партій; 3) багатопартійні з домінуючою партією; 4) багатопартійні без домінуючої партії [124, с. 148].

Найбільш вдалу спробу нумерологічної класифікації партійних систем здійснив Дж. Сарторі. Визнаючи важливість кількісного критерію, він зазначає, що простого підрахунку числа всіх партій, що діють в рамках однієї політії, недостатньо для цілей класифікації. На думку Дж. Сарторі, в процесі класифікації необхідно враховувати тільки релевантні партії, тобто ті партії, які мають значиму політичну вагу, яка виражається в їх коаліційному або шантажистському потенціал. Крім того, при розмежуванні різних форм багатопартійності необхідно враховувати ще й рівень ідеологічної поляризації. На основі подібних доповнень до принципів нумерологічної класифікації Дж. Сарторі виділяє сім класів партійних систем: одномпартійні, гегемоністські, з домінуючою партією, двопартійні, системи обмеженого плюралізму, системи крайнього плюралізму, атомізовані [35].

Вагомими чинником формування дослідницької традиції оцінки динаміки партійних систем є встановлення її взаємозв'язку з виборчою системою. М. Дюверже вважав, що вплив виборчої системи на кількість, чисельність, союзи, представництво партій є вирішальним: «Система партій і виборчий режим – дві реальності, нерозривно пов'язані одна з одною. Часом їх важко розділити, навіть з метою аналізу: більша або менша адекватність політичного представництва, наприклад, залежить від виборчої системи і системи партій, що

розглядаються як елементи одного і того ж комплексу, і нерідко ці елементи неможливо ізолювати один від одного» [18, с. 281]. Взаємозв'язок партійної та виборчої систем французький вчений сформулював в таких трьох формулах:

- режим пропорційного представництва приводить до багатопартійної системи з жорсткими, незалежними і стабільними партіями (за винятком випадків нетривалих, але бурхливих рухів;
- мажоритарне голосування в два тури приводить до багатопартійної системи, партії якої у всіх випадках характеризуються м'якою структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю;
- мажоритарне голосування в один тур приводить до двопартійної системи з чергуванням при владі великих незалежних партій [18, с. 272–279].

Проблема взаємовпливу виборчої і партійної систем розроблялася також іншими відомими фахівцями-політологами. Зокрема, Р. Таагепера і М. Шугарт виділили три змінні виборчої системи, на зміни яких буде реагувати партійна система: структура виборчого бюлетеня; величина округу; формула переведення отриманих голосів у мандати [108, с. 121–124].

Крім того, дослідники вказували на існування в окремих країнах загороджувального бар'єру [41].

Американський політолог А. Лейпгарт вказував на сильний взаємозв'язок між електоральною формулою та величиною округу, з одного боку, і рівнем диспропорційності, з іншого. При цьому, на думку дослідника, ці змінні суттєво впливають на кількість партій, що конкурують за владу [36]. Ці ідеї А. Лейпгарта розвинув інший американський політолог Д. Рає [133].

Ще одним напрямком вивчення проблеми формування і динаміки партійної системи є дослідження впливу таких факторів, як форма правління, політичний режим, адміністративно-територіальний устрій в рамках інституційного підходу. Зокрема, М. Шугарт і Д. Керрі аналізують динаміку партійної політики в умовах політичних режимів, в яких президент і парламент мають незалежну один від одного легітимність, тобто обираються безпосередньо населенням. Ступінь збалансованості повноважень президента і

парламенту, на думку дослідників, має вирішальне значення для функціонування політичних партій і динаміки партійної системи [41].

Інша точка зору щодо процесу формування партійної системи представлена соціологічним підходом, який спирається, перш за все, на теорію соціальних розколів (розмежувань) С. Ліпсета та С. Роккана. Відповідно до цієї теорії, партійна система формується під впливом базових соціальних конфліктів, які актуалізуються на політичному рівні в результаті суттєвих і масштабних знакових подій, так званих критичних точок. Ці конфлікти визначають лінії розмежування між ворогуючими соціальними групами. Ключові соціальні розмежування формуються історично упродовж тривалого періоду. Функція партій полягає в тому, щоб кристалізувати і артикулювати конфліктуючі інтереси і латентні протиріччя, що існують в соціальній структурі. Партії транслують в партійну систему соціальні і культурні суперечності, перетворюючи їх на конкретні вимоги і заклики до дії або бездіяльності. С. Ліпсет і С. Роккан виділили чотири типи розмежувань, що визначили конфігурацію партійних систем країн Західної Європи: між центром і периферією; церквою і державою; містом і селом; власниками і робітниками [39].

Крім інституційного і соціологічного підходів існує і третій дослідницький напрямок у вивченні формування і динаміки партійних систем, основою якого є теорія раціонального вибору. Партійна система, відповідно до цього підходу, формується як наслідок раціонального вибору виборців. Раціональність вибору полягає в тому, що «кожен громадянин голосує за ту партію, яка, як він вважає, надасть йому більше вигод, ніж будь-яка інша», а «партії або кандидати керуються бажанням отримати якомога більше голосів виборців. Цим і визначаються характер передвиборчого змагання та позиції партій (або кандидатів) по окремим проблемам» [39].

Оцінюючи формування дослідницької традиції визначення змісту та оцінки динаміки партійних систем, зауважимо, що частіше за все представники того чи іншого підходу забувають про те, що на конфігурацію та волатильність

партійних систем може впливати ціла сукупність факторів. На нашу думку, проблема полягає не в тому, що зазначені підходи є такими, що суперечать один одному, а в тому, що вони мають різну пояснювальну силу, відтоді – пояснювальний потенціал. Так, соціологічний підхід може пояснити коріння тих чи інших ідеологічних розмежувань, присутніх в партійній системі. Але соціологічний підхід не в змозі пояснити, чому деякі об'єктивно існуючі розмежування не представлені відповідними партіями в партійно-політичному просторі, а тим більше, чому їх немає в парламенті. Також соціологічний підхід не може пояснити функціональні можливості партій, рівень міжпартійної конкуренції. Однак подібного роду явища в змозі пояснити два інших вищеозначених підходи. У зв'язку з цим вважаємо, що тільки одночасне використання тих чи інших положень всіх трьох підходів здатне сформулювати об'єктивне та комплексне знання про конкретні кейси партійних систем.

Проблема стабільності партійних систем вперше опинилася в дослідницькому фокусі партіології наприкінці 1960-х рр. Зокрема, С. Ліпсет та С. Роккан висловили ідею про «заморожування партійних систем» країн Західної Європи: системи 1960-х рр. відображали, за деякими винятками, соціально-політичні розмежування 1920-х рр. Відсутність змін у партійних системах вчені пов'язували з постійністю електоральної поведінки, заснованої на вкоріненості даних розмежувань [39].

Гіпотеза С. Ліпсета і С. Роккана про «заморожування партійних систем» країн Західної Європи викликала великий резонанс в академічному середовищі, відповідно, дослідники почали перевіряти її спроможність і під час проведення порівняльних досліджень дійшли до абсолютно протилежних висновків – партійні системи західноєвропейських країн характеризувалися значними змінами, що підсилювалися в останні десятиліття ХХ ст. Зокрема, М. Педерсен виявив суттєві коливання в партійних уподобаннях виборців в країнах Західної Європи. Дослідник використав в якості індикатора змін показник нестійкості електоральної поведінки – електоральну волатильність [142].

На думку німецького дослідника А. Рьоммеле, робота і висновок М.

Педерсона були спровоковані результатами виборів 1973 р. в Данії, «які справили ефект землетрусу» [42, с. 24]. Пізніше висновки М. Педерсена про зміни в електоральних перевагах західноєвропейського виборця були підтверджені дослідженнями Р. Інглхарта, Р. Далтона, С. Волинця, П. Мейєра, К. фон Байме. Нові дослідження, крім електоральної волатильності, виявили також зростання політичної фрагментації, появу так званих «нових партій», ослаблення партійної ідентифікації виборців тощо.

Цей загальний тренд розвитку, яким були охоплені партійні системи Західної Європи в 1970-1980 рр., в науковій літературі зі сфери політичної науки стали позначати поняттям «зміна партійної системи» (party system change). Серед основних причин змін називалося ослаблення старих соціальних розколів, джерелом якого був постматеріалістичний порядок денний. Р. Інглгарт вказував на те, що постматеріалістичний порядок денний, з його характерними проблемами і наративами, сформував новий політичний вимір, який не вкладається в рамки традиційної дихотомії між правими і лівими. Різні правозахисні, екологічні, феміністські, пацифістські рухи стали конкурувати з традиційними партіями в справі артикуляції суспільно значущих тем, що відбилося на електоральній поведінці і змінило, зрештою, партійні системи в західних демократіях [42, с. 31].

Попри те, що згодом теорія зміни партійних систем стала одним з головних дослідницьких напрямків в партології, в сучасній політичній науці як і раніше, немає згоди щодо того, що вважати зміною партійної системи. За влучним зауваженням П. Мейєра, «зміна партійних систем – це той феномен, на доказ якого дослідники привели безліч аргументів, але рідко робилися спроби дати чітке визначення, що таке, власне кажучи, зміна партійної системи» [48].

В західному англomовному дискурсі для позначення коливань партійної системи або її динамічного вимірювання широко використовуються такі терміни, як change (зміна), transformation (трансформація), shift (зрушення), alteration (заміна). На їх основі утворені більш складні поняття, такі як party system change (зміна партійної системи), transformation of party system

(трансформація партійної системи), party change (партійна зміна), electoral shift (електоральний зсув). Якщо поняття transformation of party system (трансформація партійної системи) і party system change (зміна партійної системи) в західній політичній науці використовуються як синонімічні, то таке поняття, як party change (партійна зміна), позначає зовсім інший феномен. Зокрема, на необхідність розрізняти ці поняття вказували такі дослідники, як П. Мейер, К. Джанда, Р. Хармел [42, с. 27]. Відзначимо, що в західній політичній науці виникли два окремих дослідницьких напрямки – теорія партійних змін (theory of party change) і теорія зміни партійних систем (theory of party system change).

В українській політичній науці найбільш часто як наукове поняття вживається термін «трансформація». В багатьох роботах вітчизняних дослідників можна зустріти поняття «трансформація партійної системи». Слово «зміна» в українському політологічному дискурсі не є настільки ж вживаним та поширеним. Саме поняття «трансформація партійної системи» вітчизняні дослідники найчастіше використовують для позначення перехідного періоду в історії розвитку партійної системи України та його незавершеності.

Термінологічна плутанина суттєво ускладнює вирішення дослідницьких завдань, сформульованих довкола мети охарактеризувати волатильність партійної системи України. Відповідно, необхідно надати означеним вище основним поняттям операційного вигляду. Для цього спочатку спробуємо висвітлити особливості застосування понять «зміна партійної системи» і «трансформація партійної системи». Як уже зазначалося, в англomовному політологічному дискурсі обидва поняття використовуються як синоніми та є відображенням волатильності (динаміки) партійної системи. При цьому більш усталеним є поняття «зміна партійної системи». У західній політичній науці прийнято виділяти три основні підходи до визначення поняття «зміна партійної системи».

В основі першого підходу лежать класичні кількісні типології партійних систем. Відповідно до цього підходу, зміна партійної системи є переходом від

одного типу системи до іншого. Зокрема, зміною партійної системи буде вважатися перехід від двопартійної системи до системи обмеженого плюралізму [109].

Представники іншого підходу визначають зміну партійної системи як динаміку її базових вимірів. Різні дослідники виділяють різний набір цих вимірювань. Наприклад, Я.-Е. Лейн та С. Ерсон виділили п'ять основних вимірів [109]. Зміну партійної системи представники даного підходу трактують як коливання одного і більше вимірів. Зокрема, коливання індексу ефективного числа партій від 3 до 3,5 в рамках даного підходу буде розглядатися як зміна партійної системи. Найчастіше в рамках даного підходу вимірюються коливання трьох чинників: числа партій, їх відносного розміру та ідеологічної поляризації [109].

Відповідно до третього підходу, зміна партійної системи є певною новацією в моделях взаємодії і конкуренції між партіями. Як зазначає М. Педерсен, для характеристики зміни партійної системи необхідно розглянути рівні функціонування парламенту та уряду, партійної організації і електорату [143]. Отже, зміна партійної системи – це всеосяжний комплекс змін в моделях взаємодії і конкуренції як на цих трьох рівнях, так і між ними, найбільш комплексно означений як волатильність партійної системи.

Даний підхід розвиває в своїх дослідженнях П. Мейєр. Він вказує на те, що релевантним є коливання в ядрі партійної системи, відповідно, коливання на периферії – нерелевантні. На думку П. Мейєра, ядро партійної системи утворює структуру міжпартійної конкуренції, що відображає результати політичної боротьби за контроль над виконавчою владою. Отже, зміна партійної системи – це зміна в структурі міжпартійної конкуренції [48]. П. Мейєр виділяє три аспекти змін в структурі міжпартійної конкуренції. Перший аспект – це зміна в моделі зміни уряду. Прикладами такої зміни можуть бути перехід від стійкої моделі повної зміни, коли жодна з партій колишнього складу уряду не потрапляє до складу нового, до однієї з форм часткових змін, коли частина партій попереднього складу входить в новий уряд, або навпаки. Крім того,

можливий перехід від незмінності влади до однієї з форм часткової або повної зміни уряду. Другий аспект змін в структурі міжпартійної конкуренції стосується ступеня того, наскільки стабільною і послідовною є формула правлячої коаліції. Важлива зміна відбувається тоді, коли традиційно стабільна формула правлячої коаліції змінюється на абсолютно нову формулу. Третій аспект стосується ступеня відкритості партійної системи: чи відкритий доступ до влади найширшому колу партій, або ж право формування уряду постійно знаходиться в руках невеликої групи системних партій [48].

Отже, ми розглянули сутність трьох основних підходів до визначення поняття «зміна партійної системи», представлених в західній політичній науці. Перший підхід розглядає зміну партійної системи як перехід від одного типу системи до іншого; другий підхід – як зміну базових вимірів партійної системи; для третього підходу характерно розуміння зміни партійної системи як зміни в структурі міжпартійної конкуренції.

Як вже було зазначено, партійна система – це система взаємодій, що відображає результати міжпартійної конкуренції на трьох основних рівнях – електоральному, парламентському та урядовому. Таким чином, під зміною партійної системи (волатильністю партійної системи) пропонується розуміти коливання на одному з рівнів міжпартійної конкуренції, яке не тягне за собою переходу від одного типу системи до іншого.

Електоральна зміна полягає в релевантних коливаннях співвідношення голосів виборців між партіями на двох послідовних виборах. Релевантним слід вважати таке коливання в співвідношенні голосів між партіями, яке позначається на їх коаліційному або шантажистському потенціалі. Як зазначає П. Мейер, в разі, якщо електоральна зміна є тільки перегрупуванням соціальних баз партій або появою нових проблемних вимірів, які не зачіпають урядової формули, то такі зміни не слід вважати як релевантні [48]. Так, на електоральному рівні зміни стосуються коливань в електоральних перевагах. Дані коливання можна вимірювати за допомогою індексу М. Педерсена, який ми розглянемо в наступному розділі. Тут зауважимо, що в разі релевантних

змін в партійній системі показник волатильності становить понад 15 одиниць [142].

Парламентська зміна є зміною в складі парламенту або в співвідношенні місць в парламенті. На парламентському рівні зміни можуть досліджуватися за допомогою показника політичної фрагментації. Політична фрагментація може вимірюватися в двох аспектах: перший аспект стосується безпосередньо кількості партій, які пройшли до парламенту. Для цього використовується індекс ефективного числа партій [142].

Урядова зміна – це зміна формули формування уряду, тобто поява нової коаліційної формули або часткове оновлення колишньої, або перехід від коаліційного уряду до однопартійної основи. Зміни на урядовому рівні стосуються питань переважного типу уряду (однопартійний або коаліційний), патернів зміни уряду (повна зміна / часткова зміна), стійкості коаліційної формули тощо.

На нашу думку, між поняттями «волатильність партійної системи» та «трансформація партійної системи» існує принципова відмінність, оскільки трансформація партійної системи охоплює одночасно всі три рівня міжпартійної конкуренції та характеризується зміною типу системи. Отже, трансформація партійної системи може бути визначена як сукупність значущих змін на основних рівнях міжпартійної конкуренції (електоральному, парламентському, урядовому), які характеризують перехід від одного типу системи до іншого.

Відмінності в проаналізованих вище підходах, що відображають сутність процесу формування дослідницької традиції оцінки динаміки партійних систем, вказують на варіативність методологічного інструментарію вимірювання та оцінки волатильності партійних систем. В політичній науці значного поширення набули дескриптивні дослідницькі моделі, в основі більшості яких лежать якісні методи. Зокрема, застосування теорії соціальних розколів є прикладом дескриптивного підходу. Відповідно до його основних принципів дослідник проводить структурно-історичний аналіз, виділяє властиві для

даного суспільства конфлікти, соціальні групи і описує вплив цих факторів на формування партійної системи в категоріях соціальних розмежувань. Переважання тих чи інших партій, формування тієї чи іншої структури міжпартійної конкуренції, яка визначає тип партійної системи, пояснюється через існуючі лінії соціальних розмежувань.

Іншим прикладом дескриптивного підходу є розподіл партій на ліво-правому континуумі, коли партійна система постає у вигляді структурованого ідеологічного поля. Міжпартійна конкуренція ґрунтується на ідеологічних і ціннісних розбіжності партій: динаміка партійної системи визначається розтягнутістю політичного спектра, тобто ступенем ідеологічної поляризації. У фокусі таких досліджень перебувають партійні ідеології, ідеологічні орієнтації та ціннісні установки виборців. До дескриптивних дослідних моделей можна віднести також опис міжпартійної взаємодії в парламенті чи уряді, яка вбачається ядром партійної системи. Такі дослідження також зосереджуються на коаліційних можливостях партій та їх обмеженнях [133].

Інший блок дослідницьких підходів утворюють кількісні методи, які отримали розвиток в рамках порівняльних досліджень партійних систем. В основі цих методів лежать певні математичні дії щодо трьох змінних: кількості партій, голосів і мандатів. Ці дії виражаються у вигляді різних індексів, за допомогою яких аналізується формат партійної системи в динаміці, тобто волатильність партійної системи.

Під форматом партійної системи у політичній науці розуміється сукупність зовнішніх характеристик партійної системи [133]. У динамічному вимірі формат партійної системи виражається в коливаннях числа партій і розподілу голосів, тобто політичної фрагментації та електоральної нестійкості. Нестійкими вважаються ті партійні системи, де велика частка виборців, які змінюють свої уподобання у між виборчий період, а фрагментарними – ті, які складаються з великої кількості елементів, тобто партій. Таким чином, кількісні індекси можна поділити на дві групи: ті, які відображають політичну фрагментарність системи, і ті, які відображають електоральну волатильність.

Фрагментарність системи відображає такий індекс, як ефективна кількість партій. Вперше Індекс ефективної кількості партій був запропонований М. Лааско та Р. Таагаперою в 1979 р. [102, с. 325–338]. Показник ефективної кількості партій може бути розрахований окремо: (1) на електоральному рівні на основі розподілу голосів між партіями (ефективна кількість електоральних партій); (2) на парламентському рівні відповідно до розподілу місць в парламенті (ефективна кількість парламентських партій).

Індекс ефективної кількості партій, що брали участь у виборах, обчислюється за формулою:

$$ENPV = 1/\sum v_i^2, \text{ де } v_i - \text{ частка голосів } i\text{-тої партії.}$$

Обраховуючи індекс в умовах наявності великої кількості партій, слід робити обмеження, переважно враховувати показники тих партій, що змогли набрати більше 1 % голосів виборців.

Ефективна кількість парламентських партій обчислюється для всіх партій, що отримують місця в парламенті, за формулою:

$$ENPS = 1/\sum s_i^2, \text{ де } s - \text{ частка мандатів } i\text{-тої партії.}$$

Тоді, коли в країні функціонує двопартійна система, то можна припустити, на виборах дві партії здобувають по 50 % місць в парламенті. Відповідно, ефективна кількість партій буде дорівнювати 2,0. В разі, якщо одна з них здобула 70 % місць, тоді як друга – 30%, то Індекс дорівнюватиме 1,7. Відповідно, величина Індексу вказує на тенденцію утворення однопартійної системи. Трипартійною буде система, де співвідношення мандатів партій має таке співвідношення: 45:40:15. Зміниться й Індекс ефективної кількості парламентських партій, що становитиме число в діапазоні 2,0 – 3,0. В багатопартійній системі з домінуючою партією величина Індексу коливатиметься в діапазоні 3,5–4,0. В багатопартійній системі без домінуючої партії величина Індексу становитиме 4,5. Взаємозалежність індексу ефективної кількості парламентських партій, гіпотетичної кількості місць у парламенті та типу партійної системи, наведені в Таблиці 1.1.

Індекс ефективної кількості парламентських партій в умовах різних типів партійних систем

Тип партійної системи	Гіпотетичний розподіл місць у парламенті, %	Ефективна кількість парламентських партій
Двопартійна система	55:45	2
Партійна система двох з половиною партій	45:40:15	2,6
Багатопартійна система з домінуючою партією	45:20:15:10:10	3,5
Багатопартійна система без домінуючої партії	25:25:25:15:10	4,5

Джерело: [120, с. 239].

Зазвичай, значення індексу ефективної кількості електоральних партій вище за значення подібного індексу на парламентському рівні. Це пояснюється неможливістю забезпечити стовідсоткову трансформацію отриманих партією голосів на виборах на відповідну частку депутатських мандатів. Невідповідність обумовлюється різними типами електоральних формул. Зменшення ефективної кількості партій як наслідок застосування різних електоральних формул отримало назву «редукція». Коефіцієнт редукції виборчої системи розраховують за такою формулою:

$$W_r = (E_{кеп} - E_{кпп} / E_{кеп}) 100, \text{ де}$$

$E_{кеп}$ – це ефективна кількість партій на виборчому рівні, а $E_{кпп}$ – це ефективна кількість партій на парламентському рівні.

Величина, що вказує на зменшення ефективної кількості партій є обернено пропорційною до величини Індексу пропорційності. Тобто, чим вища пропорційність виборчої системи, тим меншим є рівень зменшення ефективної кількості партій. Значення коефіцієнта редукції перебуває в інтервалі від 1 до 100: (1) чим меншим є значення коефіцієнта редукції, тим слабша можливість виборчої системи зменшувати кількість партій, що конкурують на парламентському рівні; (2) якщо значення коефіцієнта редукції збільшується, то це вказує на зростання можливості виборчої системи редукувати кількість партій, що представлені на парламентському рівні [93, с. 59–61].

Зростання числа парламентських фракцій відображає індекс фракціоналізації, запропонований Д. Рає в першому порівняльному дослідженні впливу електоральних систем на системи партійні («Політичні умови електорального права», 1967). Д. Рає описує стан та динаміку партійної системи за допомогою показників: кількість партій, що брали участь у виборах; кількість голосів, які отримала найбільша партія; показник кількості голосів, отриманих двома найбільшими партіями [133]. Це є основою для обчислення рівня фракційності партійної системи:

За допомогою першого показника, отримуємо знання про загальний образ партійної системи та рівень парламентської конкуренції. Другий індикатор вказує на існування одно- чи багатопартійної системи. Третій показник є показником двопартійності, що визначає, якою мірою партійна система наближується до двопартійності (сума голосів двох партій не менша від 75 %, і не більша за 90%).

Індекс фракціоналізації Д. Рає має такий вигляд:

$$F=1-\sum_{i=1}^n p_i^2$$

де n – кількість партій;

P_i – % виборчих голосів (мандатів), отриманих партією i .

Індекс фрагментації вказує на існування: однопартійної системи ($F = 0$); двопартійної ($F=0,50$). Рівень фракційності в діапазоні $0,50 - 0,67$ засвідчує конкуренцію двох партій, вищий за $0,70$ – це ознака існування багатопартійної системи (більше, ніж 3 партії), нижчий від $0,50$ вказує на появу домінуючої партії [121]. Отже, Індекс фрагментації Д. Рає вказує на існування різних типів партійних систем в конкретний проміжок часу, але він подекуди не може бути застосованим до умов, що можуть виникати тільки в конкретній державі.

Невідповідність або ступінь диспропорції між отриманими партіями голосами виборців і їх представництвом в парламенті визначає індекс диспропорційності. Він вказує на середню величину відхилення між відсотком голосів і місць у парламенті, отриманих партіями. При цьому деякі дослідники,

наприклад, М. Галахер, враховують під час вимірювання диспропорційності всі парламентські партії, тоді як інші, наприклад, А. Лейпгарт, схильні враховувати тільки результати двох найсильніших партій [133].

Друга група індексів відображає коливання в електоральних перевагах щодо партій. Електоральна волатильність є показником, що відображає мінливість партійних уподобань виборців при порівнянні двох послідовних виборів. Рівень електоральної волатильності найчастіше розраховується за індексом М. Педерсена.

Вище ми згадували, що у 1970 р. данський політолог М. Педерсен, досліджуючи партійні системи європейських країн, встановив зміни у електоральній підтримці політичних партій, зокрема зниження партійної ідентифікації, зростання неконвенційної електоральної політичної участі, коли виборець вважає себе вільним від партійної ідентифікації, пертікання частини виборців від старих партій до нових. Для вимірювання цих процесів М. Педерсен запропонував Індекс електоральної волатильності партійних систем [143].

Виходячи з того, що волатильність є поняттям, яке відображає зміни у підтримці виборцями партій (блоків), що беруть участь у двох виборах поспіль, то Індекс волатильності визначатиме величину динаміки виборчої підтримки політичних партій.

В політичній науці розмежовують валову волатильність, яка відображає тенденцію виборців не голосувати за одну й ту саму партію під час двох виборів поспіль та чисту волатильність, що відображає втрату (набуття) підтримки політичною партією.

Для обчислення валової волатильності необхідно проводити соціологічні дослідження уподобань виборців під час останніх виборів та порівнювати їх з преференціями на попередніх виборах [15]. Чиста волатильність обраховується за формулою М. Педерсена, запропоновану дослідником у 1979 р.:

$$I_{ped} = (P1 - P1') + (P2 - P2') + \dots (Pn - Pn') / 2, \text{ де:}$$

I_{ped} – перенесення виборчої підтримки;

n – кількість партій;

P_n – загальна виборча підтримка (%) партії n в період t (перші вибори)

P_n^{\prime} – загальна виборча підтримка (%) партії n в період $t + 1$ (другі вибори)

[143].

Значення індексу волатильності коливається від 1 до 100. Значення Індексу дорівнюватиме 1, якщо вподобання електорату усталені, при чому межа усталеності не повинна перевищувати 15 одиниць. Відповідно, електоральні вподобання будуть неусталеними, якщо Індекс більший за 15.

М. Педерсен вважає, що запропонований ним Індекс допомагає фіксувати динаміку (зміну, коливання) сили партії від одних виборів до інших. Ця формула використовувалася упродовж 20 років, але Г. Голосов запропонував її модифікувати чи доповнити ще одним показником – зміщуваність політичних партій. свою пропозицію дослідник пояснює складністю обчислення чистої волатильності партійних систем для країн четвертої хвилі демократизації. В країнах ЦСЄ та пострадянського простору функціонують нестабільні партійні системи, в яких політичні партії швидко виникають і швидко зникають, навіть не переходячи межі двох виборів. Це робить показники волатильності за Індексом М. Педерсена неточними та непридатними для порівняння.

На думку дослідників, досліджуючи партійні системи, що радикально змінюються від одних виборів до інших за складом конкуруючих партій, варто відмежовувати волатильність всередині партійної системи від утворення нових партій [15]. Це додасть концептуальної чіткості поняттю «волатильність» та вдосконалисть процес дослідження впливу інституційних факторів на результати виборів.

Процес створення двох незалежних величин, таких як «волатильність» та «зміщуваність» достатньо складний та суперечливий, адже неможливо виміряти волатильність на індивідуальному рівні: (1) виборець, який голосує за партію A на виборах t , може і не змінив партійних уподобань до виборів $t+1$, проте вимушений проголосувати за партію B (або будь-яку іншу), в разі, якщо партії A немає у виборчому бюлетені; (2) цілком можливо, що виборець змінив

уподобання і проголосував за партію *B*, незалежно від того, чи є партія *A* в бюлетені. Отже, за Індексом неможливо виміряти відсоток змін в партійних уподобаннях, проте можна отримати приблизні дані по волатильності та партійному заміщенню.

Волатильність можна розрахувати, досліджуючи зміну у підтримці виборцями партій (блоків), які беруть участь у двох виборах поспіль шляхом вилучення всіх партій, які не брали участі в обох виборах, та обчислення різниці у голосах, що отримали партії на одних виборах та інших. Визначена таким чином волатильність є мірою змін у виборчих результатах суб'єктів політичного процесу, відповідно, партійне заміщення – це ступінь впровадження нових політичних партій у партійну систему, який вимірюється як відсоток електорату, що підтримав нові політичні партії, або як сума часток голосів виборців, що отримали учасники виборів на виборах $t+1$, але не брали участі у виборах t [15].

Дж. Сарторі, як значиму характеристику партійної системи, для оцінки волатильності запропонував запропонував ще один показник – ідеологічну поляризацію. Обчислення даного показника є досить складне завданням. Одним з найпростіших способів визначити поляризацію означає обчислити відносний розмір крайніх партій (виражається в отриманих партіями голосах або мандати) на обох флангах (крайні праві та крайні ліві) [35].

Для визначення ідеологічної поляризації партійної системи може застосовуватися так звана «формула Лейпгарта», основою якої є не ліво-права диверсифікація, а проблемні вимірювання. Дана формула виражає взаємозв'язок між ефективною кількістю партій і кількістю проблемних вимірів ($N = I + 1$, де N – ефективна кількість партій, I – кількість проблемних вимірів) [97]. З логіки цієї формули випливає, що чим вище її показник, тим вище рівень поляризації.

Особливий інтерес представляють дослідницькі підходи, що поєднують дескриптивні і кількісні моделі. Так, Я.-Е. Лейн та С. Ерссон для аналізу партійної системи вводять поняття «вимір», яке покликане позначити

властивості партійної системи, які не можуть бути зведені ані до складових її частин, ані до взаємин між ними через їх «системність». Відзначаючи множинність можливих характеристик конкретних партійних систем, дослідники вважають головним завданням виділення семантично релевантних характеристик, таких, що, будучи властиві партійним системам конкретних країн, вказували б на те спільне і відмінне, що є між ними, дозволяючи робити обґрунтовані узагальнення. Виділивши 15 основних індикаторів, Я.-Е. Лейн та С. Ерссон здійснили факторний аналіз їх значимості, за результатами якого дійшли до висновку, що західноєвропейські партійні системи можуть бути описані через п'ять ключових вимірів: фракційність; функціональна орієнтованість виборців; поляризація; радикальна орієнтація виборців; електоральна волатильність [109].

1.2. Аналіз джерельної бази дослідження

Дослідження політичних партій і партійних систем є одним з провідних напрямів сучасної політичної науки, що зумовлено безпосереднім зв'язком інституту політичних партій з механізмом реалізації владних відносин і виконанням важливих функцій в суспільстві. Посилаючись на швейцарських науковців Д. Карамані та С. Хуга, львівський науковець Г. Шипунов зазначає, що у 1945–1990 рр. дослідженню партій і партійних систем країн Західної Європи було присвячено близько 11500 статей, монографій та колективних праць [110, с. 46].

Сучасні тенденції волатильності та перспективи розвитку партійних систем активно вивчаються зарубіжними науковцями, такими як Г. Ванштейн [7–9], Х. Маргітс [137], К. Мудде [141], Б. Макаренко [43], Л. Сморгунов [102; 103], Е. Соловйов [105], К. Холодковський [117], В. Швейцер [122]. Зокрема, К. Холодковський та Г. Ванштейн у своїх дослідженнях вказують на те, що для сучасних партійних систем країн Західної Європи характерні криза центристських партій та електоральний успіх правих популістських партій, розмитість організаційних структур політичних партій, послаблення

ідеологічної ідентичності виборців. Е. Соловійов у статті виокремлює новий соціополітичний поділ, в основні якого лежить конфлікт між прихильниками традиційних цінностей та глобалізованими елітами, що має домінуючий вплив на структурування партійних систем.

Означеній проблемі присвячено декілька тематичних випусків журналу «Політична наука», в яких визначаються особливості політичних партій і партійних систем в сучасному світі [70], зв'язок між політичними партіями, партійними системами, демократією та якістю державного управління [71], функціям політичних партій у змагальних і незмагальних політичних системах [69], електоральним функціям політичних партій [68].

Характеризуючи особливості процесу інституціоналізації політичних партій і партійної системи України, науковці звертають особливу увагу на важливість дослідження чинників, що обумовлюють волатильність партійної системи. Оскільки волатильність партійних систем визначається умовами соціокультурного середовища та інституціонального середовища політики, то науковці (В. Лебедюк [34; 35], Г. Міхалева [51], В. Меркель [139], А. Романюк [95; 97], Ю. Шведа [119; 120; 121], М. Шелемба [123]) обґрунтовують соціокультурні та інституційні чинники впливу на причини та наслідки волатильності. Щодо партійної системи такими соціокультурними чинниками є особливостей демократичного транзиту, характер політичного режиму, соціокультурні розколи українського суспільства. Їхній вплив на розвиток партійної системи України проаналізували А. Ганжа [14], Г. Зеленько [21–24], Ю. Мацієвський [47], А. Романюк [93–97], О. Фісун [115–116], Ю. Якименко [109].

Особливо важливим джерелом для нашого дослідження стала монографія «Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур» [58], яка присвячена вивченню партійної системи України в контексті її суспільно-політичних трансформацій, основним етапам розвитку партійної системи України, чинникам впливу на її конфігурацію, участі політичних партій у виборах до Верховної ради України 1994–2014 рр.

На особливу увагу заслуговує також дослідження «Політичні партії в Україні. 2014–2017 рр.» [25], підготовлене М. Кармазіною, яка охарактеризувала особливості та тенденції змін в партійній системі після Революції Гідності. Зокрема, дослідниця означає механізми створення політичних партій, висвітлює процес перейменувань партій; досліджує феномен власних/привласнених, іменних та регіональних партій.

Комплексним є дослідження партійної системи України, яке здійснив Ю. Якименко шляхом дослідження етапів та чинників розвитку партійної системи України. До основних чинників він відносить: (1) законодавство про політичні партії, форму правління, виборчу систему (чинники інституційного характеру); (2) суспільно-політичні поділи, зовнішньополітичні умови, вплив фінансово-промислових груп, регіональні особливості (чинники соціального характеру) [109, с. 34–36].

Важливим джерелом для нас стали матеріали, опубліковані за результатами низки міжнародних науково-практичних конференцій пам'яті відомого львівського дослідника партійної проблематики Юрія Шведа «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» [72–76]. На конференціях обговорювалися методологічні засади дослідження політичних партій та партійних систем, індикатори визначення регіональних політичних партій, вплив виборчої системи на тип партійної системи, участь політичних партій у виборах до Верховної Ради України, партійні орієнтації громадян України, націоналізація/регіоналізація партійної системи України, вплив політичних партій на локальну політику та їх участь у виборах до органів місцевого самоврядування, регіональні особливості розвитку та функціонування партійних структур, переважно на прикладі західних областей України, інституціоналізація регіональних партійних структур.

А. Романюк, характеризуючи партійні системи країн Європи через порівняння історико-політичних та соціально-економічних чинників формування партійних систем, вплив форм правління та соціально-політичних поділів на конфігурацію партійних систем, особливості виборчих систем,

опираються на систему емпіричних індексів (ефективного числа партій, волатильності, агрегації, диспропорційності) [95, с. 211–139], проводять паралелі з волатильністю партійної системи України.

Ю. Остапець, Є. Гайданка, А. Ключкович та Н. Марадик аналізують процес еволюції партійних систем країн Вишеградської четвірки, використовуючи методологічні засади аналізу розвитку партійних систем та емпіричні методи, які дозволяють окреслити можливості використання зарубіжного досвіду для розвитку партійної системи України [58].

До комплексу джерел були залучені дисертаційні дослідження, предметом яких є процес інституціоналізації політичних партій і партійних систем хочеться. Поміж них найбільш актуальними є дисертації Р. Манайло-Приходько [45], Г. Шипунова [125], М. Шелемби [123]. У роботі Р. Манайло-Приходька «Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України» [45] визначаються особливості регіонального структурування партійної системи України, запропонований методологічний інструментарій вивчення розвитку і функціонування партійної системи України у регіональному вимірі, висвітлені особливості процесу націоналізації партійної системи та визначені причини виникнення регіональних політичних партій.

Інституціоналізація політичних партій та партійних систем у загальному вимірі розглядається у статтях Г. Зеленько [23; 24], Т. Бевз [2], Н. Богашової та Ю. Ключковського [4], А. Колодій [29], А. Мелешевича [50], П. Молочка [53], О. Рибія [91]. У цих дослідженнях розглядається процес правової та політичної інституціоналізації політичних партій та партійної системи України.

Серед досліджень, здійснених науковцями ІІІЕНД імені І. Ф. Кураса, вагомою для нас є колективне дослідження «Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.)» [112], «Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 року» [78]; «Партійна система України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку» (2011) [65], «Парламентські вибори 2012 року в Україні» [64].

Отже, опрацювання джерельної бази вказує на те, що в сучасній

політичній науці політичні партії вивчаються як політичний інститут та елемент партійної системи, дослідницька увага сфокусується на чинниках розвитку та волатильності партійних систем, процесі інституціоналізації політичних партій і партійних систем, визначаються емпіричні критерії цих процесів, формуються емпіричні методики дослідження партійних систем.

Здійснений аналіз волатильності партійної системи з позицій відображення співвідношення ознак її стабільності та динаміки у системі поширених теоретико-методологічних підходів, вказує на те, що в сучасній політичній науці, попри зафіксовану та доведену принципову відмінність між поняттями «волатильність партійної системи» та «трансформація партійної системи», в українській політичній науці часом спостерігається їх ототожнення. Ці поняття об'єднує дослідницька увага до змін на основних рівнях міжпартійної конкуренції (електоральному, парламентському, урядовому), проте, якщо поняття «волатильність» вказує на зміни в рамках існуючого типу партійної системи, то поняття «трансформація» – на перехід від одного типу партійної системи до іншого.

РОЗДІЛ 2

ПРИЧИНИ ВОЛАТИЛЬНОСТІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

2.1. Формування системи чинників волатильності партійної системи у процесі демократизації України

Для кожної держави набір чинників волатильності партійної системи має свою специфіку, що зумовлено історичними та соціокультурними особливостями. На думку М. Кармазіної, інтенсивність дії таких чинників на тому чи іншому етапі становлення та розвитку партійної системи не є стабільним: потенціал одних неухильно слабшає, тоді як інші чинники перманентно відновлюють свій «пульсуючий» вплив, або неухильно нарощують свій потенціал [27, с. 8].

У перехідних суспільствах волатильність партійних систем пов'язана, насамперед, з умовами демократичного транзиту. Український демократичний транзит є особливим кейсом незавершеного демократичного переходу, який суттєво вплинув на формування партійної системи в Україні. Як зазначає Р. Манайло-Приходько, якщо демократичний перехід успішно завершено, то у дослідників є можливість використовувати парадигму демократичного транзиту для аналізу формування та волатильності партійних систем, а у випадку його незавершеності парадигма транзиту може бути застосована лише частково. Це пояснюється тим, що транзитологія розглядає причини краху авторитарного режиму, але не пояснює наслідки цього процесу та не дає відповіді на питання – Що далі? [38, с. 54].

Для пояснення волатильності партійної системи більши пояснювальним потенціалом володіє теорія неопатримоніалізму, яка має інструментарій для пояснення особливостей формування партійних систем в умовах незавершеності переходу до демократії.

О. Фісун стверджує, що неопатримоніальна демократія є формою функціонування прем'єр-президентського режиму в умовах клієнтального суспільства, в якому головним мотивом дій політичних акторів є пошук ренти.

Політичні актори формально конкурують за допомогою електоральних механізмів, однак сенсом їх діяльності є захоплення держави [116, с. 45].

Інституційна специфіка неопатримоніального режиму полягає у приватному привласненні публічної влади в ім'я власних інтересів; злитті влади та власності, що виражається в контролі над прибутковим бізнесом з боку «політичних і адміністративних підприємців»; формуванні державного апарату поза межами дотримання принципу конституційно регульованого законодавства чи кар'єрного просування; мінімізації доступу інших політичних груп до ресурсів; персоналізації влади та дераціоналізації політичного процесу; пануванні клієнт-патронажних відносин; домінуванні неопатримоніальних правил політичної гри, метою яких є асиметричний обмін послугами та статусними позиціями [28, с. 31].

Ю. Мацієвський довів, що Україна є прикладом країни з гібридним політичним режимом, за якого формальні інститути є підірвані неформальними (клієнтелізм, непотизм, корупція). Домінування неформальних інститутів над формальними завадило політичним елітам домовитися про політику як «гру за правилами», що призвело до інволюції конституціоналізму та орієнтації на збереження статус кво. Таким чином, Україна потрапила в інституційну пастку – «пастку гібридності», яка є сукупністю стійких, проте неефективних інститутів, які заважають політичним елітам рухатися у бік демократії, дозволяючи зберігати монополію на політичну владу та не вдаючись до відвертого авторитаризму [47, с. 9].

Незавершеність демократичного транзиту та, як наслідок, формування неопатримоніального режиму негативно вплинуло на партогенез в Україні: політичній еліті не були потрібні партійні організації, що виконували б свої функції. На специфіку такого політичного режиму в Україні вказує Г. Зеленько: «Починаючи з 1996 р., Україна балансує між гібридною політичною системою з авторитарним режимом змагання та гібридною політичною системою з електоральним режимом змагання. Суттю гібридної політичної системи є співіснування формально демократичних політичних інститутів зі

специфічними політичними практиками, наслідком чого є життя не «за законом», а «за поняттями» – неписаними правилами, які настільки глибоко укорінилися у суспільно-політичне життя, що у найбільш прибуткових сферах економіки витіснили формальні, які, зі свого боку, набули форми фасаду, а реальні ж політичні процеси відбуваються через взаємодію формальних і неформальних інститутів» [21, с. 108]. Характерною особливістю такого політичного режиму є наявність інституційних пасток – інститутів та інструментів, що створювалися з метою забезпечення політичних чи бізнес-інтересів політико-економічних груп. Наслідками застосування таких інститутів є те, що з часом відбувається нагромадження проблем, які руйнують державу шляхом вихолощення її функцій [21, с. 109].

Крім особливостей політичного режиму, на волатильність партійної системи України в умовах політичних трансформацій впливають: по-перше, характер трансформаційного конфлікту (пакту, укладений між елітами, колапсу під тиском громадян); по-друге, наявність історичних партій, які впливають на еволюцію партійної системи в разі достатнього рівня інституціоналізації; по-третє, форма правління (парламентська, президентська чи їх модифікація) та відповідний тип виборчої системи; по-четверте, традиції клієнталізму, регіоналізму та патерналізму; по-п'яте, соціально-політичні розмежування, доповнені лінгвістично-етнічними. На думку українських дослідників, в процесі демократизації України тією чи іншою мірою проявилися всі означені чинники волатильності партійної системи [38, с. 38].

Одним з найбільш значимих чинників волатильності партійної системи є соціально-політичні розмежування, уперше в політичній науці описані С. Ліпсетом та С. Рокканом [39]. Науковці перше висловили та обґрунтували потребу у вивченні поділів, як поєднання партійних структур і соціальних груп у певній соціополітичній конструкції, що оформилися в країнах Західної Європи в кін. XIX ст. До таких поділів були віднесені: поділ між центром і периферією, поділ між державою і церквою, поділ містом і селом, поділ між приватними власниками і робітниками. У такому контексті поняття соціально-

політичний поділ охоплює: соціальні групи, політичні партії, системи цінностей, притаманні соціальним групам та є довготривалим структурним конфліктом, що «приводить до появи протилежних позицій, які можуть бути (чи не бути) представлені партіями» [90, с. 34].

В сучасних умовах розвитку простору політики, до поділів, визначених С. Ліпсетом та С. Рокканом, науковці додають низку інших, які також впливають на формування та волатильність партійних систем. А. Морено виокремлює такі поділи як: постмодерні і фундаментальні проблеми; лівий і правий матеріалізм; прореформаторські і антиреформаторські проблеми; демократичні і антидемократичні проблеми, ліберальні і фундаменталістські; матеріальні цінності і постматеріальні цінності [140, с. 21].

Однією з найбільш глибоких ліній розмежування є розмежування між прихильниками традиційних цінностей та національних держав, з одного боку, й глобалізованими елітами, з іншого, яке ґрунтується на ставленні до міграційної політики. Унаочнення даного розмежування і, відповідно, появи нових тенденцій партієтворення, стала поява популістських партій як лівої, так і правої орієнтацій.

Базовим індикатором, що засвідчує перетворення соціального розмежування між соціальними групами на соціополітичний поділ, є його інституціоналізація на рівні партійної системи. Цей індикатор доповнюється параметром часового виміру, що вказує на тривалість існування даного соціополітичного поділу. Відтак, про наявність соціополітичного поділу йдеться лише тоді, коли встановлений зв'язок є тривалим у часі. Зважаючи на те, що поняття *тривалість* відносне, то мінімальним часом є період у два парламентські електоральні цикли. За цей може бути чітко зафіксований зв'язок між певною політичною партією та відповідною соціальною групою (або декількома соціальними групами) та встановлено, що він не був випадковістю, оскільки був відтворений під час наступного парламентського електорального циклу [95, с. 40–41].

Львівська науковиця Ю. Сліпецька вважає, що потенційні соціополітичні

розмежування сучасності можуть бути зведені до семи ключових конфліктів: між центром і периферією; між державою і церквою; між містом та селом; між власниками і робітниками; громадян (еліт) щодо підтримки/протидії режиму; щодо зовнішньої політики; між постматеріальним виміром політики (екологія, гендерне рівноправ'я, права людини) та традиційним (ресурси, влада, економіка) [100, с. 87–88].

Щодо України, то соціально-економічне розмежування традиційно використовується лівими партіями, релігійне розмежування пов'язане з виникненням клерикальних партій (Партія Християнсько-демократичний союз, Партія мусульман України, Християнсько-демократична партія України, Соціально-Християнська партія,). Етномовне розмежування активізувало процес виникнення партій національних меншин: Демократична партія угорців України, КМКС – Партія угорців України, партія Руський блок тощо. Регіональне розмежування Схід – Захід спричинило виникнення партій, що підтримуються переважно в Східній та Західній Україні: Партія регіонів, Опозиційний блок, Батьківщина, Свобода, Голос, Опозиційна платформа – За життя.

Отже, до основних суспільно-політичних поділів, що впливають на волатильність партійної системи України належать: на початковому етапі становлення партійної системи поділ у координатах комуністичні – демократичні сили; соціально-економічний поділ (бідні – багаті); підтримка – опозиційність до політичного режиму; соціокультурний поділ. Актуалізація крайнього поділу – соціокультурного, пов'язана з формуванням та діяльністю регіональних політичних еліт, які в електоральних умовах формували свої виборчі месиджі й гасла на протиставленні ціннісних характеристик Західної та Східної України. Ю. Якименко зауважує, що до виборів Президента України 2004 р. соціокультурний поділ відображався на результатах виборів та був одним з чинників структурування партійної системи України, а під час виборчої кампанії 2004 р. він перетворився на основний фактор її волатильності [109, с. 83–92].

Одним з важливих інституційних чинників волатильності партійної системи є форма правління та виборча система. Конструкції виборчих систем (мажоритарні, пропорційні та змішані) у політичній практиці залежать від виборчої формули, особливостей формування виборчих списків та типу виборчих округів. Одним з перших на зв'язок між типом виборчої системи та типом партійної системи вказав М. Дюверже: «Його вплив [виборчого режиму] на кількість, чисельність, союзи, представництво партій є вирішальним. І навпаки: система партій відіграє головну роль при визначенні виборчого режиму... У кінцевому випадку, система партій і виборча система – дві реальності, нерозривно пов'язані між собою, й іноді їх важко розділити навіть з метою аналізу» [18, с. 265]. Науковець вважав, що: пропорційна виборча система стимулює розвиток багатопартійної системи з потужними політичними партіями; мажоритарна виборча система в два тури стимулює розвиток політичних партій, схильних до союзів й коаліцій; мажоритарна виборча система відносної більшості сприяє встановленню двопартійної системи. Ця закономірність отримала назву *соціологічних законів Дюверже*, хоча сам автор означені залежності вважав не законами, а тенденціями, що можуть і не здійснюватися ні під впливом певних чинників.

В Україні вибори до Верховної Ради України проводилися вісім разів, і кожного разу за новим виборчим законом. Навіть, якщо не змінювалась виборча формула, змінювалися умови проведення виборів до ВРУ. В 1994 р. вибори до ВРУ проводилися за мажоритарною системою абсолютної більшості, що продемонструвала свою неефективність та не сприяла структуруванню партійної системи України. Парламентські вибори 1998 р., 2002 р., 2012 р., 2014 р. і 2019 р. проводилися за змішаною незв'язаною виборчою системою зразка 1998 р., що поєднувала голосування за правилами відносної більшості в одномандатних округах, яких було 225, з голосуванням в єдиному загальнонаціональному окрузі за пропорційною системою закритих партійних списків (4% виборчий бар'єр), за результатами якого обиралися також 225 депутатів. Починаючи з 2012 р., виборчий бар'єр був підвищений до 5 %, а

виборчі блоки позбавлялися права на участь у виборах до Верховної Ради України [81]. На нашу думку, використання формули Т. Хейра, що застосовувалася для перерахунку голосів виборців у мандати, сприяло великим політичним партіям як елементам партійної системи України.

У 2006 і 2007 рр. Верховна Рада України обиралася за пропорційною виборчою системою з закритими партійними списками в єдиному загальнонаціональному виборчому окрузі (3 % виборчий поріг) [82]. Зазвичай така виборча формула позитивно впливає на розвиток партійних систем, але її поєднання з закритими партійними списками та українськими практиками жорсткої централізованої партійної дисципліни сприяла партіям вождистського та персоналістського типів.

Отже, перманентна динаміка виборчої системи та виборчого законодавства негативно вплинули на розвиток партійної системи України. Відповідно, прийняття Верховною Радою України в грудні 2019 р. «Виборчого кодексу України» [12], яким регламентується проведення президентських, парламентських та місцевих виборів, потенційно позитивно вплине на характер волатильності партійної системи України. Попри низку дискусійних положень, він може стабілізувати норми та правила електорального процесу, що є однією з умов зниження ризиків волатильності партійної системи. Встановлення пропорційної виборчої системи у поєднанні з відкритими регіональними списками може, одного боку позитивно вплинути на розвиток регіональних партійних структур, з іншого – стимулювати формування регіональних партійних систем. На сьогодні, за встановленими виборчими правилами, до Верховної Ради України від регіону потрапляє така кількість депутатів, яка залежить від поданих за партію голосів виборців та преференції виборців, тобто місця кандидата у партійному списку [37, с. 147].

На характер волатильності партійної системи України суттєво впливає форма державного правління – «спосіб організації верховної влади, який визначає систему її найвищих органів, порядок їх формування і розподілу повноважень між ними, а також взаємовідносини з громадянами держави» [34,

с. 162]. Форма державного правління визначає спосіб взаємодії між політичними партіями, а усталеність якого визначає усталеність процесу інституціоналізації партійної системи. В своєму дисертаційному дослідженні львівський науковець В. Литвин наголошує, що вивчення основних етапів становлення та розвитку напівпрезиденталізму в Україні доводить, що наша держава впродовж 1991–2017 рр. була конституційно волатильною та політично нестабільною, оскільки відбувалося чергування інституційно-процесуального і політично-поведінкового формально-фактичних типів напівпрезиденталійської системи правління: (1) упродовж червня 1996 р. – січня 2006 р. й жовтня 2010 р. – лютого 2014 р. В. Литвін фіксує високопрезиденталізований напівпрезиденталізм, що розгортався в умовах винятково президент-парламентаризму; (2) у грудні 1991 р. – червні 1995 р. науковець констатує функціонування збалансованого напівпрезиденталізму в умовах президент-парламентаризму; (3) у січні 2006 р. – вересні 2010 р. та з лютого – березня 2014 р. В. Литвін вказує на функціонування збалансованого напівпрезиденталізму в умовах прем'єр-президенталізму. Отже, в Україні на рівні конституціоналізованої практики українського напівпрезиденталізму (з 1996 р.) апробовано високопрезиденталізований президент-парламентаризм та збалансований прем'єр-президенталізм [40]. Тобто, форма державного правління в Україні упродовж 1991–2019 рр. змінювалась тричі.

Конституцією України в 1996 р. в Україні була встановлено президентсько-парламентський тип напівпрезидентської республіки, за якої Президент є ключовою фігурою політичної системи, а структурування парламенту має відбуватися як у форматі партійних фракцій за партійною належністю, так і у форматі депутатських груп. Однак уряд (Кабінет Міністрів України) формувався на позапартійних засадах [32].

Під час Помаранчевої революції 2004 р. Верховна Рада України на засіданні 8 грудня 2004 р. прийняла пакет змін до Конституції України, яким встановила парламентсько-президентську республіку в Україні. Згідно з внесеними змінами уряд мав формуватись парламентською більшістю, а

структурування українського парламенту мало здійснюватися виключно за партійним принципом: «Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також кандидатур до складу Кабінету Міністрів. Депутатська фракція у Верховній Раді, до складу якої входить більшість народних депутатів від конституційного складу, має права коаліції депутатських фракцій» [32]. Зауважимо, що така фракція у парламенті сформувалася за результатами виборів до Верховної Ради України у 2019 р.

Після перемоги В. Януковича на виборах Президента України у 2010 р., ним була ініційовано повернення до формату Конституції України 1996 р.: 1 жовтня 2010 р. Конституційним Судом України були відмінені зміни до Конституції України, прийняті 8 грудня 2004 р. [32]. Отже, Україна знову повернулася до президентсько-парламентської республіки.

Зміна форми правління в Україні відбулася й після Революції гідності. За її наслідками 21 лютого 2014 р. Верховна рада України прийняла закон «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» [83], яким повернула Україну до Конституції України зі змінами, прийнятими 8 грудня 2004 р. Відповідно, Україна знову стала парламентсько-президентською республікою [83].

Неперервний процес зміни форм правління не міг не впливати на волатильність партійної системи, зокрема на те, які політичні партії набували статусу системо утворюючої. В різний час, за результатами парламентських виборів, ними ставали партії, що пов'язувалися з особистістю Президента чи Прем'єр-міністра України (НДП, Партія регіонів, Батьківщина, НС Наша Україна, Блок Петра Порошенка, Народний фронт, Слуга народу) [57, с. 291]. Якщо оцінювати вплив форми правління на волатильність партійної системи, то, на нашу думку, найбільше зменшує негативну динаміку волатильності партійної системи парламентська форма правління у поєднанні з пропорційною виборчою системою. Змішана напівпрезидентська форма правління також має потенціал позитивного впливу на партійну систему, але тільки тоді, коли

розподіл повноважень у системі вищих органів влади здійснюватиметься відповідно до Конституції України та застосуватиметься пропорційна виборча система відкритих регіональних списків. Досліджуючи передумови консолідації партійних систем, М. Назаров вказує на те, що найбільш прийнятною для забезпечення консолідації партійної системи є парламентська форма правління, тоді як президентські режими сприяють поляризації українського суспільства, персоналізації влади та перешкоджають інституційному розвитку політичних партій в Україні [54, с. 381].

Характеризуючи вплив форми правління на волатильність партійних систем, слід звернути увагу і на таке явище, що характерне для напівпрезидентських республік, як когабітація – з французької політичне співіснування [95, с. 218]. Тобто, йдеться про співіснування президента та уряду, якщо вони представлені політичними силами, які перебувають в опозиції одна до одної. Когабітація існує тоді, коли за результатами виборів у Верховній раді України формується коаліція, яка опозиційна до Президента України. В Україні когабітація була лише за часів президентства В. Ющенка з 4 серпня 2006 р. до 18 грудня 2007 р., коли він призначив головою уряду В. Януковича. Це було пов'язано з тим, що помаранчеві сили не змогли утворити у Верховній раді України коаліцію більшості. Окремі науковці як когабітацію означають ситуацію, що виникла з формуванням уряду Ю.Тимошенко, який набув повноважень з 18 грудня 2007 р. Дійсно, ця ситуація унікальна, адже більшість в Верховній раді України мають партії, що підтримали діючого президента та на певному етапі використовували його популярність для покращення свого електорального результату. Пропрезидентські партії власне і сформували уряд, однак, взаємодія Президента України В. Ющенка та Прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко мали яскраво виражений когабітаційний характер [98]. На нашу думку, когабітація створює напругу в політичній системі, а відтак сприяє високому рівню волатильності партійної системи. Когабітація провокує жорстку боротьбу за владу між президентом і прем'єр-міністром, підтримуваних різними політичними партіями, що в умовах українських

політичних практик спричиняє занепад тієї політичної партії, що представляла інтереси політичного актора, який програв у такій боротьбі. Зокрема, така доля спіткала Нашу Україну В. Ющенко.

Отже, до основних чинників, які впливають на волатильність партійних систем ми відносимо: соціокультурні, інституційні та процедурні. Характер їх впливу на волатильність партійної системи України визначається особливостями її політичної культури. Позитивний вплив на розвиток партійної системи мали зміни до Конституції України, прийняті 8 грудня 2004 р., які передбачали запровадження пропорційної виборчої системи. Повернення до форми правління, яка встановлювалася Конституцією України 1996 р., та зміною виборчої системи у 2010 р. негативно вплинули на розвиток партійної системи України. Період з 2010 р. по 2014 р. позначений втратою політичними партіями впливу на процес ухвалення політичних рішень, який був повернений після Революції гідності.

2.2. Інституціоналізація політичних партій як чинник волатильності партійної системи України

Поняття інституціоналізації політичних партій включає в себе процес створення політичної партії та правове регулювання політичних партій. Політична і правова інституціоналізації – це різні форми одного процесу. Політична інституціоналізація партій являє собою вихідну і важливу умову їх правової інституціоналізації [16, с. 307]. Єдність політичної та правової інституціоналізації виражається в спільності суб'єктності щодо: упорядкування, формалізації та стандартизації соціальних зв'язків і відносин, пов'язаних з діяльністю політичних партій. Тож політична та правова інституціоналізація пов'язані, але не тотожні, вони фіксують різні, хоча і пов'язані між собою, процеси [2, с. 37–38].

Процес правового оформлення політичних партій в Україні розпочався зі скасуванням Ст. 6 Конституції СРСР про провідну роль КПРС та розгортався в межах чотирьох етапів: 1 етап – 1991–1996 рр.; 2 етап – 1996–2001/2002 рр.; 3

етап – 2002–2014/2015 рр.; 4 етап – розпочався з 2015 р. Однак, процес партогенезу та політичної інституціоналізації українські дослідники партійних систем, за його основними етапами не співпадає з етапами правового розвитку політичних партій. М. Кармазіна [27], Р. Манайло-Приходько [45], Ю. Остапець [56] пропонують використовувати такі критерії як: зміна конфігурації електорального простору України; конституційний дизайн, соціально-політичні розмежування та електоральна формула; організаційна модель політичних; соціальні конфлікти, на основі яких виокремлюють такі етапи: перший – 1991–2004 рр.; другий – 2004–2014 рр. та третій – з 2014 р. – до сьогодні.

З 1 січня 1991 р. Міністерство юстиції України розпочало реєстрацію політичних партій, а 16 червня 1992 р. був прийнятий Закон України «Про об'єднання громадян» [86], який містив поняття *політична партія*. Ст. 2 закону визначили, що «політичною партією є об'єднання громадян – прихильників загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі» [86]. Закон вніс засади діяльності і статус об'єднань громадян; порядок їх створення і припинення діяльності; вимоги до статутних документів; права об'єднань громадян, їх господарську та іншу діяльність; особливості контролю за діяльністю об'єднань громадян. Запровадження спрощених умов реєстрації, зокрема подання заяви з підписами 1000 громадян, привели в до утворення значної кількості маловпливових партій.

Початок другого етапу датований правового оформлення політичних партій в Україні відповідає часу прийняття Конституції України, а його завершення – Закону України «Про політичні партії в Україні» (2001 р.) і виборами до Верховної Ради України 2002 р. З прийняттям Конституції України на конституційному рівні у Ст. 36 закріпилося право громадян на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення та захисту прав і свобод й задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів [32]. На рівні Конституції були відображені

функції політичних партій: представницька, електоральна та владно-управлінська. В 1997 р. був прийнятий новий закон про вибори, який встановив змішану виборчу систему та сприяв суттєвому підвищенню статусу політичних партій у суспільстві шляхом наділення їх характеристиками суб'єктів виборчого процесу, правом висувати кандидатів у мажоритарних округах та багатомандатному окрузі, делегувати своїх представників до ЦВК, окружних та дільничних виборчих комісій [80].

Законом України «Про політичні партії в Україні» [87] 2001 р. давалося визначення політичної партії, правам громадян, що утворюють політичну партію, гарантій діяльності політичних партій. Законом встановлювалося, що в Україні можуть діяти тільки партії загальнонаціонального статусу та заборонялося утворення та діяльність політичних партій в разі, якщо їх програмні цілі спрямовувалися проти незалежності України, на підрив безпеки держави, пропаганду війни і расової ворожнечі, незаконне захоплення державної влади, посягання на права і свободи людини [87]. Також заборонялося створювати політичні партії в органах виконавчої та судової влади, військових частинах, органах місцевого самоврядування, навчальних закладах та державних установах. Для реєстрації політичної партії необхідні Програма і Статут, які регламентують діяльність політичної партії. Для реєстрації партії мало бути рішення про створення політичної партії, яке було прийняте на установчому з'їзді, підписане 10 тис. громадян України, що мають право голосу, які зібрані у 2/3 районів, 2/3 областей України та не менш як у 2/3 районів АРК, м. Києва, м. Севастополя. Однак, цей закон не заклав основи регулювання фінансової діяльності партій.

Третій етап правового оформлення політичних партій в Україні є суперечливим, яка полягає в тому, що упродовж 2002–2014/2015 тріччя (2004 р., 2010 р., 2014 р.) в Україні змінювалася форма правління, відтак вносилися зміни до її Конституції, що кардинально змінювали роль партій у здійсненні владних відносин, зокрема формування уряду позапарламентським шляхом чи шляхом утворення коаліції більшості у Верховній Раді України. Стимулом

подальшого правового оформлення політичних партій в Україні стало прийняття законів про вибори народних депутатів на основі пропорційної системи «Про вибори народних депутатів України» [82], «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [79] та «Про внесення змін до Конституції України» [85]. Політичні партії ставали головними суб'єктами впливу на законодавчу гілку влади та виконавчу. Г. Зеленько стверджує, що після парламентських виборів 2006 р., «процес формальної партизації влади та політики сягнув найвищої за весь період незалежності позначки: вперше всі найвищі посадові особи держави – Президент, Голова Верховної Ради, Прем'єр-міністр були лідерами політичних партій» [23, с. 216].

З прийняттям названих вище законів були створені умови для завершення інституціоналізації політичних партій: вони забезпечували реалізацію представницької, електоральної та владної функції. Однак, після перемоги В. Януковича на виборах Президента України у 2010 р., Конституційний Суд України визнав зміни від 8 грудня 2004 р. неконституційними, відповідно Україна стала знову президентсько-парламентською республікою. Для інституту політичних партій це означало, що партії формально могли мати фракції та формувати більшість в парламенті, але в реальній практиці їх можливості впливу на функціонування Верховної ради України та формування виконавчих органів влади зводилися до мінімуму. Одночасно відбулось повернення до змішаного формату виборчої системи, що також не сприяло завершеності процесу інституціоналізації політичних партій.

Черговий етап інституціоналізації політичних партій в Україні розпочався з Революцією гідності та змінами до Конституції України [83]. 8 жовтня 2015 р. Верховна Рада України ухвалила закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» [84], яким запровадила державне фінансування політичних партій. Правом на отримання коштів з державного бюджету могли скористатися партії, що набрали більше 2 % голосів на виборах до Верховної Ради України. Виняток

був зроблений для виборів 2014 р., оскільки право на державне фінансування отримували тільки ті партії, що потрапили до парламенту (набрали більше 5 % голосів виборців).

Закон містить низку новацій. зокрема підвищення вимог щодо фінансової звітності політичних партій; створення органу, який перевірятиме фінансові звіти партій; сприяння розвитку партій, що дотримуються гендерної квоти; надання коштів на статутну діяльність партій та відшкодування витрат на передвиборну агітацію [84]. Запровадження державного фінансування політичних партій сприяє: по-перше, зниженню політичної корупції і залежності партій від олігархів: по-друге, переорієнтації діяльності політичних партій на внутрішньопартійний розвиток; по-третє, створенню умов для чесної конкуренції; по-четверте, підтримці нових партій. Щорічний обсяг державного фінансування статутної діяльності партій становить 0,02 % розміру мінімальної заробітної плати, який помножено на кількість виборців, що взяли участь у голосуванні в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі на останніх виборах до Верховної ради України [84]. Суттєво вдосконалювався механізм контролю за фінансуванням політичних партій, оскільки вводилися обмеження на внески фізичних (не може перевищувати 100 розмірів мінімальної) та юридичних осіб (не може перевищувати 250 розмірів заробітної плати). Встановлювалася адміністративна та кримінальна відповідальність за недотримання цих вимог.

За результатами виборів до Верховної Ради України 2019 р. право на державне фінансування отримали 11 політичних партій: Слуга народу, Опозиційна платформа – За життя, Європейська Солідарність, Голос, Батьківщина, як такі, що подолали виборчий бар'єр та Радикальна партія Олега Ляшка, Свобода, Громадянська позиція, Сила і Честь, Партія Шарія, Опозиційний блок, як такі, що отримали більше 2 % голосів виборців.

Таким чином, на сьогодні в Україні створена нормативно-правова основа, яка визначає формат діяльності політичних партій. Але, для українського політикуму типовим є волатильність партійного законодавства (упродовж

2014–2017 рр. до закону «Про політичні партії» зміни вносилися 13 разів [26, с. 21]) та недотримання норм законів. Зокрема, поширеною є практика, коли не припиняється діяльність політичних партій, що: упродовж 10 років не брали участі у виборчих процесах; не створили осередки у 2/3 регіонів України; не мають відповідної (10 тис. осіб) чисельності; г) не надають звітності про свою фінансову діяльність до НАЗК. На нашу думку, невиконання уможлиблюється діяльністю контролюючих органів управління, насамперед Міністерства юстиції України, Центральної виборчої комісії, Національного агентства з питань запобігання корупції, Рахункової палати.

Станом на 1 січня 2020 р. Міністерством юстиції України зареєстровано 349 політичних партій [119]. Рекордним для України за кількістю зареєстрованих політичних партій став 2015 р. До цього часу найбільша кількість партій зареєстрована у 2005 р. – 24 політичні партії [106]. Динаміка утворення політичних партій наведена у Таблиці 1 Додатку А) [119]. Якщо брати до уваги кількість політичних партій, які зареєстровані за рік, то найбільше їх було зареєстровано напередодні парламентських виборів 2006 р., 2014 р. та місцевих виборів 2015 р. За даними КВУ у 2017 р. зареєстровано 3 партії, у 2018 р. – одну, у 2019 р. також три (Блок Володимира Сальдо, Партія чернівчан та Демократична сокира) [119]. Тобто партійний бум, розпочатий Революцією гідності припинився. У той же час КВУ відзначає тенденцію щодо продовження реєстрації так званих регіональних партій. Крім Партії чернівчан, в Україні діють такі політичні сили, як ПП За Одещину, Наш дім – Одеса, ВО Черкащани, Київська громада, Біла Церква разом, Херсонці н. Також продовжуються маніпуляції із назвами партій. Більше 10 партій все ще використовують у своїй назві слово «блок», хоч блоки вже впродовж значного часу не передбачені виборчим законодавством [119].

Оскільки для нашого дослідження важливою є участь політичних партій у виборчих процесах, то на основі даних ЦВК, нами побудована таблиця в якій вказана кількість партій, яка брала участь у парламентських та місцевих виборах (Таблиця 2 Додатку А [45]). Вважається, що партія

інституціоналізована, якщо існує в період понад три національні парламентські виборчі цикли. Р. Роуз і Т. Макі акцентують, що «ми можемо говорити про інституціоналізацію партії в тому випадку, якщо вона брала участь більш ніж у трьох загальнонаціональних виборах. Якщо партія не змогла цього досягти, її не можна назвати зміцнілою. Вона є ефемерною» [308]. Таким чином, як критерій інституціоналізації можна виділити участь партії у виборах та частоту даної участі. При цьому партія повинна не просто брати участь у виборах, а здобути певний відсоток голосів виборців, щоб стати такою, яка є значимою для партійної системи. Ми будемо до уваги брати політичні партії, які отримали на парламентських виборах не менше 2 % голосів виборців. Таку методологію, наприклад, застосовує у своїх дослідженнях Український центр політичних і економічних досліджень імені Олександра Разумкова [113].

За підрахунками В. Кривошеї у трьох президентських виборчих кампаніях 1999, 2004 та 2010 рр. брали участь 34 партії. У виборах 1999 р. – 17, 2004 – 15, 2010 р. – 11. У трьох президентських виборах участь взяли лише три партії: Партія регіонів, Соціалістична партія України і Комуністична партія України. Як зазначає автор статті, 11 із 17 учасників виборів 1999 р. у наступних виборах участі не брали, три партії взяли участь у двох виборчих кампаніях (ПСПУ, ВПО «Єдина Родина» та Слов'янська партія [33, с. 125–156]. У президентських виборах 2014 р. взяли участь – 7 партій, а у 2019 р. – 19.

Участь у парламентських виборах згідно з чинним законодавством є монопольним правом політичних партій. У 1998 р. у виборах взяли участь 40 з 53 зареєстрованих партій, у 2002 р. – 67 зі 127. Під час виборів 2007 р. було 45 суб'єктів виборчого процесу: 18 блоків і 27 партій. У блоки об'єдналися 49 партій. Слід зазначити, що у 2002 р. 42 партії утворили виборчі блоки. У блоках політичні партії відігравали провідну, рівноправну, другорядну та формальну ролі [62].

Партійні блоки як суб'єкти виборчого процесу брали участь у виборах із 1998 р. по 2006 р. Відповідно до закону за яким проводилися парламентські вибори 2012, 2014 та 2019 рр. партійні блоки не мали права брати участь у

виборах. Рішення про заборону брати участь у виборах виборчим блокам, на нашу думку, мало позитивний вплив на розбудову партійної структури України. Приклади блокування на виборах 2002, 2006 рр. мали негативні наслідки для політичних партій, які їх утворювали. У більшості випадків це приводило до їх деінституціоналізації (Народний Рух України, Український народний рух, Партія реформи і порядок).

Результати голосування за політичні партії, які здобули перемогу на парламентських виборах упродовж 1998–2019 рр. у загальнонаціональному виборчому окрузі подано в Таблиці 3 Додатку А. Як бачимо з таблиці, участь більше ніж у трьох виборчих кампаніях брали КПУ (заборонена у 2016 р.), ВО Батьківщина (у 2002, 2006 рр. як БЮТ), Партія регіонів (у 2014 та 2019 рр. як ПП Опозиційний блок), ВО Свобода (до 2004 р. СНПУ). Двічі у виборах брали участь такі партійні структури: Блок Петра Порошенка «Солідарність», Об'єднання «Самопоміч», Громадянська позиція, Аграрна партія України.

О. Рибій нараховує в Україні упродовж 1998–2007 рр. 31 парламентську партію, з яких чотири рази у парламентських виборах брали 2 партії – НРУ та КПУ; тричі 6 партій – Партія регіонів, Християнсько-Демократичний Союз, Українська платформа Собор, УСДП, Батьківщина, СПУ; двічі 7 партій – КУН, Народна партія, НДП, ПРП, ПППУ, Народна Самооборона, СДПУ(о), інші партії брали участь один раз [112, с. 565–568].

Таким чином, по-перше, процес інституціоналізації української партійної системи продовжується, при цьому політичні партії мають різні рівні інституціоналізації, а деякі з них взагалі перестали брати участь у політичних процесах. По-друге, результати виборів вказують на суттєві зміни в акторній структурі партійної системи. Це свідчить про високий рівень волатильності та появу нових політичних партій, що стало результатом соціальних потрясінь, які відбулися в Україні – Помаранчева революція (2004 р.) та Революція гідності (2013/2014 рр.). По-третє, враховуючи частоту участі політичних партій у парламентських виборах та високий рівень волатильності, ми можемо говорити про слабкий рівень інституціоналізації вітчизняної партійної системи.

Важливим для аналізу процесу інституціоналізації є вік політичних партій. У даному контексті слід зазначити, що потужні політичні партії не створюються за декілька місяців: чим більший вік партії, тим вищий рівень її інституціоналізації (при умові участі її у суспільно-політичному житті на загальнонаціональному рівні). Причому вчені розглядають існування партій як до утворення незалежної держави (історичні партії), так і починаючи з розбудови багатопартійності. У Таблиці 3 Додатку А вказано, що більшість політичних партій, які нині утворюють конфігурацію партійної системи зареєстровані у 2014 р. та 2019 р. шляхом ребрендингу (Слуга народу, Голос, Європейська Солідарність) чи розколу вже існуючих партійних структур (Опозиційна платформа – За життя). Винятком є Батьківщина. Тому, розглядаючи їхню діяльність, нам важко щось сказати про організаційну роботу (проведення з'їздів, регіональних конференцій) та чисельність. Отже, вказані показники ми будемо використовувати як індикатори інституціоналізації політичних партій лише частково.

Для прикладу, в Україні нині зареєстровано 349 політичних партій. Якщо врахувати, що для реєстрації партії необхідно мати не менше 10 тис. членів і регіональні осередки у понад двох третинах областей України (а це 16 областей), то гіпотетично чисельність має бути 3 500 тис. чол. Але ж деякі партії подають дані про чисельність набагато вищу, ніж мінімально необхідна. Тоді виходить, що членами партій є понад 10 % українців, що, звичайно, не відповідає дійсності. Не всі партії при цьому мають і регіональні осередки.

Згідно зі статтею 11 Закону «Про політичні партії в Україні» (2001) «політична партія протягом шести місяців з дня реєстрації забезпечує утворення та реєстрацію в порядку, встановленому цим Законом, своїх обласних організацій у більшості областей України, містах Києві, Севастополі та в Автономній Республіці Крим» [87]. Так, на 1 січня 2001 р. в Україні діяло 109 партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України, але лише 12 з них мали легалізовані осередки в усіх регіонах України. Серед них стара та нова партії влади – НДП та СДПУ(о) та кілька провладних партій – Демократичний

союз, ДемПУ, Аграрна партія України, Соціал-демократичний союз; традиційно КПУ та СПУ; впливові у 1990-х роках НРУ та КУН; двоє представників бізнесу, які також були при владі – Батьківщина та Громада. 18 партій не мали обласних осередків, а 12 партій не мали жодного осередку [112, с. 39].

На 1 листопада 2003 р. партійне середовище, за даними Мін'юсту України, складалося із 96 партій. Найбільша кількість партій була представлена у Донецькій обл. (81 обласна, 423 районні, 648 районних у містах та 1026 міських організацій політичних партій), а найменша – у Чернівецькій (73 обласні, 409 районних, 108 районних у містах та 157 міських організацій політичних партій). Найбільш розгалужену мережу серед українських партій мала колишня партія влади – НДП, яка зареєструвала у державі 905 структурних підрозділів. А далі місця в рейтингу партій із найбільш розвинутою структурою розподілилися таким чином: Жінки за майбутнє мало 868 структурних утворень, Демократичний союз – 866, Комуністична партія України – 815, Батьківщина – 808, Партія регіонів – 807, СДПУ(о) – 803, Соціалістична партія України – 803, Українська народна партія – 782, Аграрна партія України – 702. Найменшу мережу мала Партія вільних селян і підприємців України – 16, Партія Приватної Власності (нині Єдиний Центр) – 19, Партія за військових (нині –Партія екологічного порятунку «ЕКО+25%») – 20, Комуністична партія трудящих – 21, Партія захисту знедоленого народу України – 29, Союз труда – 32, Партія Радикального Прориву – 38, ОУНВУ – 40, ЛДПУ – 42, Русько-Український Союз – 43. Всього в Україні було зареєстровано 2262 обласні (регіональні), 16374 районні, 4390 районні у містах та 8605 міських структурних підрозділів політичних партій [112, с.43].

Так, за даними Міністерства юстиції України, в Україні станом на 1 червня 2011 р. зареєстровано 187 політичних партій. Однак у всіх регіонах України регіональні осередки мають лише 27 політичних партій. Не мають жодного партійного утворення 11 політичних партій. Найбільшу кількість зареєстрованих регіональних та локальних організацій мають політичні партії в

таких областях, як Донецька – 1709, Дніпропетровська – 1263, Київська, 1152, Харківська – 1119, Одеська – 1084 [24, с. 63–67].

Лідером за кількістю зареєстрованих осередків є Соціалістична партія України – 31348 структурних утворень. Дещо менше осередків у Партії Регіонів – 30321. На третьому місці Народна Партія з 22118 осередками. Далі йдуть партії Єдиний Центр з 18631 осередком та Батьківщина – 17296. До десятка партій із найбільшою кількістю осередків також входять Республіканська партія України (14098), Українська Народна Партія (13718), СДПУ (о) (13515), Наша Україна (13177) та КПУ (7450). Із десяти партій із найбільшою кількістю осередків лише дві (Батьківщина та КПУ) взяли участь у останніх парламентських виборах 2012 та 2014 років [106].

У 2014 р. найбільш розгалужену мережу партійних осередків в Україні мала Батьківщина – 16862 обласні, міські, районні та інших структурні утворення. Партія представлена в усіх регіонах України, найбільше осередків вона має в Одеській обл. та Львівській обл., найменше – в Чернівецькій обл. Однак, відомості про місце 434 осередків Батьківщини відсутні. Другою в рейтингу розгалуженості партійних осередків в Україні є Блок Петра Порошенка «Солідарність», який має 1786 структурних утворень, що в 10 разів менше, ніж у Батьківщини. Найбільша кількість осередків БПП у Вінницькій обл. та Київській обл., найменше – в АРК, Чернівецькій обл., Тернопільський обл. та Луганській обл..

Опозиційний блок, Радикальна партія та Народний фронт мають відповідно 843, 738 і 633 структурні утворення. Більше третини осередків Опозиційного блоку сконцентровано в Одеській обл., натомість жодного осередку не зареєстровано в Тернопільській обл., а мінімальна кількість в АРК, Харківській обл., Львівській обл. та Івано-Франківській обл. Радикальна партія найбільше представлена у Київській та Харківській обл., найменше – в АРК. Народний фронт найбільшу кількість партійних осередків має в Київській обл., Дніпропетровській обл. та Одеській обл., найменше – в Луганській обл. та жодного в АРК. Серед парламентських партій найменше структурних утворень

має Об'єднання Самопоміч (196), проте політична партія представлена в усіх регіонах України, а понад 15 % партійних осередків зареєстровано у Львівській обл. Найбільша концентрація зареєстрованих структурних утворень парламентських політичних партій в Україні припадає на Одеську обл. (7 % від загальної кількості), дещо на Львівську обл., Вінницьку обл. та Київську обл. (приблизно по 5 %) [67].

У 2015 р. парламентські партії зареєстрували в середньому 2/3 від кількості усіх своїх осередків. Так, у Блоку Петра Порошенка «Солідарність» 1712 осередків, 1687 (98,53 %) із яких були зареєстровані у 2015 р. У Народного Фронту цей показник склав 97,78 %, у Опозиційного блоку – 96,48 %, у Об'єднання «Самопоміч – 86,66 %, у Радикальної партії Олега Ляшка – 77,44 %. Найменший відсоток нових осередків у Батьківщини – 0,2% [106].

Незважаючи на те, що дані КВУ і ОПОРИ дещо різняться, вони дають можливість зробити такі висновки. По-перше, парламентські партії більше утворювали осередки на Заході і в Центрі України. До 2011 р. найбільша кількість осередків утворювалася на Сході України. Таким чином Партія регіонів будувала структуру партійного домінування.

Кількість осередків парламентських політичних партій за результатами виборів 2014 р. зі статусом юридичної особи за даними, які подані ними до НАЗК (Таблиця 4 Додатку А), є такою: Батьківщина – 656, Опозиційний блок – 77, Об'єднання Самопоміч – 74, Блок Петра Порошенка «Солідарність» – 29, Народний фронт – 0, Радикальна партія Олега Ляшка – 0 [55]. Аналіз структури інших 90 партій свідчить про таке: 21–30 місцевих організацій мають 25 політичних сил (21,9 2% від 114 політсил); 11–20 – має 31 партія (або 27,19 % від 114 політсил); 6–10 – 6 політсил (або 5,2 6% від 114 політсил); 2–5 – 17 партій (або 14,91 % від 114 політсил); по 1 місцевій організації мають 11 політичних партій (або 9,64 % від 114 політсил) [25, с. 140–141].

У рамках нашого дослідження ми вважаємо за необхідне зупинитися на способах утворення політичних партій. На думку вітчизняної дослідниці Н. Шестак, утворення політичних партій протягом 1991–2004 рр. відбувалося

шляхом: (1) виходу окремих груп з лав КПУ; (2) створення політичних партій на основі опозиційних рухів та об'єднань громадян, які виникли в процесі перебудови; (3) утворення внаслідок розколів у вже існуючих політичних структурах; (4) утворення партій адміністративним шляхом; (5) утворення політичних партій для захисту інтересів фінансово-промислових груп; (6) утворення партій як проектів окремих політиків. Партії цього типу створювалися як з нуля, так і шляхом розколів вже існуючих партій, як правило, з відомими ідеологічними брендам. Цим можна пояснити факт існування відразу кількох партій, що мають у своїх назвах похідні від назв основних політичних ідеологій: кількох Рухів, соціал-демократичних, ліберальних та інших [125, с. 128–129].

По-іншому процес розбудови партійних структур бачать аналітики Центру Разумкова: створення перших альтернативних КПУ політичних партій на базі громадсько-політичних об'єднань некомуністичної орієнтації, неформальних суспільних рухів часів перебудови (1990 – 1991 рр.); легалізація найбільш впливових партій, що були носіями альтернативних ідеологій та інтенсивне створення партій брендового типу (1992–1994 рр.); розколи в партіях брендового типу, започаткування та інтенсивний розвиток тенденції утворення партій адміністративним шляхом, а також партій «політичних проектів» фінансово-промислових груп та окремих осіб (1995–1998 рр.); утворення політичних партій, опозиційних до Президента України (перших дійсно опозиційних партій); утворення партій адміністративним шляхом, а також, як політичних проектів різних структур і політиків (1998–2002 рр.) [77, с. 280].

У подальшому способи утворення політичних партій суттєво не змінилися. Але, слід зазначити, що з'являються і нові тенденції. По-перше, створення та реєстрація партій стали видом новітнього бізнесу, пов'язаного з консалтинговими та юридичними компаніями, які на своїх сайтах нерідко вивішують пропозиції щодо реєстрації партій або здачі партійних структур в оренду, під вибори. Зацікавленій особі вигідніше купити або взяти в оренду

таку структуру, аніж створювати свою власну. Для створення власної структури потрібен час і немалі капіталовкладення. Перші пропозиції з продажу і оренди партій з'являються у 2006 р. У наступні роки бізнес почав стрімко розвиватися, про що свідчать оголошення в мережі Інтернет, знайомство з якими підводить до однозначного висновку: партія сьогодні стає товаром, який має високу вартість. Так, продавець однієї з партій, рекламуючи свій товар, вказував, що за допомогою партії можна взяти участь у виборах, здати її в оренду, можна продати місця у списках, провести розкрутку власного бренду для участі у виборах тощо [27, с. 50–52]. По-друге, утворення партій за наслідками соціальних потрясінь (2004, 2014 рр.), коли лідери Майдану створювали власні політичні структури. По-третє, створення партій-політичних проєктів виключно під конкретні вибори і конкретного політика. Шлях утворення дещо схожий із першим, але суттєво відрізняється від нього. Оскільки в першому випадку йдеться про бізнес, а в другому – про владний проєкт. У даному контексті слід зазначити, що після 2017 р. політичні партії не утворюються (у 2018 р. зареєстрована лише одна партія). Результати виборів показують, що під них були утворені шляхом ребрендингу 3 партії (Слуга народу, Голос, Європейська Солідарність) та шляхом розколу вже існуючої рейтингової партії Опозиційний блок – Опозиційна платформа – За життя. Усі вказані політичні партії отримали депутатські мандати. По-четверте, утворення політичних партій учасниками антитерористичної операції, які воювали у складі добровольчих батальйонів і регулярних частин ЗСУ (Українське об'єднання патріотів – УКРОП, Національний рух «Державна ініціатива Яроша», Правий сектор, Національний корпус). По-п'яте, утворення політичних партій на основі громадських ініціатив. (Об'єднання «Самопоміч» та Громадянський рух «Народний контроль»).

2.3. Особливості процесу інституціоналізації партійної системи України

Дослідження процесу інституціоналізації партійної системи є важливим

для означення причин волатильності партійної системи України. На думку зарубіжних дослідників зв'язку між інституціоналізацією та волатильністю партійної системи С. Мейнверінга та М. Торкела, він може бути охарактеризований через: наявність регулярно повторюваних зразків між партійної конкуренції; характер укорінення інституту політичних партій в політичних практиках конкретного суспільстві; рівнем легітимності партій та партійної системи в серед виборців та прихильників; стабільністю функціонування партійних організацій [136, р. 206]. У даному контексті Ф. Берто визначає сутність інституціоналізації партійної системи як «процесу, завдяки якому зразки взаємодії між політичними партіями стають рутинними, передбачуваними і стійкими упродовж певного часу» [129, р. 6].

В українській політичній науці функціональну модель дослідження інституціоналізації партійної системи була запропонована А. Мелешевичем [50; 138], який в її основу заклав вимірювання та інтерпретацію двох критеріїв: перший критерій – зовнішня автономія, другий критерій – внутрішня стабільність партійної системи. Критерій автономії деталізується автором через три операційні індикатори: (1) виконання політичними партіями виборчих функцій, що вимірюється як відсоток безпартійних парламентаріїв та вказує: чим більша кількість безпартійних депутатів, тим нижчим є показник інституціоналізації партійної системи; (2) партійність уряду як вищого органу виконавчої влади; (3) встановлює географічну рівномірність електоральної підтримки політичних партій [50, с. 53–56]. Для цього науковець використовує індекси націоналізації та територіального покриття. Критерій внутрішньої стабільності партійної системи А. Мелешевич пропонує вимірювати двома індикаторами: (1) сумарний відсоток голосів відданих за *старі* політичні партії; (2) індекс електоральної волатильності М. Педерсена. На нашу думку, підхід українського дослідника є найбільш придатним для визначення особливостей процесу інституціоналізації партійної системи України, оскільки є інтегральним та ґрунтується на сукупності методологічних підходів, описаних у першому розділі. Визначати особливості процесу інституціоналізації партійної

системи України ми будемо, опираючись на його структурування на три етапи: перший етап – 1991–2004 рр.; другий етап – 2004–2014 рр.; третій етап – починаючи з 2014 р.

Оцінюючи розвиток партійної системи України на першому етапі, українська дослідниця Н. Шестак звертає увагу на те, що інституційні умови для її функціонування були несприятливими, оскільки: (1) сформована президентсько-парламентська форма правління не сприяла розвитку багатопартійності та утворенню потужних політичних партій; (2) змішана виборча система не мала позитивного впливу на структурування партійного поля України, оскільки мажоритарні депутати після набуття мандату приєднувалися до президентської фракції, або підтримували її як позафракційні; (3) на партогенез негативно вплинула відсутність у Законі «Про політичні партії в Україні» норм, якими регулювалося фінансування політичних партій; (4) не сприяли зміцненню партійної системи призупинений демократичний транзит та відчутні авторитарні й олігархічні тенденції [124, с. 147].

Особливості формування партійної системи України на першому етапі можуть відображені у специфіці виборів 1994 р. 1998 та 2002 рр. В 1994 р. Вибори до Верховної Ради України (далі – ВРУ) проводилися за мажоритарною системою абсолютної більшості. На той час Міністерством юстиції України було зареєстровано 26 політичних партій, які належали до трьох груп партій, які формували два конкуруючих ідеологічних напрями: (1) комуністи/соціалісти (КПУ, СПУ, СелПУ); (2) націонал-демократи (НРУ, РПУ, ДПУ, КУН) та третю групу партій центристського напрямку (Партія демократичного відродження України, Ліберальна партія України, Партія праці) [56, с. 158–170].

За результатами виборів до ВРУ, які проводилися 27 березня та 10 квітня 1994 р., народними депутатами України стали 436 кандидатів, з яких 246 осіб були безпартійними, а 190 осіб – представниками 15 партій: 98 – члени КПУ, 21 – члени НРУ, 19 – члени СелПУ, 15 – члени СПУ, 11 – члени УРП, 6 – члени

КУН, 5 – члени Партії праці, 4 – члени Партії демократичного відродження України, по 2 народних депутати представляли ГКУ, УКРП, ДемПУ та СДПУ, по 1 народному депутату – Партія економічного відродження Криму, ХДПУ та СДПУ(о) [27, с.19]. Відтак основними полюсами партійної системи України були лівий (КПУ, СПУ, СелПУ) та правий (НРУ, УРП), а центристські партії за своєю потужністю суттєво їм поступалися [109, с. 83–85].

Парламентські вибори 1998 р. проводилися за новою – змішаною виборчою системою. До виборчого бюлетеню були внесені 21 партія та 9 виборчих блоків. За результатами голосування встановлений 4 % виборчий поріг подолали сім політичних партій (КПУ – 84 (24,65 %), НРУ – 32 (9,4 %), ПЗУ – 19 (5,4 %), НДП – 17 (5,01 %), ВО «Громада» – 16 (4,6 %), ПСПУ – 14 (4,04 %), СДПУ(о) – 14 (4,01 %)) та один виборчий блок (ВБ «СПУ та СелПУ» – 29 (8,5%)) [62]. (Додаток Б, Таблиця 1). Результати виборів засвідчили появу в Україні партій, що мають вплив у окремих регіонах України (Додаток Б, Таблиця 2). Зокрема НРУ став лідером у західних областях України, окрім Закарпаття, ВО «Громада» – у Дніпропетровській обл., СДПУ (о) – у Закарпатській обл., ВБ «СПУ та СелПУ» – у Хмельницькій обл. [62]. Отже, за результатами парламентських виборів 1998 р. партійна система України набула формату триполюсної: ліві – центр – праві.

Напередодні виборів до ВРУ 2002 р. у виборче законодавство України не були внесені принципові зміни, тож не змінювалися сутнісні характеристики виборчої системи. Але, на виборах 2002 р. активно використовувалася технологія іменних партійних блоків, що призводить до персоніфікації електорального вибору та деінституціоналізації партій. Технологія іменних блоків активно використовувалася у виборчих кампаніях до 2012 р., коли вони були заборонені.

На парламентських виборах 2002 р. до виборчого бюлетеня були внесені 21 партія і 12 виборчих блоків. Результати голосування у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, наведені у Таблиці 3 Додатку А. Зауважимо, що у регіональному вимірі КПУ перемогла у 8 областях на Півдні

та Сході України, в АРК та м. Севастополі; Виборчий блок В. Ющенко «Наша Україна» в 14 областях на Заході та в Центрі України та м. Києві; ВБ «За Єдину Україну!» – у Донецькій обл.; СПУ – у Полтавській обл. [20, с. 219–220; 62].

Отже, відповідно до критеріїв інституціалізації партійної системи, запропонованих А. Мелешевичем, вибори до ВРУ 1994, 1998 та 2002 рр. відповідно до критерію належності до політичних партій обраних депутатів, вказують на те, що, по-перше, у мажоритарних округах було обрано суттєву кількість парламентаріїв, які не були членами жодної політичної партії (64 % – у 1994 р., 45,3 % – у 1998 р. та 32,5 % – у 2002 р.); по-друге, у багатомандатному окрузі жодна партія або виборчий блок не запропонували партійний список, що повністю був сформований з членів партій. Наприклад, серед 50 перших позицій у списку «Нашої України» у 2002 р. 22 кандидати були безпартійні [50, с. 55].

Аналіз партійності членів КМУ вказує, що у 1990–2004 рр. в Україні змінилося 11 Прем'єр-міністрів України та складів Уряду, однак партійна належність членів КМУ не була вагомим чинником для входження до складу Уряду, а призначення Міністрів не залежало від результатів виборів до ВРУ. Навіть коаліційний КМУ В. Януковича, який був сформований у листопаді 2002 р., не відповідав суті *партійного уряду*, оскільки був не більше ніж ситуативним альянсом, створеним з метою не допустити до влади Виборчий Блок В. Ющенко «Наша Україна» [50, с. 57].

Динаміка геоструктури підтримки політичних партій в Україні обрахована нами за допомогою Індексу націоналізації партій (Таблиця 1 Додатку В). У 1998 р. високий індекс націоналізації мали КПУ – 0,71, ПЗУ – 0,86 та НДП – 0,86, для інших Індекс націоналізації партій перебував в інтервалі 0,5–0,6. За результатами виборів 2002 р. Індекс коливався від 0,51 для СПУ до 0,68 – для Виборчого Блоку «За Єдину Україну». Такі показники вказують на те, що для партійної системи України був характерний низький рівень інституціоналізації, а політичні партії мають виразну регіональну прив'язку.

Отже, всі індикатори зовнішньої автономії партійної системи України (партійність кандидатів у списках, партійність КМУ, геоструктура розподілу голосів) мають низькі показники, що вказує на залежність політичних партій від інших політичних інститутів, насамперед, Президента України та характеру політичних практик, відображених у лобюванні інтересів фінансово-промислових груп.

За критерієм внутрішньої стабільності партійної системи, розрахованим як сумарна кількість голосів за *старі* політичні партії та Індекс волатильності Педерсена, партійна система України позначена високим рівнем волатильності (Таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Внутрішня стабільність партійної системи України, 1998–2002

Вибори	% голосів, відданих за старі партії	IPed	ENPS	ENPV	PSNS	Індекс агрегації
1998	41.5	59.0	4.9	9.0	0.65	3.0
2002	39.1	46.0	4.7	6.9	0.62	4.0

Джерело: [63, с. 159].

Дані Таблиці 2.1 засвідчують, що у 1998 р. та 2002 р. ці показники були 59 і 46, а Індекс агрегації вказує на можливість міжпартійної комунікації щодо створення депутатської більшості. Загалом, емпіричні показники рівня інституціоналізації партійної системи на першому етапі вказують на її низький рівень, га високий рівень волатильності та низькі індекси агрегації і націоналізації партійної системи України.

На другому етапі розвитку партійної системи України (2004–2014 рр.) на процес її інституціоналізації визначально вплинули, по-перше, президентські вибори 2004 р. та 2010 р., за результатами яких двічі була змінена форма правління; по-друге, парламентські вибори 2006 р., 2007 р. та 2012 р.; по-третє, місцеві вибори 2010 р., результатом яких стало започаткування створення регіональних політичних партій.

Починаючи з виборів Президента України 2004 р., процес

інституціоналізації партійної системи більш продуктивно розглядати в парадигмі великих електоральних циклів, які охоплюють президентські, парламентські та місцеві вибори. Початком великого електорального циклу зазвичай вважають парламентські вибори [99. с. 35], але для політичної системи України, в якій центральним інститутом є інститут президента, початком великого електорального циклу є президентські вибори. Відповідно, на рівні другого етапу інституціоналізації партійної системи України відбулося два таких цикли: перший – 2004–2006/2007 рр. (президентські вибори 2004 р., парламентські вибори 2006/2007 рр., місцеві вибори 2006 р.); другий – 2010–2012 рр. (президентські вибори 2010 р., місцеві вибори 2010 р., парламентські вибори 2012 р.).

У 2006 р. ВРУ вперше була обрана за пропорційною виборчою системою. У виборах брали участь кількісно найбільше суб'єктів виборчого процесу за всю парламентську електоральну історію. ЦВК України внесла до бюлетеня 45 суб'єктів виборчого процесу. Результати виборів до ВРУ у 2006 р. наведені у Таблиці 4 Додатку А. Як і на парламентських виборах 2002 р., структурування політичних сил відбувалося у рамках виборчих блоків (у виборах брали участь 17 виборчих блоків), що вказує на організаційну слабкість політичних партій [62]. При структуруванні голосів виборців соціокультурний поділ став домінуючим, зокрема, на Півдні та Сході України перемогу здобули Партія регіонів, КПУ, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», в Центрі та на Заході України – БЮТ, у Закарпатській, Львівській та Івано-Франківській обл. перемогу виборів блок «Наша Україна». Електоральна карта голосування на парламентських виборах 2006 р. була подібна до тієї, що була зафіксована за результатами виборів Президента України у 2004 р. [20, с. 220–222]. Парламентська виборча кампанія 2007 р. відбувалася в умовах політичної кризи. Суттєво зменшилась кількість суб'єктів виборчого процесу – з 40 у 2006 р. до 20 у 2007 р., але головні гравці залишилися ті самі: Партія регіонів, Наша Україна – Народна Самооборона, БЮТ, Блок Литвина, КПУ та СПУ [57, с. 230–232].

Опираючись на критерії інституціоналізації партійної системи, зазначимо, що під час парламентських виборів 2006 р. та 2007 р. зменшилася загальна частка безпартійних кандидатів у партійних списках, але їх кількість залишалася великою. У 2006 р. серед 50 перших кандидатів в списку КПУ лише 5 були безпартійними (у 2002 р. – 2), у списку СПУ – 8 (у 2002 р. – 9), у списку Блоку Литвина – 4 (у 2002 р. – 1) [50, с. 55]. У списках Партії регіонів серед перших 150 прізвищ кількість безпартійних кандидатів становила 26 у 2006 р., але на виборах у 2007 р. партія включила в прохідну частину списку лідерів шести партій: Віче, Держава, СДПУ (о), ПППУ, Республіканська партія та Трудова Україна на умовах припинення членства в своїх партіях. Як наслідок, жодна з цих партій не брала участі у виборах 2007 р. як самостійний суб'єкт виборчого процесу [62].

За обрахунками П. Молочко, на парламентських виборах 2007 р. було зафіксовано 15,3 % кількість позапартійних парламентарів, що є найменшим показником. Найбільша кількість позапартійних депутатів були обрані за партійними списками блоку «Наша Україна – Народна Самооборона» (26,4 %), тоді як від «Блоку Литвина» – жодного [53, с. 298].

Зміна форми правління у 2004 р. та два поспіль цикли виборів до ВРУ за пропорційним принципом не додали стабільності КМУ. У 2005–2014 рр. в Україні змінилися шість складів уряду (Таблиця 1 Додатку Г). Зазначимо, що всі склади КМУ були сформовані правлячою парламентською коаліцією, однак партійність окремих урядів була строкатою, було в урядах й багато безпартійних міністрів (наприклад, уряд Ю. Єханурова та другий уряд В. Януковича). Принципово позитивним було те, що від 2005 р. всі політичні сили в Україні сприйняли європейську модель партійного уряду, що встановлює монополію інституту партій на його формування. Водночас, залишалася проблема браку міжпартійної комунікації, що позначалося на можливостях укладання коаліційної угоди.

Рухаючись логікою нашого дослідження, за критерієм внутрішньої стабільності партійної системи, розрахованим як сумарна кількість голосів за

старі політичні партії та Індекс волатильності Педерсена, партійна система України, подібно до першого етапу, позначена високим рівнем волатильності (Таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Внутрішня стабільність партійної системи України, 2006–2012

Вибори	% голосів, відданих за <i>старі</i> партії	IPed	ENPS	ENPV	PSNS	Індекс агрегації
2006	51.75	61.13	3.4	5.2	0.66	5.3
2007	80.52	29.75	3.3	3.8	0.68	7.9
2012	81.7	36.0	4.3	4.9	0.72	6.0

Джерело: [63, с. 167].

Індекс націоналізації парламентських партій залишився низьким, хоча став дещо вищим, ніж у 2002 р. Водночас, підвищився індекс націоналізації партійної системи до 0.72, але порівняно з розвинутими демократіями країн-членів ЄС, де його величина починається від 0.8, вона є низькою. Високим у 2006 р. був Індекс волатильності Педерсена, що вказує на низький рівень інституціоналізації партійної системи. Ми підтримуємо А. Мелешевича у його висновку про те, що «починаючи з 2005 р. національна партійна система, стала суттєво більш автономною від зовнішнього політичного середовища та більш стабільною, порівняно з минулими роками. Партії стали помітнішими в українському політикумі, зріс рівень їх ідентифікації серед електорату, що, в свою чергу, неминуче веде до їх політичної відповідальності за свої дії» [50, с. 62].

Але внаслідок конфлікту в правлячій коаліції, на президентських виборах 2010 р. перемогу отримав В. Янукович, а механізм, що сприяв інституціоналізації партійної системи України, був демонтований: В. Янукович ініціював повернення до президентсько-парламентської республіки; була відновлена змішана виборча система зразка 1998 та 2002 рр. Відповідно до нового виборчого закону до 5 % був підвищений виборчий бар'єр та встановлювалася заборона на участь у виборах виборчим блоком [81]. А.

Романюк зазначає, що електоральний розкол, який ствердився в Україні у 2004–2005 рр., повторився в 2010 р.: Ю. Тимошенко здобула перемогу в тих же областях України, що і В. Ющенко у 2004 р., а В. Янукович набув статусу Президента України за рахунок перемоги у 8 областях України, АРК та м. Севастополь [94, с. 8–14].

Особливістю парламентських виборів 2012 р. стало те, що на них уперше відбулося об'єднання опозиційних політичних сил у форматі ВО Батьківщина (Об'єднана опозиція), який об'єднав ВО Батьківщина, НРУ, Народну самооборону, Фронт змін, За Україну, Реформи і порядок [57, с. 289–291]. У виборах взяла участь 21 політична партія. З 445 обраних народних депутатів: від Партії регіонів були обрані 185 депутатів, ВО Батьківщини – 101 депутат, Удар – 40 депутатів, Свобода – 3 депутатів, КПУ – 32 депутати, Єдиний Центр – 3 депутати, Народної партії – 2 депутати, Союз – 1 депутат, Радикальної партії О. Ляшка – 1 депутат, самовисуванців – 43 депутати (Таблиця 6 Додатку А) [62].

У регіональному розрізі виборчі симпатії розподілилися відповідно до електорального поділу, який був інституціоналізований результатами президентських виборів 2004 р: Захід та Центр голосували за Об'єднану опозицію, Схід та Південь – за Партію регіонів. Голоси виборців, віддані за КПУ, ВО Свобода та ПП УДАР були розподілені рівномірно по всій Україні, за винятком Галичини, де традиційно фіксується низький показник КПУ та Донецької й Луганської областей, де був зафіксований низький показник ВО Свобода та ПП УДАР [62].

Порівняно з 2007 р., у 2012 р. суттєво зросла кількість безпартійних кандидатів. За обрахунками П. Молочка у складі ВРУ, що була сформована за результатами виборів 2012 р., зареєстровані 424 депутати, з яких 125 – безпартійні (29,5 %). Найбільша кількість позапартійних парламентарів була обрана за списками ВО Батьківщина: 59,7 % за партійними списками в багатомандатному виборчому окрузі та 59,5 % – у одномандатних округах [с. 53, 298].

Суперечливість процесу інституціоналізації партійної системи України у 2004–2014 рр. полягає у тому, що політичною реформою і введенням пропорційної виборчої системи були створені позитивні умови для розбудови партійної системи, однак з поверненням до президентсько-парламентської республіки та змішаної виборчої системи був здійснений реверс до процесу деінституціоналізації партійної системи. Прийняття урядом М. Азарова рішення про зупинення процесу європейської інтеграції України та жорстоке застосування сили щодо мирних акції протесту стали початком Революції Гідності та нового етапу інституціоналізації партійної системи України, який триває до сьогодні.

В електоральному циклі 2014–2015 рр. були проведені дострокові президентські вибори 25 травня 2014 р., парламентські вибори 26 жовтня 2014 р. та вибори до органів місцевого самоврядування 25 жовтня 2015 р. Перемога вже в першому турі П. Порошенка з 54,7 % голосів виборців [62] вплинула на весь подальший політичний розвиток України, зокрема й партійне структурування. Вибори до ВРУ також були позачерговими та пов'язаними з Революцією Гідності. ЦВК зареєструвала 52 політичні партії як суб'єктів виборчого процесу, до виборчого бюлетеня було внесено 29 політичних партій [30]. У виборах брали участь новоутворені політичні партії: Народний фронт, Блок Петра Порошенка, Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна», Правий сектор. Для участі у виборах лідери Партії регіонів через ребрендинг партії Закон і порядок утворили партію Опозиційний блок [30, с. 25–27; 19, с. 320–321].

За результатами парламентських виборів 2014 р., у всіх регіонах України найвищу підтримку здобули: Народний фронт (22,14 % голосів виборців) та Блок Петра Порошенка (21,81 % голосів виборців) (Таблиця 7 Додатку Б) [62]. Опозиційний блок переміг у п'яти областях Сходу України: Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій та Харківській, що вказує на збереження електорального розподілу голосів виборців за віссю Схід – Захід. За рахунок окупації Росією Криму та частин Донецької і Луганської обл. суттєво

зменшився відсоток голосів, що отримав Опозиційний блок.

Кількість безпартійних депутатів, порівняно з 2012 р. значно зростає: з 417 депутатів 271 були безпартійними (65 %). Найменша частка позапартійних парламентарів була обрана за списками політичних партій ВО Батьківщина (23,5 %) та Народного Фронту (25 %). Унікальним є випадок обрання парламентарів від Опозиційного блоку, де всі обрані парламентарі були безпартійними [53, с. 299]. Отже, парламентські вибори 2014 р. демонструють зростання частки позапартійних парламентарів до ВРУ, що вказує на низький рівень їх інституціоналізації. Динаміку співвідношення партійних і позапартійних депутатів у ВРУ наведено в Таблиці 2.3 [53, с. 299].

Таблиця 2.3

**Динаміка співвідношення партійних та позапартійних депутатів у
Верховній Раді України, 2006–2014 рр.**

Партійний статус депутата	Рік виборів до ВРУ			
	2006	2007	2012	2014
Партійні депутати	356	381	299	146
Позапартійні депутати	94	69	125	271

Джерело: [63, с. 176].

Отже, позачергові вибори до ВРУ змінили формат партійної системи, але він залишився двоблоковим: з одного боку – Блок Петра Порошенка, Народний фронт, ВО Батьківщина, Радикальна партія Олега Ляшка, Об'єднання «Самопоміч», з іншого – Опозиційний блок. Склад українського парламенту змінився більше, ніж на 80 %. Зі старого складу парламенту до ВРУ пройшло лише ВО Батьківщина, тож партійна система за результатами виборів мала високий рівень волатильності (61) та фрагментації (ENPS – 4,8; ENPV – 7,5).

Вибори Президента України 2019 р. стали сьомими в політичній історії незалежної України. Попри розмір застави у 2,5 млн. грн. ЦВК зареєструвала 39 кандидатів, що робить їх рекордними за кількістю кандидатів (Таблиця 1 Додатку Д). Кількість кандидатів, висунутих політичними партіями становила 24 особи, самовисуванців – 20 осіб). Низка самовисуванців (Ю. Кармазін, Ю.

Бойко, О. Данилюк, М. Габер, І. Смешко) декларували свою партійну належність, 15 самовисуванців (Р. Безсмертний, І. Богословська, А. Корнацький, В. Купрій, О. Богомолець, Ю. Литвиненко, Р. Насіров, О. Ващенко, С. Носенко, В. Петров, Р. Ригованов, В. Скоцик, П. Порошенко, Юрій Тимошенко, І. Шевченко) – безпартійність (Таблиця 2 Додатку Д) [26]. Технологія безпартійності як дистанціювання від політичної партії дозволяє маніпулювати гаслами, ідеологічними маркерами та не обмежувати себе партійними програмами.

Як і на президентських виборах 2014 р. більшість кандидатів будували свою кампанію, протиставляючи Схід та Захід України, тоді як дідер перегонів В. Зеленський побудував свою кампанію поза полем соціокультурних месиджів (мова, віра, геополітичні орієнтири), що поділяють електорат на східний і західний. Він акцентував увагу на спільних для всіх українців проблемах – припинення війни, підвищення добробуту, подолання корупції.

У Таблиці 3 Додатку Г нами наведені результати першого туру виборів для всіх кандидатів, які набрали більше 1 % голосів, результати національного Екзит-полу, партійна підтримка кандидатів, Індекс однорідності голосування за політичні партії, що підтримували кандидатів на пост Президента України на виборах до ВРУ у 2014 р. (PNS) та Індекс однорідності підтримки кандидатів. Наведені результати вказують, що Індекс однорідності регіонального голосування за кандидатів у президенти, висунутих політичною партією, який розрахований як Індекс націоналізації Джонса–Мейнверінга, є низьким. Та вказує, що голосування за кандидатів мало регіональний характер. Винятком тут є кандидатура В. Зеленського, оскільки Індекс однорідності голосування за його кандидатуру є найвищим – 0,84 [38, с. 142–143].

Парламентські вибори 2019 р. відбулися в умовах домінування Президента України. Умовно суб'єктів виборчого процесу можна поділити на чотири групи: перша група – пропрезидентська партія «Слуга народу»; друга група – парламентські політичні партії (Батьківщина, Об'єднання «Самопоміч», Європейська Солідарність, Опозиційний блок); третя група – позапарламентські

партії, що мали досвід участі у виборчих кампаніях (Свобода, Громадянська позиція, Аграрна партія України, Сила і Честь); четверта група –нові політичні партії, що вперше брали участь у парламентських виборах (Голос, Українська стратегія Гройсмана, Партія Шарія, Сила людей) [59, с. 160–164].

Результати парламентських виборів 2019 р. (Таблиця 8 Додатку Б) принципово змінили конфігурацію партійної системи України. 5 % бар'єр подолали три нові партії з п'яти: Слуга народу, Опозиційна платформа – За життя та Голос. Зі старих партій до нового складу ВРУ пройшли Батьківщина та Європейська Солідарність. У регіональному розрізі Слуга народу здобула перемогу у 21 області України та м. Київ, а найбільшу кількість голосів вона отримала у Дніпропетровській обл. (56,70 %), Полтавській обл. (52, 53 %), Миколаївській обл. (52,18 %) та Кіровоградській обл. (51,40 %). Опозиційна платформа За життя здобула перемогу у Луганській обл. (49,83 %) та Донецькій обл. (43,41 %). Голос переміг у Львівській обл. (23,09 %) [62]. У мажоритарних округах депутатські мандати вибороли представники Опозиційного блоку, Об'єднання «Самопоміч», Свободи, Єдиного Центру, політичної партії «Біла Церква разом». Регіональний розподіл партійних уподобань на виборах до ВРУ у 2019 р. наведений у Таблиці 9 Додатку Б.

Отже, за результатами парламентських виборів 2019 р. партійна система набула формату партійної системи з домінуючою партією. Ефективна кількість електоральних партій зменшилася до 4,4, а ефективна кількість парламентських партій – до 2,7, індекс волатильності став найвищим за 1998–2019 рр. – 69 (Таблиця 1 Додатку В). Низьким був відсоток голосів, які були віддані за старі партії, що засвідчує про кардинальні зміни в електоральних уподобаннях виборців України. Усі партії-переможці, крім Слуги народу та Батьківщини, можна означити як регіоналізовані партійні структури, що підтверджується розрахунком індексу націоналізації їх електоральної підтримки: Європейська Солідарність – 0,73, Голос – 0,58, Опозиційна платформа – За життя – 0,55 (Таблиця 1 Додатку Б). За результатами парламентських виборів 2019 р. загальний показник індексу націоналізації партійної системи України становив

0,74, що є найвищим показником за всю історію виборів до Верховної Ради України.

Партійність КМУ, як одна з характеристик рівня інституціоналізації партійної системи України, упродовж 2014–2019 рр. наведена у Таблиці 2 Додатку В. Як бачимо, після парламентських виборів 2014 р. спостерігається орієнтація на партійний склад урядів. Особливо це характерне для уряду В. Гройсмана, в якому з 27 членів КМУ, 18 були представниками БПП, 3 – Народного фронту і тільки 3 були безпартійними. Як йшлося вище, високий показник партійності урядів є ознакою високого рівня інституціоналізації партійної системи та низького рівня її волатильності.

Дані, наведені у Таблиці 2.4, вказують на те, що показники голосування за старі партії на чергових парламентських виборах і у 2014, і у 2019 рр. є низькими та становлять, відповідно, 30,77 % і 31,51 %), а Індекс волатильності Педерсена, навпаки – високим: у 2014 р. – 61, у 2019 р. – 69.

Таблиця 2.4
Показники рівня інституціоналізації партійної системи України, 2014–2019 рр.

Вибори до ВРУ	% голосів, які отримали старі політичні партії	IPed	ENPS	ENPV	PSNS	Індекс агрегації
2014	30.77	61	4,8	7.5	0.76	3
2019	31.51	69	2,7	4.4	0.74	10.4

Джерело: [63, с. 192].

У 2014 р. був низьким й Індекс агрегації, але в 2019 р. він зріс, що є найвищим показником за всю історію парламентських виборів в Україні. Водночас, за результатами виборів до ВРУ у 2019 р. фіксується значна кількість безпартійних депутатів: з 225 депутатів, обраних за партійними списками, членами партій були 118, а серед 225 мажоритарників – 29. Отже, 303 народні обранці були безпартійними, що стало найвищим показником від 1994 р.

Отже, дослідження причин волатильності партійної системи України може бути розкритий через процес соціокультурні, інституційні та процедурні

чинники, відображені у процесах інституціоналізації політичних партій та партійної системи України. До основних соціокультурних чинників, які мають вплив на інституціоналізацію політичних партій і партійної системи України ми відносимо характер трансформаційного конфлікту; гібридний політичний режим; соціально-політичні розмежування; традиції клієнталізму, регіоналізму та патерналізму, до основних інституційних чинників – форму правління, що змінювалась тричі (2004 р., 2010 р., 2014 р.); виборчу систему; нормативно-правову основу функціонування політичних партій та особливості їх політичної інституціоналізації. Емпіричні показники вказують на низький рівень інституціоналізації партійної системи України, високий рівень волатильності, низькі показники голосування за старі політичні партії.

РОЗДІЛ 3

НАСЛІДКИ ВОЛАТИЛЬНОСТІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ У ВИМІРІ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ВИБОРУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

3.1. Регіоналізація партійної системи України як наслідок волатильності

Вибори, незалежно від того, є вони національні, регіональні чи місцеві, передбачають певний рівень непевності щодо результату політичного актора. Традиційно, в українській політичній науці дослідницький інтерес фокусується на національному рівні оцінки волатильності партійної системи. Однак прогрес політиці децентралізації сприяв розширенню уваги до регіональних виборів та проявів електоральної волатильності на рівні областей, міст, районів та територіальних громад.

Партійну систему України на регіональному рівні утворюють такі структурні елементи: (1) загальнонаціональні парламентські політичні партії, що брали участь на виборах до ВРУ та подолали виборчий бар'єр; (2) загальнонаціональні непарламентські партії, що отримали на виборах до ВРУ України 1 % голосів виборців та впливають на партійну конкуренцію; (3) регіональні політичні партії, що є переможцями на регіональному рівні та представлені в обласних радах України та впливають на формування регіональних та локальних органів влади або/та етнічні регіональні партії, утворені на територіях компактного проживання національних меншин; (4) субрегіональні (локальні) партії, які використовують політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах до обласних, районних, місцевих рад. Такі партії формують свої списки для обмеженого числа рад, а їх регіональна локалізація пояснюється дієздатністю місцевого осередку або надання у використанні брэнда партії зацікавленим суб'єктам виборчого процесу [3, с. 130–131].

Перші регіональні та локальні прояви волатильності партійної системи України дослідниками фіксуються на місцевих виборах 31 жовтня 2010 р., які

суттєво вплинули на інституціоналізацію партійної системи України. Перемогу на виборах отримала Партія регіонів, яка здобула 75786 депутатських мандатів (57,31 %), далі за рейтингом йшли Батьківщина – 13613 (10,29%), Народна партія – 9364 (7,08 %), КПУ – 7548 (5,71 %), Сильна Україна – 4789 (3,62 %), СПУ – 3063 (2,32 %), Фронт Змін – 3004 (2,7 %), Наша Україна – 2471 (1,87 %), Єдиний Центр – 1568 (1,2 %), УНП – 1380 (1,04 %). Інші партії набрали менше 1 % голосів [17, с. 8–10; 57, с. 341]. Як бачимо, у партійній системі України означилася тенденція до домінування однієї партії – Партії регіонів та суттєво послабився рейтинг і впливовість тих політичних партій, що виникли у до середини 1990-х рр. Партія регіонів на місцевих виборах 2010 р. перемогла у 19 областях, АРК та м. Севастополь, вона виборола абсолютну більшість голосів на Сході та Півдні України й деяких областях Центру України (Таблиця 5 Додатку А) [45]. Місцеві вибори 2010 р. вивели на політичну арену нові партії загальнонаціонального масштабу (УДАР провела до місцевих рад 424 депутати) та суто регіонального [45, с. 193–196]. Регіональні партії, як то Руська Єдність та Союз в АРК, Совість України та Єдність на Вінниччині; Молода Україна, Совість України, Справедливість на Волині; Народна екологічна партія, Народна влада, Солідарність жінок України, Українська партія на Кіровоградщині; Громадянська позиція, Третя сила у Львівській обл.; Рідне місто у Сумській області; Українська морська партія, Союз лівих сил, Народно-екологічна партія у Херсонській обл., уповільнили процес інституціоналізації партійної системи України [52].

Вибори до органів місцевого самоврядування 2015 р. також дали поштовх розвитку низки нових регіональних партій, що мало негативний вплив на інституціоналізацію партійної системи України. На нашу думку, головна успіху таких партій лежить в площині конфлікту центрального апарату партії з її регіональними відділеннями щодо кандидатів на місцевих виборах, адже відповідно до чинного законодавства, дозвіл на участь надає з'їзд партії.

До головних причин виникнення регіональних політичних партій в Україні Р. Манайло-Приходько відносить: по-перше, регіональний поділ

України на Захід та Схід, який уособлює мовне та етнічне розмежування; по-друге, компактне проживання національних меншин на певній території, що спричиняє формування етнічних партій (титульних етносів, корінних народів, національних меншин); по-третє, прагнення відомих політиків чи підприємців створити підконтрольні партійні структури для участі у політичному житті; по-четверте, наміри створення адміністративних партій керівниками обласних адміністрацій чи мерами міст; по-п'яте, відмова відомих місцевих політиків балотуватись і від опозиційних, і від провладних партій; по-шосте, розмежування проведення місцевих і парламентських виборів у часі, починаючи з 2010 р.; по-сьоме, пропорційна система виборів до органів місцевого самоврядування; по-восьме, прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над регіональними та локальними ресурсами [46, с. 94–95].

За результатами виборів до органів місцевого самоврядування у 2015 р. до рад всіх рівнів в різних регіонах України пройшла значна кількість непарламентських партій. За обчисленнями М. Розумного та І. Павленка найбільше представництво у місцевих органах влади здобули непарламентські партії: УКРОП (у 18 обласних радах, перше місце у Волинській обл.), Свобода (у 14 обласних радах, перше місце – м. Київ), Відродження (у 9 обласних радах, перше місце у Харківській обл.), Наш край (у 9 обласних радах), Аграрна партія України (у 5 обласних радах; Народний контроль (у 3 обласних радах), Громадянська позиція (у 2 обласних радах), 15 партій здобули представництво в одній обласній раді, з яких Єдиний центр, За конкретні справи отримали перші місця, відповідно у Закарпатській обл. та Хмельницькій обл. [92, с. 7; 126]. Отже, вибори до органів місцевого самоврядування 2015 р. зафіксували фрагментарний характер партійної системи України та інтенсифікацію інституційного розвитку регіональних партій, що сприяє денационалізації партійної системи.

Вибори до органів місцевого самоврядування у 2015 р. зафіксували фрагментарність партійної системи України та інституціональний розвиток регіональних партійних структур, що сприяє денационалізації партійної

системи. На думку О. Стойко, це забезпечило прихід до влади п'яти видам політичних партій: вождистського типу (Єдиний Центр, Партія простих людей Капліна); провладні/промерські (ВО Черкащани, Конкретних справ, Довіряй ділам); постмайданні (Воля, Народний контроль); лобістські (Аграрна партія України); етнічні (угорські партії Закарпаття) [107, с. 161].

Вибори до органів місцевого самоврядування 2020 р. також стали заключними у великому електоральному циклі, тому їх результат, на думку Ю. Остапця та Ю. Копинця, «показує яким є рейтинг політичних партій і конфігурація партійної системи як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях» [60, с. 14–34]. Вибори до органів місцевого самоврядування 2020 р. відбулися у період завершення реформи децентралізації влади, внаслідок якої була здійснена ліквідація значної кількості районів на рівні областей і утворення об'єднаних територіальних громад (сьогодні – територіальних громад, ТГ) та зросла роль політичної суб'єктності локальних еліт. За результатами реформи кількість районів зменшилася з 390 до 136, були утворені 1438 територіальних громад [1].

Для маркування регіональних та локальних проявів волатильності партійної системи України важливо й те, що вибори до органів місцевого самоврядування 2020 р. відбувалися за новими правилами, запровадженими Виборчим кодексом від 2019 р. Відповідно до них встановлювалася пропорційна система виборів з напіввідкритими списками [1]. Результатом цієї моделі стало те, що до рад місцевого рівня пройшли 67 кандидатів, які набрали 0 голосів виборців. Водночас, нові правила підвищили значущість політичних партій у виборчому процесі на локальному рівні, оскільки в ТГ, в яких було більше 10 тис. виборців, вибори відбувалися виключно на партійній основі. За результатами виборів 2020 р. 16,6 % депутатів місцевих рад були обрані як самовисуванці, а 83,4 % – як висунутих осередками політичних партій [6, с. 25–26].

Щодо виборів до місцевих органів влади 2020 р. політичні партії, які брали участь у виборах класифікують так: (1) парламентські партії (Слуга

народу, Європейська солідарність, Батьківщина, ОПЗЖ); (2) старі всеукраїнські партії, які мають електоральну історію та територіально прив'язане електоральне ядро (Свобода, Радикальна партія Олега Ляшка Партія Шарія, Громадянська позиція, Сила і Честь, Удар); (3) нові всеукраїнські партії, які вперше брали участь у виборах з метою «спливання» напередодні наступних президентських та парламентських виборів (За майбутнє, Перемога Пальчевського, Пропозиція); (4) регіональні партії, які мали статус як нових, так і старих [60, с. 14–34].

У місцевих виборах 2020 р. з 349 зареєстрованих станом на січень 2020 р. партій взяли участь 194, тоді як у виборах до органів місцевого самоврядування у 2015 р. – 140 [2, с. 36–40]. Було зареєстровано 212530 кандидатів, висунутих політичними партіями до місцевих рад різних рівнів. Близько 50 % кандидатів (1107675) у всіх регіонах України було висунуто 6 партіями: ВО Батьківщина (21465 кандидатів), Слуга народу (21455 кандидатів), За майбутнє (20238 кандидатів), Європейська солідарність (19990 кандидатів), Опозиційна платформа – За життя (15990 кандидатів), Наш край (11627 кандидатів).

Від 2500 до 9500 тисяч кандидатів зареєстрували 10 партій переважно у більшості регіонів України: Свобода, Радикальна партія Олега Ляшка, Сила і Честь, Пропозиція, Голос», УДАР, Перемога Пальчевського, Народний Рух України, Об'єднання Самопоміч, Українська Галицька партія (всього 53125 кандидатів). Від 900 до 2500 кандидатів зареєстрували 12 партій, але вже лише у певних регіонах. Інші партії мають виключно регіональне представництво і незначну кількість зареєстрованих кандидатів [2, с. 36–37].

У місцевих виборах 2020 р. взяли участь 30 політичних партій, які означаються як іменні: Радикальна партія Олега Ляшка висунула 8839 кандидатів, УДАР Віталія Кличка (3940 кандидатів), Перемога Пальчевського (2993 кандидатів), Українська стратегія Гройсмана (1816 кандидатів), Блок Вілкула «Українська перспектива» (1563 кандидатів), Блок Світличної разом (1319 кандидатів), Блок Кернеса – Успішний Харків (1312 кандидатів), Партія Шарія (1311 кандидатів), Команда Андрія Балоги (858 кандидатів),

Громадянський рух Миколи Томенка «Рідна Україна» (771 кандидатів), Українська морська партія Сергія Ківалова (717 кандидатів), Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити» (689 кандидатів), Партія простих людей Сергія Капліна (450 кандидатів), Блок Володимира Сальдо (391 кандидатів), Команда Сергія Рудика. Час змін (376 кандидатів), Партія Володимира Буряка «Єднання (300 кандидатів), Команда Левченка «Народовладдя (258 кандидатів), Команда Самчишина (171 кандидатів), Єдність Олександра Омельченка (141 кандидатів), Команда Михайлішина (121 кандидатів), Команда Сергія Мінька (110 кандидатів), Еко партія Береза (110 кандидатів), Команда Максима Єфімова «Наш Краматорськ» (96 кандидатів), Громадсько-політичний рух Валентина Наливайченка «Справедливість» (96 кандидатів), Блок Дмитра Голубова (94 кандидатів), Блок Вадима Бойченка (80 кандидатів), Команда Ігоря Сапожка – Єдність (76 кандидатів), Громадсько-політична платформа Надії Савченко (64 кандидатів), Блок Едуарда Гурвіца (58 кандидатів), Соціалістична партія Олександра Мороза» (54 кандидатів) [6, с. 26–27].

У назвах 20 партій була використана регіональна складова: Українська Галицька партія (2442 кандидатів), Блок Кернеса – Успішний Харків (1312 кандидатів), Рідне Закарпаття (876 кандидатів), Черкащани (871 кандидатів), Партія вінничан (397 кандидатів), Херсонці (149 кандидатів), Команда Єфімова – Наш Краматорськ (96 кандидатів), Березанська громада (80 кандидатів), Біла Церква разом (42 кандидатів), Рівне разом (42 кандидатів), Команда Дніпра (41 кандидатів), Миколаївці (39 кандидатів) [6, с. 26–27].

За підсумками ЦВК станом на 18 листопада 2020 р. у загальнонаціональному масштабі найбільшу кількість депутатських мандатів до рад різного рівня отримали партії: Слуга народу (17, 5 % мандатів), Батьківщина (12,3 % мандатів), ОПЗЖ (11,7 % мандатів) [10, с. 69–118]. (Таблиця 1 Додатку Е). КВУ порівняв результати, отримані провладними партіями на місцевих виборах 2010 р., 2015 р. та 2020 р. до облрад та міськрад обласних центрів. Найменшу кількість голосів виборців (13 %) отримала партія Слуга народу, тоді як Партія регіонів здобула 38 % у 2010 р., Блок Петра

Порошенка «Солідарність» – 19 % у 2015 р. [10, с. 69–118].

Порівняльний аналіз виборів у вимірі регіонів подано у Таблиці 2 Додатку Е, де розглянуто результати виборів до облрад у розрізі трьох регіонів: Західного регіону, Центрального регіону і Південно-Східного регіону. Західний регіон – це Закарпатська обл., Львівська обл., Івано-Франківська обл., Тернопільська обл., Волинська обл., Чернівецька обл. Чисельність облрад Західного регіону України становить 488 депутатів. Центральний регіон – Київська обл., Вінницька обл., Кіровоградська обл., Полтавська обл., Хмельницька обл., Черкаська обл., Житомирська обл., Сумська обл., Чернігівська обл. Чисельність облрад Центрального регіону України становить 636 депутатів. Південно-Східний регіон утворений Дніпропетровська обл., Одеська обл., Запорізька обл., Миколаївська обл., Херсонська обл., Харківська обл., Луганська обл., Донецька обл. (у двох останніх вибори до облрад не проводилися). Чисельність обласних рад регіону – 536 депутатів [6, с. 24–26]. Балотування до облрад практично у всіх регіонах забезпечили Європейська солідарність, За майбутнє, Слуга народу, ВО Батьківщина, Опозиційна платформа – За життя. До половини облрад кандидатів висунули партії ВО Свобода, Сила і Честь, Радикальна партія Олега Ляшка, Пропозиція.

Як видно з Таблиці 2 Додатку Е, найвищий результат на виборах до облрад, крім партії Голос, показали парламентські партії та партія За майбутнє, що була створена напередодні виборів. Вони отримали депутатські мандати практично у всіх облрадах України.

Електоральні результати партій, які перемогли на виборах до облрад України подано у Таблиці 3 Додатку Е. Зазначимо, що парламентські партії на місцевих виборах 2020 р. перемогли тільки у 13 регіонах України, але Слуга народу, ОПЗЖ Європейська солідарність, у чотирьох регіонах кожна, а ВО Батьківщина – лише у Кіровоградській обл.

О. Ключев зазначає, що регіональні політичні партії отримали першість на виборах до 7 обласних рад: у Вінницькій обл. (Українська стратегія Гройсмана), Закарпатській обл. (Рідне Закарпаття), Полтавській обл. (Довіра),

Харківській обл. (Блок Кернеса – Успішний Харків), Хмельницькій обл. (Команда Симчишина), Черкаській обл. (Черкащани), Чернігівській обл. (Рідний дім). Ці партії висунули кандидатів лише до однієї облради в межах України. На місцевих виборах 2015 р. тільки у Закарпатській обл. та Хмельницькій обл. перемогу здобули регіональні партії.

До облрад України загалом було обрано 1659 депутатів, 339 з них були представниками регіональних партій (20,2 % мандатів), Слуга народу здобула 293 мандати (17,6 % мандатів), Європейська солідарність – 252 (15,1 % мандатів), ОПЗЖ – 217 (13,0 % мандатів), ВО Батьківщина – 180 (10,8 % мандатів), За майбутнє – 173 (10,4 % мандатів). Більш як у половині облрад представлені по 5 політичних партій, тоді як за результатами виборів 2015 р. таких партій було більше – 12: Об'єднання Самопоміч (25 областей України), Радикальна партія Олега Ляшка (24 області), Українське об'єднання патріотів – Укроп (23 області), ВО Свобода (22 області), Опозиційний блок (21 області), Наш край (21 область), Аграрна партія України (20 областей), Відродження (15 областей), Громадянська позиція (14 областей), Народна партія (14 областей) [5, с. 353].

Ці партії за результатами місцевих виборів 2020 р. подолали виборчий бар'єр лише в окремих регіонах України та отримали депутатські мандати в облрадах: РПЛ (5 областей), Наш край (5 областей), ВО Свобода (5 західних областей), АПУ (1 область), Опозиційний блок (1 область), Об'єднання «Самопоміч (1 область), інші не подолали виборчий бар'єр. Співставлення результатів місцевих виборів 2015 р. і 2020 р. вказує на те, що 10 політичних партій, які у 2015 р. вибороли депутатські мандати облрад у більше, ніж половині регіонів України, у 2020 р. перетворилися на регіональні партії з чітко означеною територіальною локацією прихильників.

Отже, вибори до органів місцевого самоврядування 2020 р. продемонстрували високий електоральний результат і парламентських, і регіональних політичних партій в умовах високого рівня фрагментації місцевих рад. Депутатами місцевих рад стали політики від 113 політичних партій,

головами міських рад та селищних рад – 46 політичних партій [6, с. 24–26].

За сумарними показниками лідером є Слуга народу. У цієї партії найвищий агрегований рейтинг – сума результатів партії на виборах до облрад, в Києві – до міськради, в Донецькій обл. і Луганській обл. – до райрад. За партію Слуга народу, за цим показником, проголосувало 14,5 % виборців, що взяли участь в виборах до органів місцевого самоврядування, за Європейську солідарність – 13,7 %, а за ОПЗЖ – 12,5 %. Треба враховувати, що значна кількість виборців на проголосували за місцеві партії: за непарламентські партії України проголосували 49 % виборців [3, с. 218].

Ще однією значимою тенденцією місцевих виборів в контексті волатильності партійної системи є регіональна специфіка їх результатів. В кожному регіоні вибори засвідчили існування особливої партійної структури та конфігурації. За оцінками науковців, які обговорювали українські та світові практики розвитку політичних партій та виборів на П'ятій міжнародній науковій конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) 28 листопада 2020 р., відбулася переорієнтація локальних еліт на створення власних партійних проєктів [73]. За його обчисленнями, представництво у радах різного рівня на місцях отримали 54 регіональні політичні партії. Тобто кожна друга партія-переможець місцевих виборів 2020 р. була регіональною.

В обласних центрах України майже всі мери представляють непарламентські партії, відповідно, найчастіше успіху на виборах до обл рад досягали політичні партії, очолювані мерами обласних центрів. У м. Вінниці, м. Івано-Франківську, м. Хмельницькому та м. Чернігові вони завоювали монобільшість у міськрадах. У м. Харків, м. Одеса, м. Маріупіль та інших обласних центрах партії мерів стали ядром депутатської більшості. А на виборах до облрад домінували парламентські партії: окрім Слуги народу, високі результати, переважно в своїх базових регіонах, продемонстрували ОПЗЖ та Європейська солідарність. Агресивна кампанія цих політичних партій ефективно спрацювала на їх користь, тому у кількох містах та регіонах вони

вийшли на 1 місце, але в жодній одній області та жодному обласному центрі вони не одержали абсолютну більшість голосів [11, с. 219–248].

Отже, результати місцевих виборів 2020 р. вказують на регіоналізацію партійної системи України як наслідок її перманентної волатильності: більшість політичних партій розраховують переважно на регіональну підтримку виборців та регіонально локалізовані партійні осередки. Відповідно, діяльність політичних партій, спрямована на завоювання «чужих» для них регіонів не проводилася. Відтак, ОПЗЖ не представлена у Волинській обл., Івано-Франківській обл., Львівській обл. та Тернопільській обл., а ВО Свобода – у південно-східних регіонах.

Низку висновків про інституціоналізацію партійної системи можна зробити і на основі результатів виборів до органів влади об'єднаних територіальних громад. Ми для прикладу візьмемо перші вибори в об'єднаних територіальних громадах, які відбулися 22 грудня 2019 р. Рішення про участь у перших місцевих виборах в територіальних громадах 22 грудня 2019 р. було прийнято на з'їздах 29 політичних партій. Про участь у виборах заявили: парламентські партії (Опозиційна платформа – За життя, ВО Батьківщина, Голос, Слуга народу, Європейська солідарність); політичні партії, які отримали на парламентських виборах 2019 р. не менше 2 % голосів виборців (Громадянська позиція, Радикальна партія Олега Ляшка, Опозиційний блок, Свобода, Опозиційний блок); політичні партії, які мають територіальну локацію в різних регіонах України: Воля, НРУ, Українська Галицька партія (Івано-Франківська, Тернопільська області), Єдиний Центр (Закарпатська область), Довіряй ділам (Одеська область), Рідне місто (Полтавська область), а Наш край, УКРОП, Патріот, ПППУ, Аграрна партія України, Громадсько-політичний рух Валентина Наливайченка «Справедливість», Національний корпус, Громадський рух «Народний контроль», Народна партія та інші [62].

До рад ТГ за результатами перших виборів було обрано 1717 депутатів. Розподіл обраних депутатів, які висунуті політичними партіями, подано в Таблиці 5 Додатку Е. Інші партії, які висунули своїх кандидатів, отримали

таку кількість мандатів: НРУ – 9 (0,52 %), Радикальна партія Олега Ляшка – 8 (0,47 %), Голос – 7 (0,41 %), Українська Галицька партія – 5 (0,29 %), Соціал-демократична партія – 3 (0,17 %), Довіряй ділам – 2 (0,12 %), Об'єднання «Самопоміч» – 2 (0,12 %), Воля – 1 (0,06 %). Найбільше у відсотковому відношенні було само висуванців – 43,74 %. Серед самовисуванців, яких обрали до рад, 95,61 % були безпартійними, а партійність інших була такою: АПУ – 8 мандатів, Європейська солідарність – 5, Опозиційна платформа – За життя – 4, Батьківщина – 3, Свобода – 3, Опозиційний блок, Радикальна партія Олега Ляшка, УКРОП – по 2 мандати, Відродження, Єдиний Центр, За конкретні справи – по 1 мандату [62].

Отже, вибори до місцевих рад ТГ показали, що найбільшу кількість мандатів отримали чотири партії: Слуга народу, ВО Батьківщина, Наш край, Опозиційна платформа – За життя. При чому рівномірною у областях, де проводилися вибори, була підтримка лише двох партій Слуга народу та Батьківщина. Інші партії, які висунули кандидатів до рад ТГ, мали ситуативну підтримку залежно від регіону. Так, в областях Західної України мандати отримали висуванці НРУ, ВО Свобода, Українська Галицька партія, Воля, а в Південно-Східному – Опозиційна платформа – За життя, Довіряй ділам, Центральному – Європейська солідарність, Рідне місто, Аграрна партія України.

Слід зазначити, що депутатами стали переважно безпартійні кандидати: з 1717 депутатів лише 32 були членами партій, 717 – були самовисуванцями, а інші висунуті різними політичними партіями. Аналогічною була ситуація із виборами голів ТГ: у більшості обраними були безпартійні кандидати. Серед обраних голів ОТГ, висунуті партіями Слуга народу – 25, ВО Батьківщина – 2, АПУ, Наш край, ПУКРОП по одному. В більшості ТГ (56) головами були обрані безпартійні самовисуванці [62].

Це вказує на відсутність організаційних структур політичних партій на місцевому рівні, а отже – про низький рівень їх інституціоналізації. Водночас, наявність осередків не завжди свідчить про впливовість політичних партій у

регіоні. Досить часто партії подають дані про велику кількість осередків, а їх регіональна впливовість є слабкою (наприклад, СПУ, КПУ, Партія регіонів і т.д.). Тому для того, щоб зробити аналіз регіонального впливу політичних партій, ми розрахуємо індекс територіального покриття (ІТП) та індекс націоналізації політичних партій. Знову ж таки до уваги ми візьмемо парламентські політичні партії та партії, які є значущі (за Дж. Сарторі). Індекс територіального покриття показує, як політична партія змогла забезпечити балотування кандидатів у 225 мажоритарних округах. Виборча статистика свідчить, що навіть парламентські партії не можуть цього зробити у повній мірі. І хоча цей показник фіксує лише територіальне покриття, уже сама можливість партії забезпечити балотування кандидатів доводить її авторитет у тій чи іншій області. Індекс територіального покриття для парламентських партій за результатами виборів до Верховної Ради України (1998–2019 рр.) подано в Таблиці 1 Додатку Є.

Розрахунок індексу територіального покриття дозволяє зробити висновок, що низький показник індексу впродовж 1998–2019 рр. для більшості політичних партій вказує на відсутність у них однаково розвинутих структур у регіонах України. Слід також відзначити про високий показник індексу для провладних партій за досліджуваний період.

Інший показник, який вказує на однорідність чи неоднорідність голосування за політичні партії, а відтак дає змогу оцінити її регіональний електоральний потенціал – це індекс націоналізації політичних партій. Його величина розрахована нами у Таблиці 2 Додатку Є [38, с. 42–45]. Розрахунок індексу націоналізації як для окремих партій, так і для партійної системи в цілому дозволяє зробити такі висновки.

По-перше, індекс націоналізації партійної системи зріс від 0,64 у 1998 р. до показників 0,76 у 2014 р. та 0,74 у 2019 р. Це результат того, що голосування за деякі парламентські партії стало більш однорідним. Наприклад, ПП «Блок Петра Порошенка» у 2014 р. – 0,89, Радикальна партія Олега Ляшка у 2014 р. – 0,81, ПП «Слуга народу» у 2019 р. – 0,89, ВО «Батьківщина» у 2019 р. – 0,77.

По-друге, розрахунки індексу для окремих партій залишаються на низькому рівні, що, на нашу думку, є результатом експлуатації соціокультурних маркерів у боротьбі за голоси виборців. Таким чином, ми можемо говорити про регіоналізовані партії Сходу і Заходу України. Показники для партій Західної України є такими: НРУ – 0,56, Національний Фронт – 0,28, ВО Свобода – 0,53, Об'єднання Самопоміч – 0,57. Не відрізняються від них суттєво і показники для партій Східної України: КПУ – 0,64, Партія регіонів – 0,54, Опозиційний блок – 0,56, Опозиційна платформа – За життя – 0,55.

По-третє, індекс націоналізації у ідеологічних партій (НРУ, ВО Свобода) нижче (від 0,5 до 0,6), ніж у партій електорально-прагматичних (ПЗУ, НДПУ) (від 0,7 і вище).

По-четверте, підвищення індексів націоналізації у 2014 та 2019 рр. З одного боку – це результат анексії Криму і військових дій на Донбасі. А з іншого, виборча кампанія 2019 р. до ВР України показала, що ряд партій не використовували у своїй кампанії соціокультурних месиджів, а акцентували на загальнонаціональній проблематиці (подолання бідності, припинення війни, боротьба з корупцією та інше). Це й дозволило їм отримати загальнонаціональну підтримку та високий рівень однорідності голосування. По-п'яте, індекс націоналізації політичних партій може бути використаний для їх класифікації як загальнонаціональні (величина індексу у випадку України вище 0,7), регіональні (величина індексу від 0,4 до 0,7) та локальні (величина індексу до 0,4).

Порівняння ІТП та PNS часто показує розбіжність цих показників у частини політичних сил. З одного боку, високе територіальне покриття не завжди супроводжується високим рівнем націоналізації (наприклад, на парламентських виборах 1998 р. ІТП Народного руху України становило 0,82, а PNS – 0,56). Така розбіжність обумовлена тим, що низка партій, незважаючи на наявність структур у всіх регіонах України, базовими для себе вважають лише деякі з них. А з іншого, трапляються випадки, коли низький індекс територіального покриття поєднується з високим індексом націоналізації. Це

характерно для партій влади (Народно-демократична партія), популістських партій (Партія Шарія, мережевих партій (Об'єднання «Самопоміч»), а також партій постматеріальних цінностей (Партія зелених України).

Якщо взяти до уваги розрахунки індексів націоналізації партійної системи та територіального покриття, то можна погодитися з Р.Манайло-Приходько, що регіональну структуру партійної системи України утворюють: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії, які подолали на виборах виборчий бар'єр і мають високий індекс націоналізації; 2) регіоналізовані парламентські партії, які мають середній рівень індексу націоналізації; 2) загальнонаціональні непарламентські партії, які отримали на виборах у ВР України не менше 1% голосів виборців; 3) регіональні політичні партії, які представлені в обласних і районних радах кількох областей; 4) субрегіональні партії: а) політичні партії одного / декількох одномандатних виборчих округів; б) локальні партії, які ситуативно використовуються локальними політиками для електоральної підтримки виключно на виборах до органів місцевого самоврядування [45, с. 3].

Вказаний висновок підкреслює, якою складною є регіональна структура української партійної системи, а наявність різних типів партійного покриття є однією з причин низького рівня інституціоналізації партійної системи України.

3.2. Дестабілізація партійних ідентичностей як наслідок волатильності партійної системи України

У розділі роботи нами буде розглянуто ідеологію українських партій, партійну ідентифікацію громадян та сприйняття ними політичних партій на різних етапах розбудови української партійної системи. Ідеологічні маркери українських партій, їх сприйняття громадянами розглянемо у таких часових вимірах: 1991–2004 рр. (визначальний вплив на інституціоналізацію партій мало ідеологічне розмежування та утвердження партій влади) та у проміжку 2004–2019 рр. (визначальним чинником партієтворення стає соціокультурний поділ «Схід – Захід» та опозиційність до влади).

В українському політикумі на початку 90-х рр. ХХ ст. були представлені всі ідеологічні течії. А сама ідеологія була головним партієутворюючим чинником. Відповідно і утворення партій на початку і в середині 90-х рр. відбувалося на основі класичних ідеологічних брендів. Систему ціннісних координат, за якими визначався політичний спектр суспільних настроїв та уподобань як політичних еліт, так і електоральних груп в Україні, складали, насамперед, такі, як українська державність і незалежність, багатоманітність форм власності, зовнішньополітичний вибір країни, мовне питання, вибір форми адміністративно-територіального устрою держави, форми правління (парламентська чи президентська республіка, однопалатний чи двопалатний парламент), системи місцевого самоврядування, виборчі системи та інші. Саме у взаємодії цих базових ціннісних засад формувалася український політичний простір, його неповторність і своєрідність [124, с. 147].

Закономірно, що з проголошенням незалежності спостерігався динамічний процес утворення партій у правій частині ідеологічного спектру: у 1992 р. створена Українська Консервативна Республіканська партія, Українська Національна Консервативна партія, Християнсько-демократична партія України, у 1993 р. – Конгрес Українських Націоналістів, Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України», Організація українських націоналістів в Україні, у 1995 р. – Соціал-Національна партія України.

Охарактеризувавши інституціоналізацію радикальних партій, Б. Максимець робить висновок, що найбільш інституціолізованою радикальною правою партією є ВО Свобода. У подальшому, підкреслює автор, це буде сприяти об'єднавчим процесам у правому таборі, зокрема підписання 16 березня 2017 р. спільної програми дій Національного маніфесту [44, с. 265]. Разом із тим з багатьох питань позиції правих мали суттєві відмінності. Якщо крайні праві партії стали виразниками етнорадикалізму, то праві центристи обстоювали ідею націонал-демократії. Праві партії та їхні лідери мали значно більшу підтримку виборців у західних регіонах держави, ніж у східних та

південних.

На лівому партійному фланзі також відбувся досить потужний сплеск партійного будівництва: було зареєстровано Соціалістичну партію України (1991), Селянську партію України (1992), Компартію (КПУ, 1993), Партію комуністів (більшовиків) України (1994), Прогресивну соціалістичну партію України та інші [112, с. 22]. Український політичний центр з'явився на політичній арені на початку 90-х рр. ХХ ст. Такі політичні сили, як Партія демократичного відродження України, Нова Україна, Ліберальна партія України стали провісниками політичного центрizmu. Провідними ж політичними силами центристського спрямування стали Народно-демократична партія, Аграрна партія України, Демократична партія України, Трудова партія України. Базові цінності центристів є такими: обстоювання позицій національно-державного суверенітету, ринкових реформ, пріоритетний розвиток національного товаровиробника, питання економічної політики [124, с. 147].

Розбіжності, що існують між центристами, стосуються насамперед ролі державного чинника в реформаційних процесах. Тоді як одні домагалися, щоб на перехідному етапі роль держави зростала або принаймні не знижувалася, то інші відводили державі лише роль нічного вартового і розраховували на ринок, на його здатність самостійно збалансовувати економічні пропорції й налагоджувати оптимальну систему виробництва. Більшість із них виступила за збалансований розвиток партнерських відносин як із країнами Заходу, так і Сходу. У мовному питанні вони стали на позицію неухильного дотримання конституційного статус-кво з одночасним врахуванням тієї ситуації, що історично склалася на теренах України.

Характерним для цього періоду, пише М. Кармазіна, було утворення політичних партій представниками російської громади. Їх важко ідентифікувати на ліво-правій партійній шкалі, оскільки деякі можна віднести до лівих, а деякі – до правих партій. Своєрідним відправним моментом у розвитку російського націоналізму був 1993 р., коли у травні органами влади

було зареєстровано Громадянський конгрес України (з квітня 1998 р. і донині – Слов'янська партія), а у жовтні – Партію слов'янської єдності. Відтоді в українському партійному середовищі почали постійно з'являтися проросійські, слов'янські партії, які декларували відновлення колишнього Союзу або іншого утворення під егідою Росії. У вересні 1998 р. було зареєстровано Партію Русько-Український Союз (із червня 2009 р. – Партія Русь), у січні 1999 р. – Русь єдина (із квітня 2003 і донині – Держава), у березні – Єдина Київська Русь, у серпні 2000 р. – Партію Ліберально-демократичні реформи (із вересня 2000 р. – Світло зі Сходу, з листопада 2002 р. – ЗУБР, у березні 2001 р. – ПП За Русь єдину (із червня 2002 р. й донині Руський блок), Союз. 1 лютого 1999 р. був утворений Конгрес русских обществ Украины, який об'єднав 42 організації у 18 регіонах України [112, с. 24–26].

Тоді на ідеологію, програмні положення цих партій ніхто уваги не звертав, і тільки нині визнаним фактом є те, що їх утворення, діяльність і т. д. регулювалась кураторами з Кремля. Але, незважаючи на безапеляційну антиукраїнську пропаганду та антисистемність, ці партії не тільки не були заборонені Мін'юстом України, а й постійно брали участь у виборчих кампаніях різного рівня, активно пропагуючи свої ідеї. Та все ж позитивним є те, що жодного разу ці партії не перетнули бар'єр у 2 % голосів виборців, залишаючись маргінальними утвореннями на теренах південно-східних областей України [112, с. 78]. Слід зазначити, що проросійськи налаштовані партії були характерною особливістю першого десятиліття української незалежності, а потім вони залишилися на маргінесі партійної системи. Реєструється в цей період і низка партій, які утворені з метою захисту інтересів окремих прошарків та соціальних груп населення. Деякі з них мають «екзотичні» назви.

Після 2004 р. ідеологія починає відігравати другорядну роль у структуризації партійного простору України та інституціалізації політичних партій. Деідеологізація – це одна із тенденцій у розвитку сучасних політичних партій, на яку вказують як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. Однак,

говорячи про «деідеологізацію», С. Конончук наголошує, що варто усвідомлювати характер та межі даного явища, що означає відмову від тотальних ідеологій як проєктів майбутнього, характерних для епохи масових партій. Відтак деідеологізація – це наслідок та результат «соціокультурних трансформацій у сучасних суспільствах та, зі свого боку, структурно-організаційних змін у політичних партіях» [31, с. 7]. Таким чином, підкреслює дослідниця, сьогодні слід говорити не так про конкуренцію між традиційними ідеологіями, розташованими в межах спектра ліві – праві, ліберали – консерватори, як про процеси, за яких більш обмежені й локальні ідеології створюють форми політичного дискурсу, відповідні собі, і визначають нові пріоритети партійної політики [31, с. 9]. Ідеться про те, на сьогодні важко ідеологічно позиціонувати політичні партії в Україні. Оскільки в більшості своїй вони стають електорально-прагматичними і слабо ідеологічно артикульованими. Це дає змогу їм успішно боротись за голоси виборців.

Аналізуючи ідеологічний профіль провідних українських партій, Ю. Якименко ідентифікує їх таким чином. За результатами парламентських виборів 2012 р.: Партія регіонів – слабо позиціонована праволіберальна; Батьківщина – слабо позиціонована лівоконсервативна; УДАР – сильно позиціонована праволіберальна; КПУ – сильно позиціонована ліва з консервативними тенденціями; Свобода – сильно позиціонована консервативна (націоналістична) [109, с. 63]. А за результатами парламентських виборів 2014 р. ідеологічний профіль ВР України він описує так: «На підставі аналізу передвиборних програм такі парламентські партії, як Опозиційний блок, Батьківщина, Самопоміч та Радикальна партія можуть бути умовно віднесені до лівої частини ідеологічного спектра, слабо артикульовані. Передвиборні програми партій «Народний фронт» і Блок Петра Порошенка уможливають їх віднесення до правої частини ідеологічного спектра, при цьому ідеологічно вони артикульовані більш виразно й однозначно» [10, с. 67].

Натомість Ю. Сліпецька на основі методології Хі Мін Кіма та Р. Фордінга для обчислення відсотка лівих і правих позицій партійних програм, робить такі

висновки за результатами парламентських виборів 2014 р. про ідеологічне позиціонування парламентських партій: БПП – слабо позиціонована праволіберальна, Народний фронт – слабо позиціонована правоконсервативна, Об'єднання Самопоміч, Радикальна партія Олега Ляшка, ВО Батьківщина – слабо позиціоновані ліво ліберальні, Опозиційний блок – позиціонована лівоконсервативна. А загалом, робить висновок дослідниця, українські партії є слабо ідеологічно артикульовані і за низкою ознак за своєю суттю є електоральними [101, с. 5–16].

Загалом же українські дослідники партійних систем констатують складність визначення ідеологічного характеру її основних елементів – політичних партій, що спричинено: відсутністю ідеологічно артикульованих програм; тим, що партії не мають власної тривалої історії; коротким віком партій; непередставленістю у міжнародних партійних об'єднаннях; персоналізованим характером політичних партій.

Отже, характеристика ідеології українських партій дозволяє зробити висновок, що в останні роки кадрові, персоналістські (лідерські), клієнтелістські, а після виборів 2019 р. і мережеві партії стали домінуючими в партійних ідентифікаціях громадян. У той же час масові ідеологічні партії відійшли в ідентифікації на другий план. І з огляду на світові та українські тенденції розвитку сучасних партій немає жодних підстав очікувати повернення лідируючих позицій ідеологічними партіями.

Відсутність фіксованого членства в політичних партіях в Україні, ненадійність даних ускладнюють дослідження партійності громадян та їх партійної ідентифікації. Хоча, згідно з Законом «Про політичні партії», членство в партіях є фіксованим. Тому, більш-менш точні дані щодо рівня партійності громадян можуть дати методично обґрунтовані дані соціологічних досліджень.

Спектр ідеологічних уподобань українців упродовж 1992–2018 рр. проаналізуємо за результатами опитування Інституту соціології НАН України (Таблиця 1 Додатку Ж) [88; 89]. Рівень партійної ідентифікації обраховувався

нами як сума усіх голосів (у відсотках) відданих за ту чи іншу ідеологію. Результати моніторингу дозволяють зробити висновки про ідеологічні уподобання українців.

По-перше, структура ідеологічних уподобань упродовж 1992–2018 рр. змінилася суттєво: якщо в 21990-х рр. найбільшою була частка комуністично ідентифікованих громадян, то в 2014 р. – націонал-демократичних. По-друге, зміни в ідеологічній ідентифікації громадян пов'язані з двома революціями (Помаранчева революція та Революція Гідності), які удвічі зменшили частку комуністично-ідентифікованих громадян; удвічі, порівняно з 1999 р., зросла частка національно-демократичної ідентифікації. Після Революції гідності відбулася маргіналізація комуністично ідентифікованих, удвічі зросла частка національно-демократично ідентифікованих, носіїв ліберальної та соціал-демократичної ідеології, значна частина громадян не змогли визначитися або не підтримують жодної течії. Загалом рівень партійної ідентифікації коливається в межах 36,4 % (1991 р.) – 42,6 % (2018 р.). Найвищим він був у 2006 р. – 58,1 % та у 2015 р. – 61, 1 % [89].

Рівень членства в політичних партіях України упродовж 1994–2018 рр. (за даними моніторингу) коливався від 0,5 % (1996 р.) до 4,6 % (2006 р.). Високим рівень був також у 2008 – 2,8 %, 2010 – 3,0%, 2012 – 2,2 %. У 2018 р. рівень становив 1,1 % [89]. Результати свідчать про низький рівень членства, але в той же час констатують, що запровадження пропорційної виборчої системи та перехід до парламентсько-президентської форми правління мали вплив на суттєве збільшення членства в партіях (2006 р.).

Важливим індикатором наслідків волатильності партійних систем є рівень довіри громадян до політичних партій. Рівень довіри до політичних партій може бути охарактеризований лише за результатами соціологічних опитувань. Підставою для довіри до політичних партій має бути ефективність їхнього функціонування. Така ефективність функціонування партій пов'язана з виконанням притаманних їм функцій. До основних ми відносимо участь у виборах, представницька функція, участь у виконавчій владі та інтеграційна /

консолідаційна функція. Відтак рівень довіри як індикатор інституціалізації є комплексним показником, який можна використовувати для аналізу рівня інституціалізації політичних партій і партійних систем.

Характеризуючи рівень довіри до політичних інститутів у своїй статті «Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту» Г. Зеленько вважає, що він є досить низьким, і як результат приводить до радикалізації політики та укорінення в суспільстві популізму [21, с. 108].

Більшість громадян (70 %) вважають, що партії потрібні для нормального розвитку України як держави. 14% вважають партії непотрібними, 16 % не змогли відповісти. За регіональною ознакою найбільше партії вважають потрібними на Заході (78 %), найменше – на Півдні (60 %). 42 % опитаних вважають, що Україні потрібна багатопартійна система, і стільки ж громадян вважають її непотрібною. Від 2001 р. ставлення громадян до багатопартійності зазнавало періодичних змін: від 2001 р. до 2003 р. підтримка багатопартійності зростала, від 2003 р. до 2010 р. – зменшувалася, від 2010 р. до 2014 р. – знову зростала, від листопада 2014 р. почався новий спад. Порівняно з листопадом 2014 р., частка респондентів, які вважають багатопартійну систему необхідною, зменшилася з 56 % до 41%. Найменше прихильників багатопартійності – на Півдні і на Заході.

На пряме питання про членство в політичній партії 95 % громадян відповіли, що вони не є членами партій. При цьому членами політичної партії визнають себе лише 1 % громадян. Понад 13 % вважають себе прихильниками певної партії (активними чи простими), 10 % – виборцями зі стійкими партійними симпатіями. Рівень партизації є дещо вищим на Сході та Півдні України, він зростає зі збільшенням віку громадян та рівнем їх освіти.

Від травня 2010 р. частка членів партій коливалася в межах 3,5- 5,3%. Номінально найвищими показники членства в партіях з 2001 р. були в жовтні 2005 р. та грудні 2009 р., коли цей показник становив 6,7 % та 6,4 %, відповідно [61, с. 155–169].

Рівень довіри до політичних партій за результатами опитування Центру

Разумкова на початку жовтня 2019 р. був таким: зовсім не довіряю – 22,5, скоріше не довіряю 43,7 %, скоріше довіряю – 14,9 %, довіряю – 1,4 %. Нижчий рівень довіри у населення тільки до судів, комерційних банків і російських ЗМІ (Таблиця 2 Додатку Ж). У таблиці ми показали рівень довіри до українських політичних партій, за результатами опитувань Центру Разумкова за 2016–2019 рр. Рівень прямої довіри до політичних партій є досить низьким від 1,3 до 3,1 %. Останнє соціологічне дослідження у грудні 2019 р. зафіксувало рівень прямої довіри до партій на рівні 2,9 % при негативному балансі довіри – 54 % [113]. Для прикладу М. Чабанна у статті «Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки для демократії» показує, що у європейських країнах рівень довіри до політичних партій, як правило, починається від 8 % [118]. Позитивною є тенденція до зниження відсотку недовіри до політичних партій у жовтні 2019 р.

Отже, охарактеризувавши ідеологічний профіль українських політичних партій, можна зробити про те, що наслідками волатильності партійної системи України є складність визначення ідеологічного характеру політичних партій; неможливість їх ідентифікації в межах спектра *ліві – праві*, оскільки в більшості своїй вони стають електорально-прагматичними й слабо ідеологічно артикульованими. Рівень довіри до партій є хоча і низьким, але таким, який при наявності інших чинників формування політичних партій буде зростати і кардинальним чином не завадить процесу їх інституціоналізації.

3.3. Перспективи та тенденції розвитку партійної системи України

Партійна система, більшою мірою, ніж інші політичні інститути, є водночас продуктом політичної системи та її системоутворюючим чинником, що особливо характерно для політичної системи України, процеси демократизації в якій відбулися на рівні третьої хвилі. Якщо продовжувати розглядати партійну систему як змінну, залежну від інших інститутів, зокрема, таких, як виконавча влада, виборча система, баланс між виконавчою та законодавчою гілками влад, відносини в системі центр – регіони, то виникає

проблема визначення інституційного характеру політичних партій: з одного боку, вони є суб'єктами політики, об'єднують еліти, виробляють політичний порядок денний, висувають лідерів, конкурують з іншими елітними угрупованнями, а з іншого – партії є структурами громадянського суспільства, які агрегують суспільні інтереси.

У такій системі партії не можуть повноцінно здійснити свої функції, вони виконують лише функцію представництва інтересів виборців, які голосують за головний месидж найбільших партій. У спрощеному вигляді ці месиджі зазвичай мають такий вигляд: підтримка влади, ностальгія за радянським минулим, правопопулістський протест проти влади, відчуття соціальної несправедливості. Інші функції, зокрема функцію конкуренції за владу, партії не виконують. Слабкість партій та їхня нездатність виконувати функції агрегування інтересів, виробляти та реалізувати політичної лінії, висувати партійних та державних лідерів, служити механізмом мирного вирішення конфліктів – різко обмежує приплив перспективних політиків та ресурсів до політичних партій.

Разом з тим, упродовж останніх десятиліть у науковому дискурсі поширилася думка про зниження ролі та впливу політичних партій як інституту, причому ця роль ставиться під сумнів з різних аспектів. Йдеться як про зниження масовості партій і ослаблення ролі «партійних машин» – ці феномени спостерігаються упродовж кількох десятиліть та сутнісно найкраще означені у назві статті Ф. Шмиттера: «Партії – не те, що раніше» [143]. Ослаблення партій вбачається у зниженні ідеологічної складової їх програм, посиленні електоралістських тенденцій, зниженні їх здатності мобілізувати громадян на вибори. Пізніше, автор теорії картельних партій, вказуючи на зниження явки на вибори, зростаючу волатильність переваг виборців, розмивання традиційних електоратів та зниження чисельності партій, робить висновок, що «у Західній Європі, а можливо – і в усіх розвинених демократіях, громадяни прямують на вихід із національної політичної арени» [48], вказуючи на те, що перспективи партійних системи є «примарними».

Здійснений нами аналіз партійної системи України вказує на недосконалість інституційного устрою політичних партій, високий рівень волатильності партійної системи, недостатньо розвиненою системою зв'язків із суспільством, кризу традиційної партійного формату партійної еліти, розчарування суспільства у її здатності забезпечити соціально-економічну стабільність. Для деталізації цих процесів та означення перспектив та сучасних тенденцій розвитку партійної системи України пропонуємо покладатися на концепцію *демократичного ланцюжка зв'язків* [132], у якій партії позиціонуються як центральні інститути демократизації. До такого ланцюжка входять види діяльності політичних партій, які перетинаються з функціями політичних партій та стосуються: (1) вибори: висування партіями кандидатів та визначення параметрів електорального процесу; (2) забезпечення політичної участі громадян: партії мобілізують громадян на вибори та підтримують їхню активність між виборами; (3) формування ідейних платформ: партії агітують за свою політичну програму, вибір виборців визначається перевагами того чи іншого курсу; (4) представництво інтересів суспільства: за підсумками виборів встановлюється відповідність між перевагами виборців та політикою партій, представлених у парламенті та уряді; (5) здійснення політики: партії реалізують політичний курс, заявлений на виборах.

Участь партій у виборах є центральною складовою *ланцюжка зв'язків*, що тією чи іншою мірою впливає на всі інші ланки цього зв'язку, оскільки вибори, які є ареною боротьби за владу, можна назвати квінтесенцією партійних функцій, до якої вплетені агрегування інтересів, формулювання та відстоювання політичних програм, формування виконавчої влади за підсумками виборів та відправлення владних повноважень. Як головну тенденцію в Україні можна виділити зростання відкритості та демократичності процесу висування кандидатів та обговорення прийняття політичних платформ партії (наприклад, Слуга народу). Найчастіше в науковій літературі такий тренд характеризується як «американізація» [134], хоча ця назва і є умовною. Зростання популярності *американського стилю* в партійній системі України

зумовлена двома головними причинами: по-перше, це гострота конкуренції та більш високе значення візуалізації компоненти боротьби за владу; по-друге, це високий рівень та темпи технологічного розвитку, насамперед засобів масової комунікації, які можуть активно використовуються для мобілізації виборців та ведення агітації. У поєднанні з унікальним досвідом залучення громадян через праймеріз це задає парадигму виборчих кампаній та політичної участі, що відповідає трендам суспільних настроїв. До американізації прийнято відносити первинні внутрішньопартійні вибори, телевізійні дебати та інші форми персоналізації політики, різноманітне використання можливостей Інтернету у виборчих кампаніях. Залучення ширшого кола людей до процесу вибору кандидатів від партії на виборні посади – незаперечний тренд в Україні, проте він ще не набув сталих та відтворюваних форм.

Для розвитку партійної системи важливе значення має також вплив центральних органів партії на її регіональні осередки. На рівні тенденцій можна говорити про те, що за центральними статутними органами партій в Україні зберігається право вето, можливість втрутитися в особливо суперечливі ситуації, характерний домінуючий вплив загальнонаціонального керівництва, проте у більших та стабільніших партіях спостерігається посилення позицій тих регіональних організацій, які демонструють прохідні результати на виборах до Верховної ради України (ВО Батьківщина). Потужні регіональні організації підвищують шанси на електоральний успіх і виживання партії, а тому вимагають більшої автономії, насамперед, у виборі кандидатів, та впливу на діяльність центральних статутних органів партії. Попри те, що подібний тренд є характерним і для центральноєвропейських країн, науковці вказують, що він немає універсального характеру та пов'язаний з волатильністю партійної системи загалом [114].

На сьогодні, в усіх політичних партіях України процес добору кадрового резерву кандидатів, які майже гарантовано виграють вибори, перебуває в руках «спонсорів» партії, кандидати підбираються переважно не з партійного організаційного активу, який може бути численним та професійним, а з

успішних бізнесменів, менеджерів, людей вільних професій, причому кандидати проходять навіть психологічне тестування, випробування на наявність лідерських якостей та аналітичних здібностей [127]. На разі йдеться не про конкуренцію, а про дотримання всередині політичної партії меритократичних принципів кадрового відбору, більше схожих на ті, що діють на державній службі або в приватному бізнесі.

Неодмінним атрибутом виборчих кампаній майже повсюдно стає забезпечення партіям доступу до ЗМІ та державної фінансової підтримки. І те, і інше можна розглядати як створення партіям сприятливих умов для своєї діяльності, причому де-факто це більш вигідного великим партіям-інкумбентам. Обсяги фінансування пропорційні успіху партії на попередніх парламентських виборах, а безкоштовний доступ до ЗМІ розподіляється пропорційно до представництва партій у парламенті. Виділення державних фінансів та медійних ресурсів на висвітлення діяльності партій у сучасних умовах розцінюється як суспільне благо та забезпечення професійної діяльності політиків.

Зі зниженням масового характеру політичних партій та скороченням практики особистих зустрічей кандидатів з виборцями акценти у розподілі ресурсів зміщуються на фінансування агітації через ЗМІ, що потребує значних коштів. Державне фінансування розглядається як спосіб підвищити прозорість фінансування та знизити корупційні ризики, так само як і залежність партій від корпоративних пожертвувань. В розвинених демократичних країнах фіксується мінімальне законодавче регулювання діяльності політичних партій та їх участі у виборчих кампаніях, проте порядок та ліміти фінансування регламентовані досить детально [130]. Концептуально це означає, що предметом регулювання та та гарантій рівноправної участі у виборчому процесі стають не самі партії та кандидати як такі, а їхні фінансові кошти, що витрачаються на проведення кампанії, як головний ресурс впливу на прийняття виборцями рішення про свою перевагу під час виборів. Для партійної системи України це є тільки віддалена перспектива, яка стане ближчою із зниженням волатильності

партійної системи та деталізацією законодавчого регулювання фінансування діяльності політичних партій.

Важливим елементом *демократичного ланцюжка зв'язків* є діяльність політичної партії зі стимулювання політичної участі: «голосування – це єдина найбільша форма участі громадян у керуванні країною, [вибори] дають людям можливість висловити невдоволення чи підтримку, відчутти свою причетність до політики» [131, р. 161]. Проте, починаючи від часу здобуття незалежності України, середня явка на парламентські вибори щоразу знижується, причому головними причинами цього феномену дослідники вважають падіння інтересу до виборів з боку молодого покоління. Це, своєю чергою, викликано різними причинами – від зниження у цієї вікової групи уваги до традиційних друкованих ЗМІ, ослаблення почуття громадянського обов'язку та нижчого рівня «ініціації як виборця» [131, р. 61]. Водночас, система агітаційної роботи партій не змінилася, вона і сьогодні досягається поєднанням кампанії через ЗМІ та мережі активістів та агітаторів. Традиційно, особисті контакти з виборцем найважливіші для роботи з біднішими, сільськими, соціально низькостатусними категоріями населення, тобто, це пріоритет швидше лівих, ніж правих партій. Для України, як і для всієї Центральної Європи фіксується «сильний, позитивний, статистично значимий зв'язок між силою партійної організації та рівнем її електоральної підтримки» [144, р. 24].

Ще одним найважливішим ресурс ефективності партії у роботі з мобілізації та утримання виборців пов'язаний з силою організаційної структури партії, яка представлена на локальному рівні політики. Кандидати, які пройшли через місцеві вибори, сприймаються виборцями як такі, що краще знають місцеві проблеми і більш здатні з ними впоратися. Участь і представленість у локальній політиці дозволяють партії зберегтися тоді, коли вона відчуває труднощі на загальнонаціональному рівні. Місцева політика більш прагматична і менш залежить від ідеологізованих тем, тому кон'юнктурні зміни загальнонаціонального рівня на неї менше впливають, і партія може зберегти підтримку в місцевих органах влади. Крім того, саме на місцевих виборах

набуває досвіду виборчих кампаній та роботи у виборних органах нове покоління партійного активу. Значимість роботи на низовому рівні може виявлятися і на загальнонаціональних виборах, особливо при невеликому розмірі виборчого округу. Але, відсутність стабільного зв'язку між центральними офісами партії та її регіональними осередками в Україні спричинила явище регіоналізації партійної системи, тобто створення регіональних (локальних) політичних партій. На думку харківського дослідника А. Аксентьєва, окрім «регіоналізації та кількісного розростання партійної системи, можна виділити наступні тенденції: послаблення ролі інституту членства стосовно взаємодії громадян з партіями; «рваний ритм» життєдіяльності партій, абсолютна більшість з яких активізується лише напередодні виборчих кампаній, фактично не ведучи жодної діяльності в міжвиборчий період; гіпер-фрагментація в усіх умовних ідеологічних нішах; загострення центр-периферійних конфліктів і актуалізація теми “партії своїх земляків” на противагу “великим партіям”; інституційне закріплення неконкурентних переваг для парламентських партій (державне фінансування, процедури утворення виборчих комісій тощо), яке, щоправда, слабо конвертується в «електоральні бонуси» [66].

Отже, очевидний тренд зниження явки на вибори породжує суперечливі наслідки для роботи політичних партій та оцінки її ефективності. З одного боку, зниження інтересу громадян до виборів – симптом зниження якості демократії чи принаймні її національної моделі. З іншого боку, якщо розглядати партії як інститут боротьби за владу за допомогою завоювання та збереження підтримки широких верств населення, то зміна кількості учасників голосування не має принципового значення: партії вдосконалюють свою роботу з політично активною частиною населення. Ефективність та якість цієї роботи підвищуються завдяки використанню диверсифікованих та сучасних засобів ведення виборчої кампанії. Тим самим партії зберігають у себе роль центрального інституту-посередника між владою та суспільством.

Водночас, глобалізація та діджиталізація модифікують структуру

суспільно-політичних розмежувань у більшості країн, підвищуючи таким чином ризики волатильності. У більшості країн з конкурентними політичними системами, виборцям, як і раніше, властиве уявлення про спектр політичних партій як про континуум *ліві – праві*. Така умовна шкала дозволяє виборцеві визначити свою позицію щодо правого та лівого флангів політичного спектру. До того ж, самоідентифікація партій – у назвах та (або) політичній риторичі – як лівих чи центристських є досить поширеною в країнах стабільної демократії, тоді як правими називають себе партії переважно в посткомуністичних країнах, акцентуючи таким чином свій розрив із лівим соціалістичним режимом [144, р. 51]. Звичність шкали ліві – праві обумовлена тим, що упродовж тривалого часу практично у всіх країнах з конкурентною політикою саме соціально-економічне розмежування було найбільш явним та підтверджувалося багатьма реаліями повсякденного суспільного дискурсу. Багатство і бідність, праця і капітал, високі чи низькі податки, більша чи менша частка витрат держави на соціальні потреби – ці теми були і залишаються зрозумілими як для політичної еліти, так і для більшості населення. Інші розмежування лише доповнювали цю картину. Відповідно, і провідні політичні сили позиціонувалися щодо цієї шкали.

У сучасних умовах параметри шкали *ліві – праві* ускладнилися завдяки кільком постійним темам: якість життя та наслідки глобалізації, зокрема міграційні процеси. Удосконалення засобів комунікації дає виборцям значно більшу та різноманітну інформацію про політичну арену, що призводить до заміни партійної демократії на аудиторну демократію, в якій підвищена роль ЗМІ, громадської думки та політичних ток-шоу. Все це разом змінює традиційну структуру голосування українського виборця відповідно до існуючих суспільно-політичних розмежувань та засобів роботи з виборцями. Наприклад, нетрадиційний формат комунікації Слуги народу на сьогодні зробив цю політичну партію ядром партійної системи України.

Для України, як і для інших країн «результати голосування істотно варіюються від виборів до виборів, незважаючи на те, що соціально-економічні та культурні параметри виборців залишаються незмінними» [144, р. 62].

Проблеми якості життя та глобалізації вписуються в континуум праві – ліві, які починають виступають на захист довкілля, толерантного ставлення до мігрантів, лібералізації позиції щодо моральних проблем. Водночас, на думку українського науковця В. Лебедюка «ми можемо також очікувати в найближчому майбутньому виявів розмежування на основі соціально-економічного становища між найманими працівниками і власниками та формування партій лівого і правого спрямувань. Але це, скоріше за все, буде в недалекому, але майбутньому» [66].

Проте мотиви вибору конкретної партії виборцем дедалі більше ускладнюються та диференціюються. У разі ефективності діяльності окремих партій та низького рівня волатильності партійної системи, підвищується їх здатність адаптації до нових реалій, яка полягає у здатності скоригувати програми та порядок денний конкретних виборів з урахуванням запитів суспільства та окремих категорій виборців. У цій ситуації старі партії модифікують свої програми, або в країні з'являються та набувають ваги нові партії. Старі партії мають переваги та обмеження на рівні адаптації: головна перевага – тривалий досвід діяльності та комунікації з виборцем, вони мають диверсифікований портфель ресурсів (фінансових, політичних, кадрових), переваги в доступі до державного фінансування.

Труднощі у процесі адаптації партій до нових умов дуже значні. У великої та вкоріненої на політичній арені партії неминучою є інерція, яка визначається усталеністю груп підтримки. Відповідно, розширення внутрішньопартійної дискусії, відкритості та демократичності у висуненні кандидатів на виборні посади, вироблення позицій партії з урахуванням думок різних фракцій чи платформ стає нагальною необхідністю підтримки конкурентоспроможності партії. Адаптацію великих партій ускладнює той факт, що вони формують виконавчу владу, що об'єктивно обмежує їх свободу маневру в процесі адаптації. Як показує європейська практика, великим загальнонаціональним партіям не вдається адаптуватися до особливих запитів регіонів з вираженою специфічною ідентичністю, що в українському контексті

є ще однією причиною регіоналізації партійної системи України. Ця тенденція відображається і у тому, що львівський науковець А. Романюк означає як небажання «політичних партій йти на компроміси та перевагою в системі міжпартійних відносин моделі «гри з нульовим результатом», коли кожен з політичних акторів прагне виграти все (отримати владу) і позбавити доступу до влади всіх інших» [66].

Діяльність політичних партій та партійних систем у сучасних умовах є фактично свідомою та багатовекторною адаптацією до нових об'єктивних реалій та суспільних запитів, які в сукупності є чинниками волатильності партійної системи України. Головний сенс такої адаптації полягає у збереженні за собою центральної ролі партій у виконанні всіх основних функцій – агрегація суспільних інтересів та боротьба за владу на конкурентних виборах.

ВИСНОВКИ

Визначення і дослідження сукупності причин та наслідків волатильності партійної системи України дозволили зробити такі узагальнення та висновки, які вказують на тенденції розвитку партійної системи України.

Характеризуючи процес формування дослідницької традиції оцінки динаміки партійних систем, було встановлено, що для сучасної політичної науки характерний поділ предметного простору в дослідженні партій і партійних систем. У дослідженнях партій акцент робиться на внутрішньопартійних характеристиках, тоді як у дослідженнях партійних систем – на сукупності конкурентних і кооперативних відносин між партіями. Більшість дослідників сходяться на думці, що саме поняття «партійна система» має під собою теоретичні основи тільки тоді, коли в зміст даного поняття вкладається не просто набір безлічі партій, а система взаємодій, що відображає результати конкуренції між партіями за володіння владою. Така система взаємодій спричиняє такі характеристики партійних систем, які відсутні на рівні окремих партій. Аналіз підходів до партійних систем засвідчив різноманіття теоретичних і методологічних підходів до їх вивчення. Разом з тим, очевидна тенденція до застосування багатовимірного інструментарію, який дозволяє враховувати широкий комплекс чинників, що впливають на функціонування партійних систем.

Дослідження процесу формування системи чинників волатильності партійної системи у процесі демократизації України дозволило встановити, що вона є сукупністю соціокультурних, інституційних та процедурних чинників. Характер їх впливу на волатильність партійної системи України спричинений соціокультурним контекстом політичної культури України. На нашу думку, найбільш важливим чинником є інституційний, на що вказує характер розвитку партійної системи України: зміни до Конституції України, прийняті 8 грудня 2004 р., які передбачали запровадження пропорційної виборчої системи, позитивно вплинули на її розвиток, тоді як повернення до форми правління, яка

встановлювалася Конституцією України 1996 р., та зміна виборчої системи у 2010 р. – негативно. Період 2010–2014 рр., який позначений втратою політичними партіями впливу на процес ухвалення політичних рішень, пов'язаний з поверненням до інституційного формату, який був в Україні до 2004. Відновлення європейського формату партійної системи відбулося після Революції гідності, коли знову ж таки, був змінений інституційний формат.

Визначені особливості процесів інституціоналізації політичних партій та партійної системи України як чинників її волатильності вказує на те, що і інститут політичних партій, і партійна система відповідають демократичним принципам за формальними критеріями. У 2014–2015рр. в Україні сформувалася партійна система, яка структурно відрізнялася від попередньої, але зберігала ознаки системи поміркованого плюралізму. Після виборів до Верховної Ради України 2019 р. сформувалася партійна система поляризованого плюралізму, віссю поляризації якої залишився геополітичний та соціокультурний поділи, але правляча партія Слуга Народу посідає центральну позицію. Рівень волатильності партійної системи є вкрай високим, а інституціоналізації – вкрай низьким. Основним маркером цієї тенденції є те, що партія Слуга Народу, яка за результатами парламентських виборів сформувала монобільшість, є формальним політичним утворенням, для якого характерні внутрішні протиріччя. Ключовими чинниками змін в партійній системі України можуть бути названі такі як, пропорційна виборча система на парламентських виборах, партизація місцевих виборів, зміни в характері суспільного запиту на політиків, поширення новітніх комунікаційних технологій.

Встановлені характеристики дестабілізації партійних ідентичностей та особливості процесу регіоналізації партійної системи України внаслідок її волатильності вказує на те, що демократична форма конкурентних виборів, змістовно, на регіональному рівні, є рішенням про те, кому дозволити отримувати ренту в ситуації безплідного плюралізму та хто здійснюватиме підтримку потоків розподілу ренти в умовах клієнтелізму. Після виборів до органів місцевого самоврядування 2020 р. набула виразності тенденція, коли

локальні еліти переорієнтовуються на регіональні (локальні) політичні партії. За змішаної виборчої системи більшість представників локальних еліт балотувалися в статусі самовисуванців, інша, незначна кількісно, забезпечувала собі підтримку парламентських партій. Однією з причин регіоналізації партійної системи України є й формальність функціонування політичних партій на регіональному та локальному рівнях. Наслідками волатильності партійної системи України є складність визначення ідеологічного характеру політичних партій; неможливість їх ідентифікації в межах спектра *ліві – праві*, оскільки в більшості своїй вони стають електорально-прагматичними й слабо ідеологічно артикульованими. Рівень довіри до партій є хоча і низьким, але таким, який при наявності інших чинників формування політичних партій буде зростати і кардинальним чином не завадить процесу їх інституціоналізації.

Перспективи та тенденції розвитку партійної системи України пов'язуються нами з демократизацією процесу висунення партіями кандидатів та дотримання правових параметрів електорального процесу; поширенням практик змагальної мобілізації громадян на виборах та підтримкою їх політичної активності між виборами; формуванням впізнаваних та адекватних сьогоденню ідейних платформ, здатних визначати вибір виборців; якістю представництва суспільних інтересів; послідовною реалізацією політичного курсу, заявленого у передвиборчій період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз результатів місцевих виборів 2015: динаміка електоральних симпатій в регіонах. URL: <http://politcom.org>.
2. Бевз Т. Інституціоналізація політичних партій як процес. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 3(53). С. 31–45.
3. Богашева Н. Відносини держави і політичних партій в Україні: конституційно-правові аспекти. Київ: Логос, 2012. 446 с.
4. Богашева Н., Ключковський Ю. Проблеми інституціалізації політичних партій в Україні. *Вибори та демократія*. 2008. № 2 (16). С. 29–39.
5. Боднараш Г. Електоральна вразливість урядових партій України та Румунії: порівняльний аналіз. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2015. Випуск 32–32. С.117–122.
6. Бунь В. Вплив інституційних факторів на електоральний вибір. *Формування органів влади як результат виборчого процесу 2006: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції*. Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. С. 22–28.
7. Вайнштейн Г. Европейський популізм в кінці 2010-х. *Мирова економіка и международные отношения*. 2018. № 3. С. 29–38.
8. Вайнштейн Г. Евроскептицизм: новий фактор європейської політике. *Мирова економіка и международные отношения*. 2015. № 8. С. 40–48.
9. Вайнштейн Г. Трансформація західноєвропейського політичного ландшафту і інституціоналізація антисистемної політики. *Мирова економіка и международные отношения*. 2018. Том 62 (№ 5). С. 17–28.
10. Вибори до Верховної Ради України 2002 року. Інформаційно-аналітичне видання. К., 2002. 676 с.
11. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник: У двох кн. Кн. 2 / Редкол. Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. К.: Атіка, 2006. 328 с.
12. Виборчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>
13. Ганжа А. Неопатримоніальний політичний режим в Україні 2010–2015: аналіз функціонування політичної системи. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2015. Випуск 28. С. 56–62.
14. Ганжа А.М. Політичні партії України як формалізовані патронажно-клієнтарні мережі. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. Вип. 30. 2016. С. 62–65.

- 15.Голосов Г. Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации. *Полис*. 1998. № 1. С. 106–129. URL: http://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/103550/mod_resource/content/1/partsistemynovidemokratii.pdf
- 16.Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз. К.: НАДУ, 2009. 392 с.
- 17.Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності. К.: ТОВ «Агентство Україна», 2016. 44 с.
- 18.Дюверже М. Политические партии. М.: Академический проект, 2002. 560 с.
- 19.Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колегія: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; Відп. За випуск М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 552 с.,
- 20.Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: Монографія. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 396 с.
- 21.Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для України. *Studia Politologia Ucraino Polona*. Випуск 8. Житомир – Київ – Краків, 2018. С. 108–118.
- 22.Зеленько Г. Політична система та політичний режим: пошук ліків від вірусу самознищення. Національна єдність у конкурентному суспільстві: аналітична доповідь / за ред. О.М.Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. С. 7–49.
- 23.Зеленько Г. Співвідношення процесів правової та політичної інституціалізації політичних партій: українська практика. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р.* К.: ІПіЕНД, 2012. С. 205–221.
- 24.Зеленько Г. Чи інституціоналізувалися політичні партії в Україні *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 3 (53). С. 57–72.
- 25.Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014–2017 рр. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 168 с.
- 26.Кармазіна М. Політичні партії України у процесі виборів Президента України у 2019 р.: кількісно-якісний аналіз участі. *Наукові записки*

- Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019 . № 1. С.4–32.
27. Кармазіна М. Українська багатопартійність: становлення і розвиток. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2012. № 3 (59). С. 4–87.
28. Козлов С. Украинский неопатримониальный режим: от «Оранжевой революции» к «Евромайдану». *Политекс*. 2014. С. 31–41.
29. Колодій А. Багатопартійність і демократизація: висхідні та низхідні тренди в роки незалежності. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р.* К.: ІПіЕНД, 2012. С. 133–149.
30. Колодій А. Позачергові президентські і парламентські вибори 2014 року в Україні: особливості та наслідки. URL: <http://politicalstudies.com/?p=1263>
31. Конончук С. Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності. К.: ТОВ «Агентство Україна», 2016. 44 с.
32. Конституція України. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
33. Кривошея В. Сучасні політичні партії в Україні та їх класифікація за участю у виборах. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 4. С.125–156.
34. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: низхідні та висхідні тенденції. *Сучасна українська політика: зб. наук. пр.* К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. Вип. 28. С. 157–169.
35. Лебедюк В. Типологія партійних систем: минуле та сьогодення. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/lebeduk_typologia.pdf
36. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Leiphart_1992-_1.pdf
37. Лешанич М. Інституційні характеристики політичних партій у транзитних суспільствах. *Європа і політика: Матеріали науково-практичної конференції «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин»* (м. Ужгород, 3 травня 2018). Ужгород, 2018. С.144–151.
38. Лешанич М., Остапець Ю. Сучасний стан та регіональна конфігурація партійної системи України. *Політус*. Випуск 2. 2019. С. 39–45.
39. Липсет С., Роккан С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания (Перевод). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/struktury-razmezhevaniy-partiynye-sistemy-i-predpochteniya-izbirateley-predvaritelnye-zamechaniya-perevod>

40. Литвин В. Інституційно-процесуальні та політико-поведінкові атрибути і різновиди напівпрезидентської системи правління: порівняльний аналіз на прикладі країн Європи. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Львів, 2018. 815 с. https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/08/dis_lytvyn.pdf
41. Литвин В. Гетерогенність і фактори та індикатори типологізації напівпрезидентської системи державного правління: теоретико-методологічний зріз. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. № 2 (88). С. 318–345. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/lytvyn_geterogennist.pdf
42. Литвин В. Конструкції більшості та меншості у сучасних системах всенародних президентських виборів: порівняльний аналіз. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2015. № 2 (39). С. 28. С. 19–35.
43. Макаренко Б., Локшин І. Современные партийные системы: сценарии эволюции и тенденции развития. *Полис. Политические исследования*. 2015. № 3. С. 85–109.
44. Максимець Б. Інституціоналізація радикальних правих політичних партій в сучасній Україні. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 264–266.
45. Манайло-Приходько Р. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси*. Львів, 2018. 292 с. https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/09/dis_manailo-prykhodko.pdf
46. Манайло-Приходько Р. Феномен «регіональних» політичних партій в Україні. *Політикус*. 2016. № 2. С. 93–98.
47. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці: Книга – XXI, 2016. 277 с.
48. Мейер П., Кац Р. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: возникновение картельных партий (сокращенный перевод). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izmenenie-modeley-partiynoy-organizatsii-i-partiynoy-demokratii-vozniknovenie-kartelnyh-partiy-sokraschennyyu-perevod>
49. Мелешевич А. Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах. *Вибори та демократія*. 2006. № 1. С. 1–10.
50. Мелешевич А. Проблеми інституціоналізації та перспективи розвитку партійної системи України. *Партійна система сучасної України: еволюція,*

- тенденції та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р. К.: ІПіЕНД, 2012. С. 46–64.*
51. Михалева Г. Российские партии в контексте трансформации. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 352 с.
52. Місцеві вибори 2010. Пульс країни: <http://parlament.org.ua/upload/docs/Local%20Election-2010-ua.pdf>
53. Молочко П. Інституціональні особливості функціонування та діяльності політичних партій в Україні. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. Чернівці: Чернівецький національний університет. 2016. Т. 33–34. С. 292–301.
54. Назаров М. Передумови консолідації партійних систем. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Випуск 107. С. 380–383.
55. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/>
56. Остапець Ю. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук (23.00.02 – політичні інститути і процеси). Львів, 2016. 550 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/dis_ostapets.pdf
57. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 412 с.
58. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А. Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України. *Серія «Studia Regionalistica» / № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія»*. Ужгород: ПП Данило С. І., 2014. 256 с.
59. Остапець Ю., Ільтьо Г. Вплив президентських і парламентських виборів 2019 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи України. *Вісник Львівського університету. Серія Філософсько-політологічні студії*. 2019. Випуск 26. С. 159–170.
60. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електоральних практик в Україні у контексті місцевих виборів 2020 року. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 28 листопада 2020 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/5-vypusk.pdf>

61. Остапець Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур. Серія «Studia Regionalistica» / № 9; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ЗППО, 2016. 252 с.
62. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua>
63. Палінчак М., Остапець Ю., Лешанич М. Особливості процесу інституціоналізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту: монографія / М. Палінчак, Ю. Остапець, М. Лешанич. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2021. 240 с.
64. Парламентські вибори 2012 року в Україні. Наукові дослідження. К.: ІПіЕНД ім. І.Кураса НАН України, 2013. 364 с.
65. Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р. К.: ІПіЕНД, 2012. 588 с.
66. Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку. К., 2020. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf
67. Партійне покриття регіонів: хто має найбільше представництво? URL: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c-78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi/
68. Политическая наука: Выборы и электоральные исследования. М.: ИНИОН РАН, 2019. 279 с. <http://inion.ru/ru/publishing/zhurnaly-iz-perechnia-vak/politicheskaiia-nauka/arkhiv/2019-1-vybory-i-elektoral-nye-issledovaniia/>
69. Политическая наука: Партии в соревновательных и несоревновательных политических системах. М.: ИНИОН РАН, 2015. № 1. 273 с. <http://inion.ru/ru/publishing/zhurnaly-iz-perechnia-vak/politicheskaiia-nauka/arkhiv/2015-1/>
70. Политическая наука: Политические партии и партийные системы современном мире. М.: ИНИОН РАН, 2006. № 1. 284 с.
71. Политическая наука: Политические партии, демократия и качество государственного управления. М.: ИНИОН РАН, 2010. № 4. 232 с.
72. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 9 листопада 2019 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. Вип. 4. 400 с. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/4-vypusk.pdf>
73. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і

- вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 28 листопада 2020 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. 388 с. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/5-vypusk.pdf>
74. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. редакцією А.Романюка. Львів: Простір-М, 2017. 382 с. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/Conf.-1.pdf>
75. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. Львів: Простір-М, 2018. Випуск 2. 300 с. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/Conf.-2.pdf>
76. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 3 листопада 2018 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин, Ігор Осадчук. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2019. Випуск 3. 284 с. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/Conf.-3.pdf>
77. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції (Аналітична доповідь УЦЕПД). Національна безпека і оборона. 2001. № 12. С. 15–61.
78. Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 року / за ред. М.С.Кармазіної. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. 400 с.
79. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Закон України від 6 квітня 2004 року № 1667-IV (в редакції Закону від 19.01.2006 р.) // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 30-31.
80. Про вибори народних депутатів України. Закон України 1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541/97-%D0%B2%D1%80>
81. Про вибори народних депутатів України. Закон України від 17 листопада 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
82. Про вибори народних депутатів України. Закон України від 25 березня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1665-15>
83. Про відновлення дії окремих положень Конституції України. Закон України від 21 лютого 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#n2>

84. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції. Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-19>
85. Про внесення змін до Конституції України. Закон України від 8 грудня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15>
86. Про об'єднання громадян. Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12>
87. Про політичні партії в Україні. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
88. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1994–2018 рр. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2018.pdf>
89. Результати національних щорічних опитувань (1992–2016). Додаток: таблиці моніторингового опитування «Українське суспільство – 2016». URL: <http://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2016.pdf>
90. Рёммеле А. Структура размежевания и партийные системы в Восточной и Центральной Европе. *Политическая наука*. 2004. № 4. С. 30–51.
91. Рибій О. Критерії та інші орієнтири для аналізу рівня інституціалізації партійної системи та політичних партій в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2012. № 3 (59). С. 98–108.
92. Розумний М., Павленко І. Партійне законодавство та розвиток політичних партій в Україні. К.: НІСД, 2015. 20 с.
93. Романюк А. Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України: порівняльний аспект. *Вісник ЦВК*. 2007. №2(8). С. 58–63.
94. Романюк А. Перспективи соборності України у світлі президентських виборів 2010 року. *Соборність України у світлі президентської виборчої кампанії 2010 року*: Матеріали круглого столу. Львів: ЦПД, 2010. С. 8–14.
95. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 391 с.
96. Романюк А. Формування нового типу політичної партії в контексті трансформації партійних організацій Львівщини протягом періоду незалежності (1991–2016). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року* / За заг. ред. А. Романюка. Львів: Простір-М, 2017. С. 21–34.
97. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.

98. Романюк А., Мельник В. Інститут когабітації та політичні наслідки його реалізації в Україні. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26628/11-Romanyuk.pdf?sequence=1>
99. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: Монографія. Чернівці: Рута, 2007. 472 с.
100. Сліпецька Ю. Електоральна карта сучасної України: електоральні розмежування як основа формування соціополітичного поділу на територіальній основі в Україні. *Освіта регіону*. 2010. № 3. С. 84–92.
101. Сліпецька Ю. Електоральні партії: ідеологічне позиціонування парламентських партій в Україні. *Грані*. 2018. Т. 21. С. 5–16.
102. Сморгунов Л. Сетевые политические партии. *Полис. Политические исследования*. 2014. № 4. С. 21–37.
103. Сморгунов Л. Феномен новых партий и его влияние на электоральное поведение. *Человек. Сообщество. Управление*. 2008. № 1. С. 4–16.
104. Сморгунов Л. Современная сравнительная политология. Учебник. М.: Юрайт, 2019. 417 с. URL: <https://cdn1.ozone.ru/multimedia/1025716607.pdf>
105. Соловьев Э. Эволюция партийных систем: новая точка бифуркации? *Контуры глобальных трансформаций*. 2018. Т. 11. № 3. С. 185–198.
106. Стан політичних партій напередодні державного фінансування (Звіт комітету виборців України. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:Звіт%20КВУ%3A%20%22Стан%20політичних%20партій%20напередодні%20державного%20фінансування%22>
107. Стойко О. Децентралізація як виклик для партійної системи України. *Studia Politologia Ucraino Polona*. Випуск 8. Житомир – Київ – Краків, 2018. С. 158–163.
108. Таагенера М., Шугарт С. Описание избирательных систем. *Полис*. 1997. № 3. С. 114–136
109. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / За ред. Ю. Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_PARTII.pdf
110. Туровский Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. *Полития*. 2016. №1. С. 162–180.
111. У 2019 р. в Україні з'явилося три нові партії – КВУ. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:u-2019-r-v-ukraini-ziavylosia-try-novi-partii-kvu>

112. Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник / За ред. М.Кармазіної. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 588 с.
113. Український центр політичних та економічних досліджень ім. О.Разумкова. . URL: <http://razumkov.org.ua/>
114. Фесенко В. Сила и слабость партийной системы Украины // Политическая наука. 2006. № 1. С. 214–242
115. Фисун А. А. Постсоветские политические режимы: неопатримониальная интерпретация. *Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций*. Вып. 2. Харьков: Константа, 2004. С. 130–140.
116. Фісун О. Українська неопатримоніальна демократія: формування, специфіка та тенденції розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2011. С. 45–51.
117. Холодковский К. Перестройка западноевропейской партийной системы. *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 7. С.16–24.
118. Чабанна М. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки демократії. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3287/Chabanna_Dovira_do_politychnykh_instytutiv.
119. Шведа Ю. Партийна системи незалежної України: етапи трансформації. *Освіта Регіону: Політологія. Психологія. Комунікації*. 2009. № 3. С. 50–55.
120. Шведа Ю. Партії та вибори: енциклопедичний словник / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2009. URL: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/slovnyk_shveda!/partiji_i_vybory_slovnyk.htm
121. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 325 с. URL: http://npu.edu.ua!/ebook/book/html/D/iplp_kspd_Shveda%20U%20R%20Teoriia%20poli%20tichnih%20partii%20i%20partiinih%20sistem/
122. Швейцер В. Партия и движения политической альтернативы современной Европы. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 3. С.43–47. <https://cyberleninka.ru/article/n/partiya-i-dvizheniya-politicheskoy-alternativy-sovremennoy-evropu>
123. Шелемба М. Особливості націоналізації партійної системи України: теоретичний та емпіричний виміри. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні*

- інститути і процеси*. Львів, 2019. 305 с. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/04/dis_shelemba.pdf
124. Шестак Н. Емпіричні методи дослідження політичних партій та партійних систем. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2014. Вип. 5. С. 144–155.
125. Шипунов Г. Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01. – історія та теорія політичної науки*. Львів, 2018. 532 с. https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/dis_shypunov.pdf
126. Янішевський С. Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів-2015). URL: <http://www.niss.gov.ua/catalogue/8>
127. Anckar C. Size and Party System Fragmentation. *Party Politics*. 2000. Vol. 6. № 3. P. 305–328.
128. Bardi L., Mair P. The Parameters of Party Systems. *Party Politics*. 2008. Vol. 14. No. 2. P. 147–166.
129. Bertoa F.C. Sources of Party System Institutionalization in New Democracies: Lessons from East Central Europe. *EUI Working Paper Series SPS 2011/01*. 40 p.
130. Caramani D. *The Nationalization of Politics: The Formation of National Electorates and Party Systems in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
131. Farrell D.M. *Electoral Systems: A Comparative Introduction*. London: Palgrave Macmillan, 2011.
132. Kirchheimer O. The Transformation of Western European Party Systems. *Political Parties and Political Development* / Ed. by Joseph LaPalombara and Myron Weiner. Princeton: Princeton University Press, 1966. P. 177–200. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781400875337-007/pdf>
133. Kitschelt H. Party Systems. *The Oxford Handbook of Political Science*. Ed. by R. Goodin. URL: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199604456.001.0001/oxfordhb-9780199604456-e-030>
134. Krouwel A. *Party Transformations in European Democracies*. New York: State University of New York Press, 2013.
135. Lane J.-E., Pennings P. *Comparing Party System Change*. N.Y.: Routledge, 1998. 272 p.

136. Mainwaring S., Torcal M. Party system institutionalization and party system theory after the third wave of democratization. *Handbook of Party Politics*, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage, 2006. P. 204- 227.
137. Margetts H. Cyber Parties. *Handbook of Party Politics* (ed. by R. Katz & W. Crotty). Newbury Park, London, New Delhi: Sage, 2006. 536 p.
138. Meleshevich A. Party Systems in Post-Soviet Countries: a Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia and Ukraine. New York: Palgrave Macmillan, 2007. P. 113–213.
139. Merkel W. Systemtransformation. Opladen, 1999.
<https://www.wzb.eu/en/persons/wolfgang-merkel>
140. Moreno A. Political Cleavages. Issues, Parties, and the Consolidation of Democracy. Westview Press, 1999. 205 p.
141. Mudde C. Populist Radical Right Parties in Europe Today. Cambridge, Cambridge University Press, 2015. 404 p.
142. Pedersen M. Changing Patterns of Electoral Volatility in European Party Systems, 1948–1977: Explorations in Explanation. URL:
<http://janda.org/c24/Readings/Pedersen/Pedersen.htm>
143. Schmitter P. Parties Are Not What They Once Were. *Political Parties and Democracy* / Ed. by Larry Diamond and Richard Gunther. Baltimore: John Hopkins University Press, 2001. P. 67–89.
144. Tavits M. Post-Communist Democracies and Party Organization. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

**ДОДАТКИ
ДОДАТОК А**

Таблиця 1

**Кількість партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України
(1990–2019 рр.)**

Рік	Кількість зареєстрованих партій	Рік	Кількість зареєстрованих партій	Рік	Кількість зареєстрованих партій
1990	1	2000	19	2010	14
1991	9	2001	22	2011	17
1992	7	2002	2	2012	8
1993	16	2003	2	2013	6
1994	7	2004	8	2014	39
1995	4	2005	24	2015	79
1996	5	2006	12	2016	42
1997	12	2007	4	2017	3
1998	13	2008	20	2018	1
1999	25	2009	12	2019	3

Джерело: [106; 119].

Таблиця 2

**Участь політичних партій у парламентських та місцевих виборах,
1998–2019 рр. (* – парламентські вибори, ** – місцеві вибори)**

Рік виборів	Кількість партій, зареєстрованих Міністерством Юстиції України на час проведення виборів	Кількість партій, які взяли участь у виборах	Кількість суб'єктів, внесених до виборчого бюлетеня
1998	53	44 (пв*)	30 (21 партія + 9 виб. блоків, утворених 19 партіями)
2002	127	83 (пв)	33 (21 партія + 12 виб. блоків, утворених 42 партіями)
2006	126	79 (пв)	45 (28 партій + 17 виб. блоків, утворених 49 партіями)
2007	143	42 (пв)	20 (10 партій + 10 виб. блоків, утворених 32 партіями)
2010	185	158 (мв**)	158
2012	195	87 (пв)	21 політична партія
2014	235	52 (пв)	29 політичних партій
2015	297	142 (мв)	142 політичних партій
2019	352	65 (пв)	65 політичних партій

Джерело: [33; 45; 62; 112].

Результати виборів до Верховної Ради України 1998–2019 рр. у загальнонаціональному виборчому окрузі

Партії / Виборчі блоки	1998, %	2002, %	2006, %	2012, %	2014, %	2019, %
Народний Рух України	9,4					
Партія Зелених України	5,43					
ВБ СПУ та Сел. ПУ	8,55					
Комуністична партія України,	24,65	19,98	3,66	13,18	3,88	
ВО Громада	4,67					
ПСПУ, 1996	4,04					
СДПУ (о), 1996	4,01	6,27				
НДП, 1996	5,01					
ВБ Блок Віктора Ющенка Наша Україна (2004)		23,57	13,95	1,11		
ВБ За Єдину Україну, 2006		11,77				
ВБ Блок Юлії Тимошенко (ВО Батьківщина)		7,26	22,29	25,24	5,68	8,18
СПУ, 1991		6,87	5,69			
Партія регіонів, 1997			32,14	30,0		
УДАР, 2010				13,96		
ВО Свобода, до 2004 СНПУ				10,44	4,71	2,15
ПП «Народний фронт», 2014					22,14	
Блок Петра Порошенка / «Європейська Солідарність» (2014)					21,82	8,10
Об'єднання «Самопоміч» (2012)					10,97	0,62
Опозиційний блок, 2014					9,43	3,03
Радикальна партія Олега Ляшка, 2012				1,08	7,44	4,01
Слуга народу, 2019						43,16
Опозиційна платформа – За життя, 2019						13,05
Голос, 2019						5,82
Громадянська позиція					3,10	1,04

Джерело: [62].

Українські партії з найбільшою кількістю місцевих осередків зі статусом юридичної особи, початок 2018 р.

Назва політичної партії	Кількість місцевих організацій зі статусом юридичних осіб
ВО Батьківщина	656
ВО Свобода	534
Аграрна партія України	316
ВО Громада	269
Демократична партія України	158
Європейська партія України	106
Ліберальна партія України	104
Конгрес українських націоналістів	98
ВПО Жінки за майбутнє	78
Опозиційний блок	77
Об'єднання «Самопоміч	74
Нова політика	64
Всеукраїнська партія духовності і патріотизму	62
Єднання	58
Наш край	55

Джерело: [45; 112].

ДОДАТОК Б

Таблиця 1

**Результати парламентських виборів 29 березня 1998 р. у
багатомандатному виборчому окрузі**

Назва партії / результат	Багатомандатний виборчий округ, мандати	Багатомандатний виборчий округ, %	Індекс націоналізації політичних партій	Індекс партійного покриття
КПУ	84	24, 65 %	0,705	0,884
НРУ	32	9, 4 %	0,561	0,895
ВБ «За правду, за народ, за Україну» (СПУ, СелПУ)	29	8, 55 %	0,525	0,728
ПЗУ	19	5, 43 %	0,855	0,895
НДП	17	5, 01 %	0,811	0,648
ВО «Громада»	16	4, 67 %	0,515	0,897
ПСПУ	14	4, 04 %	0,554	0,348
СДПУ (о)	14	4, 01 %	0,597	0,679

Джерело: [62].

Таблиця 2

**Регіональна підтримка політичних партій на парламентських
виборах 29 березня 1998 р. у багатомандатному виборчому окрузі**

Партії / виборчі блоки	АРК, області, міста Київ і Севастополь
КПУ	АРК, Вінницька, Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська області (15), м. Київ, м. Севастополь
НРУ	Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська області (5)
ВО Громада	Дніпропетровська область
СДПУ (о)	Закарпатська область
ВБ СПУ та СелПУ	Хмельницька, Черкаська області

Джерело: [62].

Результати виборів до Верховної ради України 31 березня 2002 р.

Назва партії	Багатомандатний виборчий округ, мандати	Багатомандатний виборчий округ, %	Індекс націоналізації політичних партій	Індекс партійного покриття
ВБ В. Ющенко «Наша Україна»	70	23, 57 %	0,553	0,807
КПУ	59	19, 98 %	0,644	0,903
ВБ «За Єдину Україну!»	35	11, 7 %	0,681	0,719
БЮТ	22	7, 26 %	0,639	0,404
СПУ	20	6, 87 %	0,514	0,811
СДПУ (о)	19	6, 27 %	0,666	0,635

Джерело: [62].

Результати виборів до Верховної ради України, 2006 р.

Назва партії	Багатомандатний виборчий округ, кількість мандатів	багатомандатний виборчий округ, %	Індекс націоналізації політичних партій	Індекс партійного покриття
Партія регіонів	186	32,14	0,541	0,98
БЮТ	129	22, 29	0,705	0,9
ВБ НашаУкраїна	81	13, 95	0,603	0,86
СПУ	33	5,69	0,633	0,86
КПУ	21	3,66	0,725	0,99

Джерело: [62].

Регіональна підтримка політичних партій на місцевих виборах до обласних рад, 2010 р.

Партії	Регіони, (%)
Партія регіонів	Вінницька (50), Дніпропетровська (65,2), Донецька (93,3), Житомирська (38), Запорізька (75,8), Київська (65,5), Кіровоградська (63), Луганська (85,5), Миколаївська (70,2), Одеська (66,7), Полтавська (47,5), Рівненська (36,3), Сумська (50), Харківська (69,6), Херсонська (69), Хмельницька (43,7), Черкаська (52,9), Чернівецька (48,1), Чернігівська (45) області, АРК (80), м. Севастополь (60,5).
ВО «Батьківщина»	Волинська (32,5).
ПП «Єдиний центр»	Закарпатська область (41,7)
ВО «Свобода»	Івано-Франківська (15,8); Львівська (34,5); Тернопільська (34,49), позачергові вибори у 2008 р.
Блок Леоніда Черновецького	м. Київ (30,45), позачергові вибори 2009 р.

Джерело: [62].

Результати виборів до Верховної ради України, 2012 р.

Назва партії	Багатомандатний виборчий округ, мандати	Багатомандатний виборчий округ, %	Індекс націоналізації політичних партій	Індекс партійного покриття
Партія регіонів	72	30	0.685	0.94
ВО Батьківщина	62	25.54	0.761	0.78
УДАР	34	13.96	0.828	0.86
КПУ	32	13.18	0.668	0.96
Свобода	25	10.44	0.534	0.55

Джерело: [62].

Результати виборів до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 р.

Назва партії	ЗВО, мандати	ЗВО, %	PNS	ІТП
Народний фронт	64	22.14	0.75	0.53
Блок Петра Порошенка	63	21.81	0.89	0.65
Об'єднання «Самопоміч»	32	10.97	0.81	0.05
Опозиційний блок	27	9.43	0.42	0.42
Радикальна партія Олега Ляшка	22	7.44	0.81	0.74
Батьківщина	17	5.68	0.846	0.73

Джерело: [62].

Таблиця 8

Результати парламентських виборів 2019 року

Назва політичної партії	Багатоманданий виборчий округ, %	Кількість мандатів	Одномандатний виборчий округ, кількість мандатів	Разом
Слуга народу	43.16	124	130	254
Опозиційна платформа – За життя	13.05	37	6	43
Батьківщина	8.18	24	2	26
Європейська Солідарність	8.10	23	2	25
Голос	5.82	17	3	20
Опозиційний блок	3.03	–	6	6
Об'єднання «Самопоміч»	0.62	–	1	1
ВО Свобода	2.15	–	1	1
Єдиний Центр	–	–	1	1
Біла Церква разом	–	–	1	1
Самовисуванці	–	–	46	46
Всього	–	225	199	424

Джерело: [62].

Таблиця 9

Політичні партії, які перемогли на регіональному рівні під час до Верховної Ради України, 2019

Партії	Регіони
Слуга народу	Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Івано-Франківська, Закарпатська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Черкаська, Чернігівська області (21), м. Київ.
Опозиційна платформа – За життя	Донецька, Луганська області
Голос	Львівська область

Джерело: [62].

ДОДАТОК В

Таблиця 1

**Індекс націоналізації парламентських партій
(за результатами виборів до Верховної Ради України 1998–2019 рр.)**

Партії / Вибірчі блоки	1998	2002	2006	2012	2014	2019
Народний Рух України	0.56					
Партія Зелених України	0.85					
СПУ та СелПУ	0.52					
Комуністична партія України	0.70	0.64	0.72	0.66		
ВО «Громада»	0.51					
ПСПУ	0.55					
СДПУ (о)	0.59	0.66				
НДП	0.81					
ВБ Національний фронт	0.28					
ВБ Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»		0.55	0.60			
ВБ «За Єдину Україну»		0.68				
Блок Юлії Тимошенко		0.63	0.70	0.76	0.84	0.77
СПУ		0.51	0.63			
Партія регіонів			0.54	0.68		
УДАР				0.82		
ВО Свобода				0.53		0.55
Народний фронт					0.75	
Блок Петра Порошенка / ПП Європейська Солідарність					0.89	0.73
Об'єднання «Самопоміч»					0.80	0.57
Опозиційний блок					0.41	0.56
Радикальна партія Олега Ляшка					0.80	0.71
Слуга народу						0.89
Опозиційна платформа – За життя						0.55
Голос						0.58
Націоналізація партійної системи України	0.64	0.62	0.66	0.72	0.76	0.74

Джерело: [38; 58; 60; 61; 63].

Додаток Г

Таблиця 1

Партійність членів Кабінету міністрів України, 2005–2014 рр.

Уряди	Чисельність	Партійність
Перший уряд Ю. Тимошенко (2005 р.)	23	НСНУ – 12, ПППУ – 1, ПРП – 3, УНП – 1, СПУ – 3, НРУ – 1, безпартійні – 1
Уряд Ю. Єханурова (2005–2006)	25	НСНУ – 13, УНП – 1, СПУ – 3, НРУ – 1, ПРП – 1, безпартійні – 6
Другий уряд В. Януковича (2006–2007)	28	ПР – 9, УНП – 1, СПУ – 3, ПППУ – 1, НДП – 1, СДПУ (о) – 1, КПУ – 2, РПУ – 1, безпартійні – 8
Другий уряд Ю. Тимошенко (2007–2010)	25	ВО «Батьківщина» – 6, НСНУ – 6, НРУ – 1, ПРП – 1, безпартійні – 11
Перший уряд М. Азарова (2010–2012)	30	ПР – 25, Блок Литвина – 3, ПП «Єдиний Центр» – 1, ПП «Сильна Україна» – 1
Другий уряд М. Азарова (2012–2014)	22	Уряд у більшості сформований з членів Партії регіонів

Джерело: [63].

Таблиця 2

Партійність членів Кабінету Міністрів України, 2014–2019 рр.

Уряди	Чисельність	Партійність
Перший уряд А. Яценюка (2014 р.)	21	Безпартійні – 12, ВО «Свобода» – 4, ВО «Батьківщина» – 5
Другий уряд А. Яценюка (2014–2016)	22	Безпартійні – 13, ПП «Народний фронт» – 4, БПП – 3, РПЛ – 1, ВО «Батьківщина» – 1
Уряд В. Гройсмана (2016–2019)	27	БПП – 18, ПП «Народний фронт» – 6, безпартійні – 3
Уряд О. Гончарука (2019–2020)	19	безпартійні
Уряд Д. Шмигала (2020 –)	23	безпартійні

Джерело: [63].

ДОДАТОК Д

Таблиця 1

Суб'єкти президентських виборчих кампаній в Україні

	1991	1994	1999	2004	2010	2014	2019
Зареєстровано кандидатів	6	7	15	26	18	23	44
Кількість кандидатів, що не були внесені до списків для голосування	–	–	2	2	–	2	5
Кількість кандидатів, що були внесені до виборчого списку	6	7	13	24	18	21	39

Джерело: [59].

Таблиця 2

Партійність претендентів на пост Президента України на чергових виборах 31 березня 2019 р.

Категорії претендентів	Кількість зареєстрованих	Назви партій як суб'єктів висування
Висунуті партіями	21	– Партія «5.10» – «Громадянська позиція» – ПАРТІЯ «ВОЛЯ» – ГР «НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ»; – ПП «СТАБІЛЬНІСТЬ» – СПУ; ВО «Свобода» – Політична партія «Народний Рух України» – Політична партія «Радикальна партія Олега Ляшка» – ПП «СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ ОЛЕКСАНДРА МОРОЗА» – ПП «НАШІ» – ПП «ГПР ВАЛЕНТИНА НАЛИВАЙЧЕНКА «СПРАВЕДЛИВІСТЬ» – Політична партія «ПАТРИОТ» – «Об'єднання «САМОПОМІЧ» – «РОЗУМНА СИЛА» – ПП «ОСНОВА» – Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – УКРОП
Висунуті партіями, безпартійні	3	– ПП «Слуга народу» – «СДП» – ПП «Воїни АТО»
Самовисуванці партійні	5	–
Самовисуванці безпартійні	15	–
Всього	44	–

Джерело: [62].

**Результати I туру президентських виборів 2019 р. у розрізі однорідності /
неоднорідності регіонального волевиявлення**

ПІБ кандидатів	Політична партія	Національний Екзит-пол, %	Результат, %	PNS, 2014	Рівень однорідності голосування
Зеленський В.	Слуга народу	30.6	30.24	–	0.84
Порошенко П.	Блок Петра Порошенка «Солідарність»	17.8	15.95	0.89	0.77
Тимошенко Ю.	ВО Батьківщина	14.2	13.4	0.85	0.81
Бойко Ю.	Опозиційний блок	9.7	11.67	0.42	0.55
Гриценко А.	Громадянська позиція	7.1	6.91	0.85	0.66
Смешко І.	Сила і Честь	6.5	6.04	0.83	0.79
Ляшко О.	Радикальна партія Олега Ляшка	4.7	5.48	0.81	0.74
Вілкул О.	Опозиційний блок – партія миру та розвитку	4.0	4.15	–	0.51
Кошулинський Р.	ВО Свобода	1.7	1.62	0.75	0.51

Джерело: [62].

Додаток Е

Таблиця 1

Результати виборів до органів місцевого самоврядування, 2020

Назва партії	Відсоток від загальної кількості депутатських мандатів, %	Кількість депутатських мандатів	Кількість обласних рад в яких отримані мандати
Слуга народу	17,5	5809	25
ВО «Батьківщина»	12,3	4093	23
ОПЗЖ	11,7	3881	19
За майбутнє	11,4	3773	22
Європейська солідарність	10,7	3543	25
Наш край	5,1	1694	5
ВО Свобода	2,6	863	5
Українська стратегія Гройсмана	1,7	567	1
Пропозиція	1,6	549	4
Радикальна партія Олега Ляшка	1,6	535	5

Джерело: [62].

Таблиця 2

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад, 2020

Назва партії	Західний регіон, %	Центральний регіон, %	Південно-Східний регіон, %
Європейська солідарність	20,4	14,6	11,0
Слуга народу	14,1	18,0	20,3
ОПЗЖ	2,4	11,0	25,3
Батьківщина	13,1	13,8	6,4
За майбутнє	15,7	13,0	4,2
Наш край	–	4,0	3,1
РПЛ	1,2	3,3	–
Свобода	10,2	–	–
Сила і Честь	2,4	0,6	–
Пропозиція	–	1,7	4,4

Джерело: [62].

Переможці виборів до обласних рад, 2020

Партії	Регіони, (%)
Слуга народу (4 області)	Дніпропетровська (22,9), Житомирська (17,9), Сумська (19,3), Чернівецька (14,8)
Європейська солідарність (4 області)	Київська (19,5), Львівська (30,8), Рівненська (18,6), Тернопільська (22,5)
Опозиційна платформа – За життя (4 області)	Запорізька (23,2), Миколаївська (23,4), Одеська (26,8), Херсонська (23,2)
Батьківщина	Кіровоградська область (23,4)
Рідне Закарпаття	Закарпатська область (17,7)
ВО Свобода	Івано-Франківська (19,3)
Українська стратегія Гройсмана	Вінницька область (47,6)
За майбутнє	Волинська область (31,2)
Довіра	Полтавська область (17,1)
Команда Симчишина	Хмельницька область (19,0)
Блок Кернеса – Успішний Харків	Харківська область (34,5)
Рідний дім	Чернігівська область (30,7)
Черкашани	Черкаська область (21,4)

Джерело: [63].

Обрані депутати, які висунуті політичними партіями на виборах до місцевих рад, 22 грудня 2019

Назва партії	Кількість мандатів	Кількість мандатів, %
Слуга народу	430	25,04
ВО Батьківщина	278	16,9
Наш край	57	3,32
Опозиційна платформа – За життя	40	2,33
Аграрна партія України	33	1,92
Європейська солідарність	27	1,57
Рідне місто	19	1,11
ВО Свобода	19	1,11
УКРОП	14	0,82
Єдиний Центр	12	0,70
Самовисуванці	751	43,74

Джерело: [62].

Додаток Є

Таблиця 1

Індекс територіального покриття для парламентських партій за результатами виборів до Верховної Ради України 1998–2019 рр.

Партії / Виборчі блоки*	1998	2002	2006	2012	2014	2019
Народний Рух України	0.82					
Партія Зелених України	0.51					
ВБ СПУ та СелПУ	0.44					
Комуністична партія України	0.77	0.90	0.99	0.48		
ВО Громада	0.80					
ПСПУ	0.55					
СДПУ (о)	0.57	0.35				
НДП	0.48					
ВБ Блок Віктора Ющенка Наша Україна		0.78	0.86			
ВБ За Єдину Україну		0.90				
ВБ Блок Юлії Тимошенко		0.01	0.90	0.67	0.73	0.64
СПУ		0.71	0.86			
Партія регіонів			0.98	0.90		
ПП УДАР				0.81		
ВО Свобода				0.16		0.55
ПП «Народний фронт»					0.53	
Блок Петра Порошенка / Європейська Солідарність					0.65	0.57
Об'єднання «Самопоміч»					0.05	0.05
Опозиційний блок					0.42	0.56
Радикальна партія Олега Ляшка					0.74	
Слуга народу						0.84
Опозиційна платформа – За життя						0.61
Голос						0.30

Джерело: [38; 58; 60; 61; 63].

**Індекс націоналізації парламентських партій за результатами виборів до
Верховної Ради України 1998–2019 рр.**

Партії / Виборчі блоки	1998	2002	2006	2012	2014	2019
Народний Рух України	0.56					
Партія Зелених України	0.85					
ВБ СПУ та СелПУ	0.52					
Комуністична партія України	0.70	0.64	0.72	0.66		
ВО Громада	0.51					
ПСПУ	0.55					
СДПУ (о)	0.59	0.66				
НДП	0.81					
ВБ Національний фронт	0.28					
Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»		0.55	0.60			
ВБ За Єдину Україну		0.68				
ВБ Блок Юлії Тимошенко		0.63	0.70	0.76	0.84	0.77
СПУ		0.51	0.63			
Партія регіонів			0.54	0.68		
УДАР				0.82		
Свобода				0.53		0.55
Народний фронт					0.75	
Блок Петра Порошенка / Європейська Солідарність					0.89	0.73
Об'єднання Самопоміч					0.80	0.57
Опозиційний блок					0.41	0.56
Радикальна партія Олега Ляшка					0.80	0.71
Слуга народу						0.89
Опозиційна платформа – За життя						0.55
Голос						0.58
Націоналізація партійної системи України	0.64	0.62	0.66	0.72	0.76	0.74

Джерело: [38; 58; 60; 61; 63].

Додаток Ж

Таблиця 1

Самоідентифікація громадян України за результатами опитування
Інституту соціології НАН України (1992–2018)

1992 – 2018	92	94	96	98	00	02	04	06	08	10	12	13	14	15	18
Комуніст.	2.9	10.3	9.7	21.9	15.5	15.1	14.5	8.3	8.0	7.1	8.1	11.3	4.1	4.4	3.4
Соціаліст.	5.2	10.7	7.7	5.6	5.4	9.7	11.1	16	11.5	10.6	11.9	6.3	9.1	8.8	7.3
Соціал-демокр.	8	5	4.7	7.1	7.8	17.2	10.2	15.1	12.7	11.4	10.8	9.9	9.8	8.8	9.7
Зелені	–	–	–	–	–	5.2	3.3	2.1	2.9	2.8	2.2	1.6	1.9	1.7	2.0
Ліберальн.	3.9	1.9	2.7	1.3	1	0.8	1.2	2.2	1.9	1.9	1.2	1.7	2.5	3.6	2.5
Христ.-демокр.	8	3.3	2.4	2.2	2.9	2.5	2.5	2.3	3.3	3.3	2.6	2.8	3.6	4.8	2.9
Націонал-демокр.	8.4	6.4	6.1	6.2	7.5	6.8	8.4	9.3	10.7	9.3	7.4	9.7	14.1	18.9	11.5
Націоналіст.	–	2	1.3	2.9	2.3	2	2.1	2.8	2.4	2.3	2.3	3.6	4.7	3.8	3.1
Інший	3.9	2.9	1.5	3.8	1.6	1.3	0.7	1.8	1.2	0.6	0.3	0.8	0.8	0.4	0.2
Жодна	25.5	12.3	13.1	11.7	13.2	7.6	11.8	9.6	13.9	11.3	12.6	13.8	11.3	6.9	13.6
Не визначився	33.4	17.9	18.8	16.6	17.8	15.2	16.3	14.1	13.8	14.6	14.7	14.8	14.4	12	15.1
Не розуміюся в течіях	–	27.6	32.1	20.7	24.9	16.3	17.9	16.4	17.5	24.8	25.7	23.6	23.6	19	28.8
Рівень парт. ідентифік.	36.4	39.6	34.6	47.2	42.4	59.3	53.2	58.1	53.4	48.7	46.6	46.9	49.8	61.1	42,6

Джерело: [89].

**Рівень довіри до політичних партій за результатами опитування Центру
Разумкова 2016–2019 рр.**

Дата опитування	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Довіряю	Важко відповісти
Листопад, 2016	44.5	32.8	10.9	1.6	10.1
Жовтень 2017	40.5	34.6	10.5	2.5	11.9
Липень 2018	46.6	33.4	9.0	1.3	9.8
Лютий 2019	41.1	35.7	10.0	2.3	10.9
Березень 2019	39.8	36.4	10.1	1.4	12.3
Жовтень 2019	22.0	43.7	14.9	1.4	17.7
Листопад 2019	25.6	40.8	14.7	3.1	15.7
Грудень 2019	29.4	41.4	13.9	2.9	12.3
Лютий 2020	31.5	38.4	14.7	2.0	13.4
Березень 2020	30.7	40.2	12.6	2.6	13.9

Джерело: [113].